

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Átmenetek

ÁTMENETEK

**MTA Politikai Tudományok Intézete
Nemzetközi Migráció Kutatócsoport
Évkönyve, 1999**

Átmenetek

Budapest, 1999

Sorozatszerkesztő: Sik Endre

*A kötetet szerkesztette:
Sik Endre és Tóth Judit*

**A kötet megjelentetését
a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatala és
az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága Budapesti Irodája
önzetlen támogatása segítette**

Copyright © Back András, Göbölös Mária, Hárs Ágnes, Kováts András, Nyiri Pál,
Pauker Csaba, Sik Endre, Tóth Judit, Tóth Pál Péter, 1999

A kiadásért felel az MTA Politikai Tudományok Intézetének igazgatója, Budapest, 1999
1068 Budapest, Benczúr u. 33.
Tel.: 321-4830, 342-9372
Fax: 322-1843

ISSN 1216-027X

Tartalom

Előszó	7
Javaslat Magyarország migrációs politikájának kialakításához	9
Adalékok, érvek, ellenérvek	
<i>Nyíri Pál: Uniós csatlakozás és idegenrendészeti politika: harmonizáció vagy új közös stratégia?</i>	42
<i>Tóth Pál Péter: Magyarok a nagyvilágban és a környező országokban</i>	54
<i>Back András: Külügyi-külpolitikai szempontok</i>	62
<i>Hárs Ágnes: A munkaerőpiac védelme és a migráció</i>	67
<i>Kováts András: Szociálpolitika és migráció</i>	75
<i>Sik Endre: Emberpiac a Moszkva téren</i>	81
<i>Pauker Csaba: Nyugat-Európában dolgozó magyar munkavállalók pótlólagos jövefelemforrásai</i>	109
<i>Sik Endre: Magyarok az osztrák munkaerőpiacon</i>	123
<i>Göbölös Mária: Magyar munkavállalók Németországban</i>	173
Migrációval foglalkozó hazai kutatók	181

Előszó

„Óhajtom, hogy aki fáradtságos éjjelezéseimnek e termékét kezeibe veszi, legyen irántam igazságos és jóakarátú bíró. Mert jóllehet közepes tehetségemből telhetőleg mindezek föl kutatására és kidolgozására a legnagyobb gondot fordítottam, mégis, mivel megvallom: azért, ha valaki munkámnak valamely tévedését megigazítja, vagy abban pótol valamit, amit én elhagytam, nemcsak, hogy nem neheztelek és nem haragszom reá, hanem inkább (bárki legyen is) a legnagyobb hála fogom magamat iránta érezni. Mert gyakorta hibázni és csalatkozni: emberi tulajdonság, és kevésbé csudálatos, ha némely dolgokról megfélekedünk, mintha minden kíváncsolomnak meg tudnánk felelni.”

Werbőczy István 1517-ben kiadott műve, a *Hármaskönyv*¹ előszavában irt s magunké-
vá tett igazság szellemében – szerzőként és szerkesztőként egyaránt – kérjük az Olvasó
megértését. A kötet két fő témaköre ugyanis zömmel olyan munkákat tartalmaz, amelyek
nem befejezett vizsgálatok sokadik párlatai, nem is évek óta tanított, elemzett jelenségek
sokszor végig gondolt következtetései, hanem nemrégiben megkezdett munkák első stációi.

A könyv első részében egy lehetséges migrációs politika körvonalait vázoljuk fel, a
második részben az informális munkaerőpiac és a külföldi munkavállalók viselkedésének
elemzésére vállalkoznak a szerzők. Mivel az első téma nem több – de nem is kevesebb –,
mint első lépés egy átfogó politikai modell felé, s mivel a második téma egy alig ismert
jelenségegyüttes módszertanilag és elméletileg is szinte teljesen előzmény nélküli kutató-
sa, kérjük az Olvasót, hogy az írásokat inkább vitaanyagnak, mintsem kész műnek tekintse.
Célunk, hogy vitára, hozzászólásra, a leírtak jól megindokolt elvetésére vagy elfogadására
ösztönözzük a szakembereket és érdeklődőket.

Miért *Átmenetek* a kötet címe? Tudvalevő, hogy átmeneti társadalomban és gazdaság-
ban élünk, s értelemszerű az is, hogy minden nemzetközi migráció a szó szoros értelmé-
ben való átmenetet jelent kultúrák, munkaerőpiacok és élethelyzetek között.

Az átmenet fogalma érvényes a most formálódó magyar vándorlási politikára is, s nem
csupán azért, mert a „soha nem voltat” kellene a „valamilyennel” felcserélni. Azért is,
mert mindezt akkor kellene megtenni, amikor az ország az európai integrációra készül,
miközben a szomszédunkban háború dúl, és százezrek menekülnek el szülőföldjükről.

¹ Csiky Kálmán fordítása, Budapest, 1894.

Ami pedig az informális gazdaságot és magyarok külföldi, illetve a külföldiek hazai munkaerő-piaci helyzetét illeti: az egész intézményrendszer átmeneti állapotban van. Bizonyosság erre a kötetben szereplő új fogalom, a „lompizás” (ami legfeljebb a szlengszótárban szerepel), s nem más, mint a jóléti (nyugati) országok lomtanításakor összegyűjtött gazdátlan javak kiválogatásából és a hazahozataluk utáni értékesítéséből származó pótlólagos jövedelemszerzés.

Ilyen nyelvújításnak a nemzetközi vándorlásnak köszönhetően már a századelőn is tanúi lehettünk. Gondoljunk csak az „amerikás” magyarok „odamuffolására” (to move there, azaz odaköltözésére) a „burdosházba” (boarding house, szállást és ellátást munkásoknak adó ház), amelyben egy másik „hunkó” (hunky, szakképzetlen bevándorló) „helpereskedt” (to help, segített) az „óbertáj” (overtime work, túlóra) után.²

S végül, ahogy a Moszkva téri emberpiac is feltehetően átmeneti jelensége a magyar munkaerőpiacnak, a Németországba és az Ausztriába feketén/fehéren jövedelemért, munkáért „átmenők” sem lehetnek biztosak abban, hogy az átmenetiség állapotához jól illeszkedő jövedelemszerzési stratégiájuk – egyre szabályozottabb térbe lépve – sokáig változatlan maradhat.

Budapest, 1999. április

Sik Endre és Tóth Judit

² Albert Tezla: *Az amerikai magyarok 1895–1920*. I–II. köt. Európa, Budapest, 1987.

Javaslat Magyarország migrációs politikájának kialakításához

Az MTA Politikai Tudományok Intézetében működő Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont a Belügyminisztériummal 1998 augusztusában kötött szerződés értelmében arra vállalkozott, hogy a nemzetközi népmozgással kapcsolatban az elmúlt évtizedben végzett kutatási eredményei és a hazai szakirodalom (1. függelék) felhasználásával javaslatokat (a továbbiakban Javaslat) fogalmaz meg a magyar migrációs politika kormányzati szereplői számára.

A Javaslat kidolgozásában részt vett: Ambrus Ágnes, Back András, Dobó István, Hárs Ágnes, Kováts András, Kőszeg Ferenc, Nagy Boldizsár, Nyíri Pál, Sik Endre (a kutatás vezetője), Tóth Judit (a Javaslat alapszövegének szerzője) és Tóth Pál Péter. A Javaslat végső szövegét Nagy Boldizsár, Sik Endre és Tóth Judit készítette

A kormányzat cselekvésére, magatartására vonatkozó javaslatokat öt fókuszcsoporthoz vitattuk meg (2. függelék). E csoportokban igyekeztünk feltárni a hatályos jogi szabályozás és szervezeti rendszer működésének diszfunkcióit, továbbá áttekinteni az Európai Unióhoz való csatlakozással járó követelményeket.

A Javaslat középpontjában a kormányzat és az önkormányzatok cselekvése áll. A migrációs politika többi érintettjének (társadalmi szervezetek, gazdálkodók, érdekképviseletek, pártok stb.) tevékenységét csak annyiban vettük figyelembe, amennyiben az a kormányzati szférához kapcsolódik.

1. A MIGRÁCIÓS POLITIKA ÁLTALÁNOS ELVEI

1.1. Sem az érintett szaktudományok, sem a köznyelv nem használja egységesen a Javaslatban felbukkanó fogalmakat. Ezért – a terméketlen szóhasználati viták elkerülésére – a 3. függelékben összefoglaljuk, hogy *ebben a szövegben* milyen értelemben használjuk azokat.

1.2. Az emberek országon belüli és országok közötti mozgása természetes, igen összetett társadalmi, gazdasági jelenség, amely – egymástól gyakran el nem választható módon – kedvező és kedvezőtlen következményekkel jár a vándorok, a származási és a befogadó ország számára egyaránt. Éppen ezért nem lehet cél a vándorlás megszüntetése. A kormányzat döntéseinek egyértelmű értékválasztáson kell alapulniuk. A kormányzat feladat- és hatásköre terjedjen ki a befelé és a kifelé irányuló népmozgással kapcsolatos politikára, szabályozásra, igazgatásra, költségvetésre és koordinációra.

1.3. A nemzetközi népmozgás ma és a következő évtizedben, amikor Magyarország euroatlanti integrációja várhatóan végbemegy, kétirányú marad: egyfelől a magyar állampolgárok egy – nem túlságosan nagy – része külföldön akar dolgozni, letelepedni (4. függelék); másfelől számítanunk kell a környező országokból és a távolabbi régiókból származó vendégmunkások, diákok, befektetők, kényszervándorok és más külföldiek beáramlására (5. függelék).

1.4. A kormányzat migrációs politikájának erősítenie kell a nemzetközi népmozgással járó kedvező, illetve megelőznie és csökkentenie annak kedvezőtlen gazdasági és társadalmi következményeit. Ezek óhatatlanul érdekkonfliktusokhoz vezetnek (6. függelék), amelyre a kormányzatnak a migrációs politika alkalmazása során fel kell készülnie és folyamatosan válaszokat kell keresnie.

1.5. A kormányzati politikában a nemzetközi népmozgást a stratégiai kérdések közé kell sorolni. Egyrészt földrajzi fekvésünk, történelmi örökségünk, demográfiai helyzetünk, valamint a jogállamiság elvei és integrációs törekvéseink nem engedik meg az ország elzárkózását a nemzetközi népmozgástól. Másrészt a népmozgás előrejelzése, annak állami befolyásolhatósága, társadalmi és gazdasági hatása konszolidált körülmények között is csak részlegesen ismert, az átmeneti gazdasági és társadalmi rendszerben pedig még töredékesebb a politikusok és a szakértők tudása. Mindezek miatt a kormányzatnak a mainál jóval nagyobb figyelmet kell fordítania a migrációs politikára. Ez magában foglalja a nemzetközi népmozgásra vonatkozó elvek és a népmozgást érintő egyéb politikák (gazdaság-, kül-, humanitárius, emberi jogi, szociál-, kulturális, a határon túli magyarsággal kapcsolatos stb.) összeillesztését, hogy a különböző kormányzati intézkedések ne olták ki egymást.

1.6. Az eddigi egyoldalú, részleges és kizárólag védekező jellegű kormányzati magatartást átfogó, koherens és aktív migrációs politikával kell felváltani. A kormányzat eddig döntően rendészeti, szociális, esetenként külpolitikai oldalról kezelte a migrációt. Ezt ki kell egészíteni egyebek között gazdaságfejlesztési, kulturális, közoktatási, egészségügyi, emberi jogi, humanitárius és nemzetbiztonsági követelményekkel is, egységes rendszerre alakítva a migrációs politika elveit és eszköztárát. Törekedni kell a humanitárius (például a menekültekkel kapcsolatos) és a haszonelvű (például a munkaerő-vándorlással kapcsolatos) befogadás megkülönböztetésére, habár közöttük esetenként gyakori az átfedés, ha egyszerre vesszük figyelembe a befogadó és a kibocsátó társadalom, valamint az egyén érdekeit (6. függelék).

1.7. Az átfogó, koherens és aktív kormányzati migrációs politika kialakítása és megvalósítása során tekintettel kell lenni Magyarország európai integrációjára, ami a jog uralmának kiépítésével, az emberi jogok tiszteletben tartásának kötelezettségével és a megsértésük esetén szükséges jogorvoslatok biztosításával jár. Más szóval: az Európai Unióhoz, a NATO-hoz, az Európa Tanácshoz, az EBESZ-hez való csatlakozás nem pusztán a tagsággal járó sajátos normák átvételét igényli (különös feltételek), hanem a jogállamiság, a jogvédelem és a piacgazdaság alapstruktúrájából hiányzó elemek megeremtését is (általános feltételek). Az általános feltételek hiányában nincs mihez illeszteni a különös feltételeket, tehát az építkezés sorrendje nem fordítható meg.

1.8. Csak az a szabályozás eredményes, amely végrehajtható és ellenőrizhető, és amelynek megsértői érdemben szankcionálhatóak. Ez különösen a közpénzek felhasználása, az alkotmányos jogok védelme és a közrend megóvása terén elengedhetetlen követel-

mény, nemzetközi szinten pedig megteremti a befogadással járó terhek megosztására irányuló követeléseink legitimitását.

1.9. A nemzetközi népmozgás az egész társadalom ügye, éppen annak sokrétű hatása miatt. A migrációs politika érvényesítése érdekében a kormányzat működjön együtt a nemzetközi vándorok támogatásával, érdekképviselésével és jogvédelmével foglalkozó társadalmi szervezetekkel. Ily módon szélesedik a migrációs politika hazai és nemzetközi nyilvánossága, erősödik szakmai kontrollja.

1.10. Meg kell különböztetni a nemzetközi kötelezettségekből és a szuverenitásból eredő, autonóm szabályozás körét. A népmozgásra befogadóként vagy a magyar állampolgárokra mint vándorokra alkalmazandó nemzetközi kötelezettségeket és orientáló szabályokat számba kell venni. Ilyenek fakadnak Magyarország nemzetközi szervezetekbeli tagságából, a multilaterális és bilaterális egyezményeiből, valamint a felsorolt szervezetek politikai kötelezettséget tartalmazó döntéseiből. Biztosítani kell a vállalt kötelezettségek alkalmazhatóságát és kikényszeríthetőségét a bíróságokon és a jogalkalmazó szervek előtt. A nemzetközi kötelezettségekre építve kell kialakítani a népmozgásra vonatkozó autonóm szabályozást, beleértve a nemzeti összetartozásból fakadó, a határon túli magyarokkal kapcsolatos mozgásteret. A nemzetközi kötelezettségek és az autonóm hazai döntések megkülönböztetése segíti az EU-tagsággal járó kötelezettségek politikai vállalását a közvélemény előtt, s ez erősítheti az ország nemzetközi tekintélyét is.

1.11. Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz speciális hatásokkal jár, mind a csatlakozási folyamat idején, mind azt követően. Belépésünket megelőzően formálisan nem kötelez ugyan az unió migrációval kapcsolatos – egyébként az amszterdami szerződés nyomán radikálisan átalakuló – *acquis* (közösségi joga), de erős nyomás nehezedik a csatlakozó államokra annak teljes átvétele érdekében. Belépésünk után megnő a lehetőségünk az unió migrációs politikájának befolyásolására, de ezzel egy időben elveszítjük a nemzeti migrációs politika formálásának előjogát. Szabadságunk akkor legfeljebb az integrációs javaslatok megvívóztatására fog kiterjedni, ha addig nem térnek át a többségi döntéshozatalra.

2. A MIGRÁCIÓS POLITIKA IRÁNYÍTÁSA ÉS SZERVEZETE

2.1. A kormány javaslatára az Országgyűlés tárgyaljon meg és fogadjon el egy olyan dokumentumot (Nemzeti Migrációs Program), amely összefoglalja a migrációs politika elveit, valamint jogi, pénzügyi, közigazgatási és társadalmi eszközeit, beleértve a végrehajtást figyelő és az azt kiigazító döntési rendszert is. Az Országgyűlés és bizottságai ellenőrzési jogának bővítése erősítheti a kormány politikai támogatottságát, könnyítheti költségvetési igényeinek elfogadását és szélesítheti a társadalmi nyilvánosságot.

2.2. A nemzetközi népmozgás átfogó és stratégiai kérdésként való kezelése igényli, hogy a Miniszterelnöki Hivatalban nevezzenek ki a migrációs politikáért felelős államtitkárt, akinek feladata a több társadalmi és gazdasági alrendszerre kiható kormányzati döntések és a jogi szabályozás tárcaérdekektől független előkészítése, társadalmi és nemzetközi képviselése.

2.3. A kormány rendszeresen tekintse át a migrációs politika alkalmazását, a végrehajtásának feltételeit, és tegye meg a szükséges korrekciókat. Folyamatosan, egy erre kialaki-

tott mechanizmus keretében konzultáljon a migráció által érintett hazai és nemzetközi társadalmi szervezetekkel, intézményekkel. Mindez hozzájárulhat a migrációs politika társadalmi támogatottságához, átláthatóságához és kiszámíthatóságához.

2.4. Az Országgyűlés hozzon létre a kormányzati döntések és a jogszabályalkotás előkészítésébe bevonandó, a társadalmi és tárcaközi párbeszédet fenntartó Migrációs Tanácsot. Erre több példa is akad századunk magyar történelmében. A 10–15 fős tanács tagjait részben a parlamenti pártok, a köztársasági elnök, a kormány, részben a társadalmi szervezetek jelölnék ki a kormányzati cikluson túlnyúló időtartamra.

2.5. A nemzetközi népmozgás igazgatásában meg kell különböztetni az ágazati és funkcionális feladatokat. Az előbbibe sorolandó például a munkaügyi, a menekültügyi szakigazgatás, míg az utóbbiba a külpolitikai és a kormányzati döntéshozatal egészét segítő külképviseletek információs és jogvédelmi tevékenysége (a magyar állampolgárok jogvédelme, tájékoztatása, hatóságközi kapcsolatok kiépítése, lobbyszás nemzetközi támogatásért, rendszeres információgyűjtés a kényszervándorok származási országáról, a repatriálás figyelemmel kísérése, migrációsattasé-posztok létesítésével és általában a konzuli hálózat megerősítése útján). Ez hatékonyabbá és áttekinthetőbbé teszi a kormányzat működését.

2.6. Minden ágazati és funkcionális szervnél biztosítani kell, hogy a nemzetközi népmozgást érintő tevékenysége a többiéhez illeszkedő, koherens rendszert alkosson, amelyben mindegyik tárca a maga szakterületén önállóan végzi munkáját. A miniszterek feladat- és hatásköréről szóló jogszabályokban rögzíteni kell az adott tárca nemzetközi népmozgással kapcsolatos, folyamatosan ellátandó irányítási tevékenységét.

2.7. A nemzetközi népmozgás szereplőinek (beleértve a hazatérő magyar állampolgárokat, a kényszervándorokat, a külföldi munkavállalókat, az EU-tagság után az EU-polgárokat és az e csoportokba tartozók családtagjait) a helyi közösséggel való együttélése, beilleszkedése, a közszolgáltatásokba való bekapcsolása, valamint a közigazgatási jogalkalmazás feltételeinek megteremtése nem nélkülözheti a helyi önkormányzatok migrációval kapcsolatos felelősségének a mainál sokkal határozottabb rögzítését. Már ma is mintegy száz jogszabályhely mondja ki, hogy a helyi lakosság részének minősülő vándorokkal kapcsolatban milyen kötelezettségek terhelik a helyi önkormányzatot. Ugyanakkor ezek a jogszabályok nem teremtik meg a kötelezettségekhez társuló politikai, igazgatási, intézményi és szakmai feltételeket. A rendelkezésre álló adatok szerint (*5. függelék*) a nemzetközi népmozgás szinte minden települést érint, nem csak Budapestet és a határszéli régiókat. A központi és a területi közigazgatás világos munkamegosztása és áttekinthető szabályozása révén biztosítani lehetne a rendezettséget és a jogszerűséget.

2.8. Regionálisan (megyén belül és a megyék között) is szükséges a migráció koordinálása. Ehhez megfelelő, rendszeresen működő fórumot kellene teremteni, éppen a vándorlás sokrétű hatása és az érintettek nagy száma miatt (megyei közgyűlés, területfejlesztési szervezet, települési önkormányzatok, munkaügyi szervek, rendészeti szervek, közigazgatási hivatal, szociális, egészségügyi, gyermekvédelmi intézmények, érdekképviseletek).

3. EMBERI JOGOK ÉS ALAPJOGOK

3.1. A nemzetközi szokásjogban, valamint a nemzetközi egyezményekben (különösen az Emberi Jogok Európai Egyezményében, valamint a kínzás tilalmáról szóló ENSZ-egyezményben) elismert emberi jogokat, továbbá az Alkotmányban meghatározott alapjogokat az állam joghatósága alá tartozó minden külföldinek diszkrimináció nélkül kell biztosítani. Még a nemkívánatos, illegális migránsokat is megilleti az emberi méltósághoz, a menedék kereséséhez, a gyermekek védeleméhez való jog. Az állam joghatósága pedig minden olyan területre kiterjed, amely állami szabályozás, kontroll alatt áll (repülőtéri tranzit, határárterület).

E kötelezettségek megsértésével szemben hatékony hazai jogorvoslatot kell biztosítani, ellenkező esetben ugyanis számolni kell a magyar hatóságok elmarasztalásával a nemzetközi fórumokon (Emberi Jogok Európai Bírósága, ENSZ Kínzás Elleni Bizottság). Az alapvető emberi jogok, beleértve a menekülteknek biztosított jogokat, az Európai Unió acquisának (közösségi jogának) részét alkotják. Ezért betartásuk nélkül nem csatlakozhatunk az Európai Unióhoz. A külföldiek jogvédelmét biztosító intézményesített szakmai képzés, tolmácsolás, a technikai feltételek megteremtése a jogalkalmazó szerveknél eddig jórészt elmaradt. Ezt pótolni kell, ideértve az ingyenes jogi tanácsadás biztosítását az állampolgároknak és a külföldieknek egyaránt. Idegengyűlölethez vezet ugyanis, ha egy alapvető szolgáltatáshoz csak a rászoruló külföldiek férhetnek hozzá, a rászoruló állampolgárok azonban nem.

3.2. A gyermeki jogok és a családi élet tiszteletben tartása megkívánja, hogy a család-egyesítést a különféle jogállású vándorok tekintetében törvényben szabályozzuk. A törvény írja elő azt, hogy a hatóság a család-egyesítéskor mérlegelje:

- az Európa Tanács, az ENSZ egyezményeiben vállalt kötelezettségeket, valamint azoknak nemzetközi bírósági jogalkalmazását;
- az érintett külföldi egyéni körülményeit és
- a biztonsági kockázatokról szóló egységes követelményeket.

E hármas mérlegelés eljárási biztosítékait jogszabályban, szakmai biztosítékait a költségvetésben, elsősorban továbbképzés formájában kell megteremteni.

3.3. A Magyarországra érkező vándorok összetétele alapján kell meghatározni, hogy a vándorok beilleszkedését, jogvédelmét, hazatérését rendező nemzetközi egyezmények közül melyeket célszerű mielőbb ratifikálni. Ez elsősorban az ILO, az Európa Tanács és az ENSZ egyezményeire, valamint a kapcsolódó esetjogra vonatkozik. Így nem kellene újabb jogszabályokat alkotni, s a nemzetközi egyezmények ratifikálásának meglenne az az előnye is, hogy a vándorok munkaügyi, szociális és egészségügyi ellátása nemzetközileg alkalmazott, átláthatóbb rendszerbe illeszkedne, beleértve az Európai Unióban elfogadott megközelítési módot.

3.4. Egyre nagyobb számban utaznak be és élnek az országban hontalanok és bizonytalan jogállású külföldiek (például Jugoszlávia és a Szovjetunió szétesése vagy a palesztin kérdés rendezetlensége miatt). Erre a jogrend nincs felkészítve. Átfogóan kellene rendezni a hontalanok jogállását. Ezt biztosítaná a hontalanok státusáról szóló ENSZ-egyezményhez való csatlakozás, valamint egy olyan rendelkezés, amely lehetővé tenné a hontalanság vélelmezését mindaddig, amíg az ellenkezőjét nem bizonyítják. Javasoljuk a tisztázatlan állampolgárságú külföldiek fogalmának ismételt bevezetését, a személyállapotra vonatkozó törvényi szabályozással együtt. Ebben célszerű lenne az Európai Személyállapotú Szerződés (CIEC) ajánlásait figyelembe venni.

4. MIGRÁCIÓ MAGYARORSZÁGRÓL

4.1. A rendelkezésre álló adatok (4. függelék) szerint alacsony az ország migrációs potenciálja, nem kell a kormányzatnak tömeges elvándorlással, hosszú időre szóló vagy végleges külföldre távozással számolnia, még az Európai Unióhoz való csatlakozásunkat követően sem. Ugyanakkor valószínű, hogy a jövőben is folytatódik a jól képzett személyek kiáramlása.

4.2. A kiutazó, külföldön tanulmányokat, kereső tevékenységet folytató magyar állampolgárok meglehetősen részletesen szabályozott térbe lépnek, amelyről azonban ők nem elég tájékozottak. Legyen hozzáférhető a külképviseleten (a tiszteletbeli konzulnál) az adott országban alkalmazott rendészeti, munkaügyi, vámjogszabályokat összefoglaló információs csomag. A beutazási, tartózkodási, munkavállalási, családegyesítési jogosultságok és a kedvezmények minél szélesebb köre biztosítására a kormányzat a meglévő vizumegyezményeket, jogsegélyegyezményeket, később pedig az EU-tagsággal járó közösségi normákat tekintse át, s kezdeményezze a megszorító rendelkezések viszonyosságán avagy módosításon alapuló enyhítését.

4.3. A konzuli védelem legyen a külföldön tartózkodó polgárok alanyi joga, és nyilvános jogszabály rendelkezzen a konzuli segélyről. Legyen a konzuli munka szerves része a külföldön tartózkodó állampolgárok segítése, különösen az au pairek, fiatal diákok, munkavállalók tájékoztatása, jogvédelme, az ügyekben eljáró helyi hatóságokkal való rendszeres kapcsolattartás, a hazatérés támogatása.

4.4. A külföldön hosszabb ideig tartózkodó magyar állampolgárokról – az utazási, mozgási szabadság értelmében – nem gyűjtenek hivatalos adatokat, ezért arról legfeljebb egyes célországok statisztikai jelentéseiből szerezhetünk adatokat. A kormányzati döntések, intézkedések megalapozásához célszerű lenne kedvezményekkel ösztönözni a kint tartózkodók önkéntes regisztrációját. Ily módon rendszeresen gyűjteni lehetne a statisztikai (életkor, nem, foglalkozás, célország stb. szerinti) adatokat.

4.5. A magyar állampolgárok kiutazása szempontjából kiemelten fontos országokkal át kellene tekinteni a baleset- és betegségbiztosítás kétoldalú nemzetközi szerződéses feltételeit, különös tekintettel a munkavállalók, diákok, gyakornokok és au pairek ellátásának jogalapjára. Ezzel párhuzamosan gondoskodni kell az EK-normákkal harmonizált utazási szerződések, valamint a Magyarországon egyénileg kötött betegség-, baleset- és poggyászbiztosítás kötelező szerződési feltételeinek szabályozásáról, annak fogyasztóvédelmi, hatósági ellenőrzéséről.

4.6. Multilaterális egyezmények védik a külföldre utazó, különösen az ott tanuló és kereső tevékenységet végző állampolgárokat. Magyarországnak, figyelemmel a számunkra fontos migrációs célországok magatartására, ratifikálnia kellene az irányadó nemzetközi megállapodásokat. Meg kell vizsgálni az ILO, az Európa Tanács és az ENSZ nemzetközi vándorlással kapcsolatos egyezményeit, a csatlakozott államok fenntartásait, és polgáraink jogainak biztosítására ratifikálni kellene a legfontosabb egyezményeket (Szociális Charta, vendégmunkások jogállása, au pairek jogállása, európai egyezmény a letelepedésről).

4.7. Jelentős felvilágosító munkával és a jogsegélyegyezmények felhasználásával kell a jogszerű külföldi munkavállalásra felhívni a (potenciális) magyar munkavállalókat. Ennek érdekében a munkaügyi szolgáltatást bővíteni kell olyan információs csomagokkal, amelyek közérthetően összefoglalják a leggyakoribb célországok munkaügyi, rendészeti sza-

bályait, az engedélyt kiadó hatóságok és a magyar külképviseletek címeit, a betegség- és balesetbiztosítás jelentőségét. A tájékoztatókban részletezni kell a jogellenes munkavállalás, foglalkoztatás következményeit. Célszerű lenne, ha a külföldre munkát közvetítő irodákat rendszeresen ellenőrizné a munkaügyi hatóság.

5. A MAGYAR ÁLLAMPOLGÁROK HAZATÉRÉSE

5.1. A korábbi évtizedekben Magyarországról (kényszerből) elvándoroltak tömeges hazatérése a rendszerváltást követően sem következett be. Célszerű lenne, ha a kormányzat bátorítaná a gazdasági, tudás-, társadalmi és kulturális tőkével rendelkező magyar állampolgárokat a hazatérésre, ezzel is kifejezésre juttatva szándékát a rehabilitálásukra. Ez nem csupán az állampolgár Alkotmányban rögzített, hazatérésre vonatkozó alanyi jogának biztosítását foglalja magában, hanem segítséget a hazai társadalmi, gazdasági, települési közegbe való visszailleszkedéshez, és kifejezné azt, hogy a kormányzat számít a visszatérők erejére, tapasztalataira a demokratikus Magyarország építésében.

5.2. A nemzetközi népmozgás kiszélesedésével egyre nagyobb azoknak a száma, akik családi kapcsolataik révén többes kötődésűek. Ennek felismerése és tolerálása szükséges teszi a többes állampolgárság elfogadását, a kettős adózás elkerülését biztosító egyezmények széles körének fenntartását, a pénzügyi átutalások megkönnyítését, a diplomák honosításának átlátható rendszerét, a vállalkozások áttelepítését szabályozó jogi feltételek stabilitását. Indokolt csatlakozni a többes állampolgárok honvédelmi kötelezettségének rendezéséről szóló európai egyezményhez. Célszerű lenne a kétlaki (több országban tevékenykedő, gazdasági érdekeltséggel rendelkező) állampolgárok jogállását önállóan szabályozni.

5.3. A jövőben is változatlan feltételekkel kell fenntartani a visszahonosítást, viszont lehetőség szerint könnyíteni kell az állampolgársági bizonyítvány és a nemzeti útlevél megszerzését, valamint gondoskodni kell a hazatérők regisztrációjáról, biztosítva ehhez a kulturált, gyors ügyintézés feltételeit. A hazatérők és a jogállásuk rendezését fontolgatók pontos, közérthető tájékoztatására információs csomagot kellene készíteni, amelyet hozzáférhetővé kell tenni a nagykövetségeken, a külföldi magyar szervezeteknél, valamint a külföldre sugárzó közszolgálati adások szerkesztőségénél.

5.4. A magyar állampolgársági törvények leszármazási elvének töretlen érvényesülése miatt ma nem ismert, hány látens magyar állampolgárságú személy él a világ országaiban. Amennyiben a jövőben is hatályban maradnak vagy hatályba lépnek olyan rendelkezések, amelyek bizonyos társadalmi juttatásokat, jogokat az állampolgárság meglététől tesznek függővé, célszerű lenne legalább a potenciális jogalanyok nagyságrendjének megismerése. Ennek felmérésére indokolt lehet világméretű kampányt szervezni, kérve, hogy azok, akik magukat magyar állampolgárnak (is) vélik, a külképviseleteken (postán, faxon, személyesen) jelentkezzenek. A tényleges kötődés hiányában – más országok példája nyomán – az EU-csatlakozás után nem részesülnének a magyar állampolgárokat megillető jogokból. Ugyanakkor felül kell vizsgálni azokat a rendelkezéseket, amelyek valós indokok nélkül tartják fenn valamely jog vagy lehetőség gyakorlását (például bizonyos foglalkozások üzését) kizárólag a magyar állampolgárok számára.

5.5. Sok idős honfitársunk tér haza, vásárol itthon üdülőt, házat. A helyi önkormányzatok megfelelő érdekeltségének megteremtésével célszerű lenne – fizetőképes kereslet alapján – nyugdíjas, üdülő- és gyógyfalvakat létesíteni számukra, ezzel is bátorítva a visszatérést.

6. BIZTONSÁGI SZŰRÉS

6.1. Egy évtizede a nemzetközi vándorok megjelenésére a leggyorsabban a rendészeti és biztonsági szervek reagálnak. Ennek ellenére nem alakult ki a nemzetközi vándorlással járó biztonsági kockázatok csökkentésének egységes rendje. Így máig hiányzik annak felismerése, hogy a legdrágább biztonsági megoldás az ország területére már beléptek, itt tartózkodók szűrése. E megoldás hatékonysága kicsi, továbbá nincs mód a kockázatos vándor gyors eltávolítására, és mindez fokozza a külföldiekkel szembeni előítéleteket. Ezért minden jogilag és közigazgatásilag lehetséges eszközzel a még be nem lépett külföldieket kell megszüntetni. Ehhez korszerűsíteni kell a vízumkiadás rendjét. A nemzetbiztonsági, közrendi, bűnügyi, pénzügyi, szociális, közegészségügyi kockázatok törvényben kell meghatározni, és a jogalkalmazásban sem lehet megkülönböztetést alkalmazni a nemkívánatos külföldi állampolgársága vagy nemzetisége szerint. A szűrést szabályozó rendelkezésekben minél szűkebb körre kell szorítani a bizonytalan jogfogalmakat, hogy csökkenjen a hatósági diszkrecionalitás köre. Az egységes rendszert alkotó szűrési kritériumokat valamennyi, a külföldiek számára hatósági engedélyt kiadó hatóság működésére vonatkozó törvénybe be kell építeni.

6.2. A vízumkötelezettség nélküli beutazást, tartózkodást (ideértve a kishatárforgalmat, a személyi igazolvánnyal történő utazást) nemzetközi szerződésben kell rendezni, amelyben rögzíteni kell a kedvezményezettek körét, valamint a szerződő felek céljától eltérő népmozgás esetén követendő eljárás rendjét. Ezeket az egyezményeket minden esetben ki kell hirdetni, és széles körű tájékoztatási munkával ismertté kell tenni a lakosság, a munkáltatók és a jogalkalmazó szervek körében, különös tekintettel a beutazás céljára és idejére. A vízum nélküli utazás kedvezményét csak bizonyos országok polgárai élvezik, a beutazókkal kapcsolatos fő szabály a vízummal való belépés. Az Európai Unióhoz és a részévé váló schengeni rendszerhez csatlakozás meghatározó befolyást gyakorol a magyar vízumpolitikára, és meg fogja határozni azon országok körét, amelyek polgárait vízumfelvételre kell köteleznünk. A tárgyalások során törekednünk kell arra, hogy szomszédos országaink ne kerüljenek ebbe a körbe, vagy ha ez nem megvalósítható, akkor egyedi megoldásokkal tarthassuk fenn az intenzív kapcsolatot.

6.3. A vízumkérelmek világos kritériumokon nyugvó, egyéni elbírálást igényelnek. A beutazáskor, majd a tartózkodási engedély kérelmezésekor részben ugyanazokat a biztosítékokat kell bemutatni, mint a vízumkérelem benyújtásakor. Megfontolandó a tartózkodási engedély iránti kérelem benyújtásának lehetővé tétele közvetlenül a külképviseleten, a vízumkérelemmel együttesen. Ez csökkentené a rendészeti szervekre a kétszeres eljárás miatt nehezedő terhet, ugyanakkor erősítené a külföldiek jogbiztonságát. Azon vízumköteles külföldiek számára, akik Magyarországon ingatlanul vagy működő vállalkozással rendelkeznek, tanulnak, letelepedett családtagjaikkal élnek, meg kell könnyíteni a ki- és a beutazást. Ennek érdekében hosszú távú (több évig érvényes), többszöri belépésre jogosító vízumot kapjanak.

A vízum kulturált, jogszerű és biztonságos kiadásához a külképviseletek létszámának és technikai felszereltségének (információs bázisának) megerősítése nélkülözhetetlen. Érdemes megfontolni a kérelmezésben ma fő szabályként meghatározott személyes eljárás kiegészítését: például a kérelmezés lehetőségét postai úton vagy a fogadó ország valamely közigazgatási szervénél létesített vízumkérelem-átvevő helyen a kevésbé kockázatos kérelmezői csoportok esetében. A vízumkiadás alapos szűrőként való alkalmazásával egyben felkészülünk az EU-tagsággal járó követelményekre is.

6.4. A határon belépő külföldit lehetőség szerint több hatóság közös képviselője által, egy eljárásban ellenőrizték. Ez javítja a hatékonyságot, a hatóságközi együttműködést és biztosítja az egységes jogértelmezést. Részben erre tekintettel, részben a viszonylatonként eltérő nagyságrendű forgalom, valamint az EU-tagság esetén öt irányban külső határrá válás miatt határszakaszonként más-más jogalkalmazói létszámot, munkarendet, technikai felszereltséget kell meghatározni. A hatóságközi koordináció megerősítése azért is nélkülözhetetlen, mert EU-taggyá válva a látható belső határellenőrzés helyébe a biztonsági, rendészeti szervek újfajta szűrési módszere lép.

6.5. Szükséges a törvényi feltételek koherenssége (például a tartózkodás és a hazatérés anyagi fedezetének korszerű – s nem csupán az infláció mértékét korrigálni igyekvő – meghatározása), esetenként szigorítása, valamint az elutasítás elleni közigazgatási és bírósági jogorvoslat általános biztosítása.

A tartózkodási engedélyek kiadása az előbbieik értelmében csak kiegészítője a biztonsági szűrésnek. Ezért a mai, teljes mértékben hatósági mérlegelésen alapuló, a külföldinek semmiféle alanyi jogot nem adó engedélyeztetési rendszert fel kell váltani egy másikkal: törvényben kell meghatározni, milyen feltételek esetében adja ki az engedélyt a hatóság, mégpedig a kérelmet alátámasztó dokumentumokban, tényekben meghatározott időre (ideiglenes vagy huzamos engedély) és célból. A legegyszerűbb esetekben (például az EU-állampolgárok számára) lehetővé kell tenni az ügyintézés postai úton. Ez csak egy alkalommal követelné meg a kérelmező személyes megjelenését. A kérelmező telefonon kapcsolatba lépne a hatósággal, majd postán megkapná a beküldendő okmányok felsorolását. Amennyiben ügyében nehézségek merülnének föl, a kérelmezőt személyes meghallgatásra hívnák.

6.6. A közegészségügyi rizikócsoportok alapvető kiszűrése a vízumeljárásban és a határon való belépéskor valósuljon meg. Annak csak kiegészítője lehet a különböző tartózkodási és egyéb hatósági (munkavállalási) engedélyezési eljárás.

6.7. A külföldiek országon belüli ellenőrzésének csak kiegészítő eleme lehet a legszűkebb személyi kört elérő igazoltatás, razzizálás, a jogellenesen tartózkodó vándorok hatósági kiszűrése. Ha a külföldi eltávolítása nem ütközik törvénybe vagy nemzetközi egyezménybe, alapvetően a tartózkodási engedély visszavonását, a tiltó listára vételt, valamint a kiutazásra felszólítás eszközeit kell alkalmazni, amennyiben a büntetőjogi, szabálysértési, adóügyi felelősségre vonás lezárult. A külföldi állami költségen való kitoloncolására csak az önkéntes távozás szándékának és lehetőségének hiányában kerüljön sor. Szabályozni kellene továbbá a technikai okokból (nincs okmánya, állama nem fogadja vissza) el nem távolítható külföldiek helyzetét, jogaikat, beleértve az okmányaik pótlásának rendjét és a közbenjárás módját a nemzetközi szervezeteknél.

6.8. A kiutasítás végrehajtására, illetve a kitoloncolásra váró külföldiek idegenrendészeti őrizetének maximális idejét és megszüntetésének feltételeit (például, ha a kitolonco-

lás végrehajtása lehetetlenné vált) törvényben kell meghatározni. Kötelező tartózkodási helyként pedig csak akkor jelöljenek ki közösségi szállást, ha az érintett nem tud maga gondoskodni elszállásolásáról, és nincs olyan karitatív vagy társadalmi szervezet által működtetett szállás, amely lehetővé teszi az emberségesebb, olcsóbb és a családi egységet is figyelembe vevő ellátást, elhelyezést. Ehhez jogszabályban kell meghatározni a közösségi szállás létesítésének, működtetésének egészségügyi, szociális feltételeit.

6.9. Megfontolandó, hogy más országokhoz (Franciaország, Olaszország, Spanyolország) hasonlóan az Országgyűlés döntése alapján a bizonyíthatóan legalább három éve Magyarországon élő illegális külföldiek, amennyiben lakhatásuk és családi körülményeik rendezettek, mentesüljenek a jogellenes tartózkodással járó következmények alól. Amnesztiában részesülnének és tartózkodási engedélyt kapnának azok, akikkel szemben egyéb okból nem folyt eljárás. A legalizálás eredményeként munkavállalási engedélyt kérhetnének, részt vállalnának a közterhekből, és nem jelentenének bűnözési kockázatot. Ez akár a millenniumhoz is kötődő, egyszeri, rendkívüli gesztus lehetne.

6.10. A nemkívánatos vándorokról – a preferált és a védelemre szoruló külföldiek iránti szolidaritás érdekében – társadalmi közmegegyezést kell kialakítani. Ez feltételezi, hogy a politikusok, a közvélemény és a jogalkalmazó szervek világosan megkülönböztetik a jogtisztelő, kívánatos vándorok tömegét a kockázatot jelentő, nemkívánatos nemzetközi vándorok szűk körétől, valamint a védelemre szoruló külföldiek csekély létszámú csoportjától. A tömegtájékoztatásban a kormányzat képviselőinek a mainál sokkal nagyobb felkészültséggel kell állást foglalniuk a nemzetközi vándorlást érintő intézkedésekkel kapcsolatosan, éppen az említett megkülönböztetett bánásmód és jogállás alapján. Többnyelvű, folyamatosan frissített tájékoztató anyagokra lenne szükség a külképviseleten és a sajtóban a különbségek iránti érzékenység erősítésére, és az érintett külföldiek megfelelő felvilágosítására. A minden külföldiben potenciális bűnözőt látó, leegyszerűsítő politikai megnyilvánulások az idegengyűlölet erősödéséhez vezetnek (7. függelék).

7. ÖSZTÖNZÖTT VÁNDORLÁS

7.1. A magyar nemzetiségű külföldi állampolgárokra vonatkozó, a 9. pontban szereplő javaslatunkat nem érintve, általánosságban a vándorlás két típusának ösztönözését javasoljuk megfontolni.

7.2. A hazai és a nemzetközi szakirodalom korántsem egységes abban a tekintetben, hogy az ösztönzendő vándorok köre egyáltalán meghatározható-e. Mégis, kísérletképpen kedvezményezni lehetne (a tartózkodási engedélyek törvényi feltételei között) például a jogszerű vállalkozás tőketulajdonosát, hogy Magyarországon vezethesse vállalkozását, ha meghatározott összegű tőkével alapít vállalkozást, illetve meghatározott létszámban teremt munkahelyet, és ezek fennmaradását több évre garantálja, kiváltképpen, ha a beruházást az ország fejlesztendő régióiban valósítja meg. Mindehhez a területfejlesztés, a települési önkormányzatok fejlesztési tervei, a gazdaságpolitika együttesen adhat alapot a kormányzatnak.

7.3. Magyarország kulturális vonzerejét bizonyítja, hogy növekszik az idegen ajkú, nálunk felsőoktatási tanulmányokat folytató, köztük a PhD-képzésben részt vevő, tudományos kutatást végző külföldiek száma. Kedvezményezni kellene a diákok és kutatók mig-

rációját, mert számos ország példája (Ausztrália, Franciaország) bizonyítja, hogy a nemzetközi vándorlásnak ez a formája hosszú távon hatékony és viszonylag olcsó külpolitikai, gazdasági és kulturális befektetés. Addig is, amíg az Európai Unió szabályozása hazánkban hatályba lép, szükséges lenne a diákok jogállásáról a mainál részletesebb rendelkezéseket alkotni. A jogi rendezettséget és a sokszínűséget egyaránt biztosítaná a kulturális célú népmozgást rendező bilaterális egyezmények megkötése, jogszabály útján állami ösztön-díjak alapítása, közös akadémiai kutatások támogatása.

8. NEMZETKÖZI MUNKAERŐMOZGÁS

8.1. A munkavállalónak áttekinthető munkaügyi eljárásra, a megélhetés és tartózkodás biztonságára, munkaügyi és egészségügyi szolgáltatásra, a hatóságnak pedig a foglalkoztatott külföldiek körének ismeretére és a munkaügyi szabályok ellenőrizhetőségére van szüksége. Ma a külföldi munkavállalók (a csatlakozás után a nem EU-tagállamok polgárai) jogainak és kötelezettségeinek köre rendezetlen. A meglévő szabályozás alapvetően védekező, rendszeti szempontokon alapszik, nélkülözi a gazdasági terelés eszközeit. Javaslataink csak annyiban korlátozza a munkáltató szabadságát a dolgozó kiválasztásában, amennyiben az a munkaerő-piaci szereplők jogainak megőrzése, valamint a közterhekhez való hozzájárulás (adó, társadalombiztosítási kötelezettségek beszedése) érdekében szükséges. Fokozatosan közelíteni kell a közösségi jogban alkalmazott megoldásokhoz, amelyek a munkavállaló állampolgársága, a közösségi jog szerinti kedvezményezett vagy nem kedvezményezett jogállása szerint különböztetnek.

8.2. Meg kell különböztetni *a)* a munkavállalási engedéllyel, *b)* a nemzetközi egyezmény vagy a státuszjogok alapján regisztráltan foglalkoztatott, valamint *c)* az önfoglalkoztató külföldieket. Számtalan kétoldalú nemzetközi szerződés, segélyegyezmény, az Európai Közösséggel kötött megállapodás rendelkezik külföldiek magyarországi foglalkoztatásáról, betanító képzéséről, továbbképzéséről, gyakornokok cseréjéről. E szerződések alapját képezhetik a munkaerőmozgással kapcsolatos preferenciáknak, ha azok külkapcsolati vagy gazdaságpolitikai szempontból kívánatosak. A külföldiek magyarországi foglalkoztatásáról rendelkező szerződések következtében a kedvezményezett személyek határozott idejű foglalkoztatásához nincs szükség előzetes munkavállalási engedélyre, hacsak a szerződés kifejezetten másként nem rendelkezik. A kedvezményezett személyeknek beutazásuk előtt munkavállalási vízumot kell beszerezniük, bizonyítva a foglalkoztatást megalapozó szerződés, megbízás, munkaterv meglétét. A beutazást, illetve a foglalkoztatás megkezdését követően kötelező lenne a külföldinek nyilvántartásba vetetnie magát a munkaügyi hatóságnál, a foglalkoztatás megszűnése után pedig töröltetni a regisztrációt. E személyek foglalkoztatásakor csak egészségügyi és nyugdíj-hozzájárulást kellene fizetni, a külföldi nem szerezne jogosultságot munkanélküli-ellátásra, a munkaügyi szolgáltatás igénybevételére – amennyiben a nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik. A foglalkoztatás megszűnésével az arra tekintettel kiadott tartózkodási engedély rövid időn belül érvényét veszti, hacsak az itt tartózkodó ez idő alatt másfajta tartózkodási engedélyt nem szerzett.

8.3. Annak érdekében, hogy elősegítsük a nemzetközi védelmet élvező migránsok önfenntartóvá válását, hosszú távon pedig beilleszkedését, egyben csökkentve a szociális támogatás iránti igényt, lehetővé kell tenni munkavállalásukat. Ezért a külföldiek megha-

tározott csoportjai (vagyis az elismert menekültek, a menedékesek, a befogadottak) munkavállalási engedély nélkül, sajátos státusukból fakadóan foglalkoztathatók maradnának a jövőben is. Nem kellene munkavállalási engedély a bevándoroltaknak, valamint a felsőoktatási intézményben tanuló nappali tagozatos diákoknak sem. Ez azonban nem jelenti azt, hogy törvényben nem tartható fenn valamely foglalkoztatási kör kizárólag magyar állampolgárságúak számára, figyelembe véve az 5.4. pontban igényelt felülvizsgálat eredményét. A foglalkoztatás megkezdésekor a külföldinek a munkaügyi hatóságnál nyilvántartásba kell vetetnie magát, illetve jeleznie kell a foglalkoztatás megszűnését. A foglalkoztatottak után a hazai munkavállalókkal azonosan kell megfizetni a nyugdíjjárulékot, az egészségügyi és a munkaadói, -vállalói hozzájárulást. Így e külföldiek is igénybe vehetik a munkaügyi szolgáltatást és a munkanélküli ellátást.

8.4. A kormány két-három éves időszakra meghatározhatja a munkavállalási engedéllyel foglalkoztatható külföldiek, azon belül a szezonális munkások kvótáját, kizárva egyes régiókból és szakmákból a külföldiek munkavállalását, amennyiben ez nem ütközik nemzetközi szerződésbe. A kvótán belül akkor adja ki a munkaügyi hatóság az engedélyt, ha a külföldi nem áll beutazási, tartózkodási tilalom alatt, egészségügyi szempontból az adott munkára alkalmas, a betöltendő munkakörhöz szükséges, Magyarországon elismert végzettsége van, a munkaszerződése megfelel a munkajogi szabályoknak, van tartózkodásra jogosító engedélye – ha beutazott –, és nem áll menedékjogi eljárás alatt. Az engedély érvényességi helye és ideje a szerződéshez illeszkedne, de nem lenne hosszabb, mint amennyi az újabb kormányzati kvóta hatálybalépéséig hátravan. A kiadott engedély a foglalkoztatás megszűnésével érvényét veszti. Ezt követően a külföldinek a munkavállalásra tekintettel kiadott tartózkodási engedélye még bizonyos ideig érvényes marad, hogy új munkát kereshessen, igénybe véve a munkaügyi szolgáltatásokat, újabb munkavállalási engedélyt kérve. A foglalkoztatott külföldi után nyugdíj- és egészségügyi járulékot kell fizetni – amennyiben nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik. A munkaadói, -vállalói hozzájárulás csak az egy évnél hosszabb munkaszerződés esetén lenne kötelező, amelyért legfeljebb az új munkakereséshez szükséges ideig kapna a külföldi munkanélküli-támogatást. Amennyiben a munkaszerződésben szereplő munkabér a minimálbérhez áll közel, az engedély kiadásának feltétele lenne, hogy a munkáltató biztosítson szállást, elhelyezést a dolgozónak, valamint szükség esetén vállalja a hazatérés költségét.

8.5. Az EU és más nemzetközi szervezetek szabályai rendezik az önfoglalkoztatást. A hatályos jogban ez az egyéni vállalkozás szabályaihoz áll a legközelebb. A gazdasági, pénzügyi forgalom, a fogyasztói jogok biztonsága miatt csak stabil tartózkodási jogosultsággal rendelkező magyar és nem magyar állampolgár (bevándorolt, menekült, illetve EU-tagság után tartózkodási engedéllyel rendelkező európai állampolgár) kaphasson engedélyt az önfoglalkoztatásra, ha megfelel a törvényben meghatározott egészségügyi, szakmai, adminisztrációs követelményeknek. Célszerű, ha a külföldiek számára kiadott és megszünt vállalkozási engedélyekről a munkaügyi hatóságot évente tájékoztatja – jogszabályban rögzített adatok megküldésével – az engedélyt kiadó szerv.

8.6. A külföldiek munkavállalási engedélye, regisztrációja és az önfoglalkoztatásról készített tájékoztató ügyében a központi munkaügyi hatóság kapjon hatáskört. Az eljárásával szemben benyújtott jogorvoslatról pedig a munkaügyi tárca döntsön. A munkaügyi eljárásban a fizetendő eljárási díj fedezné az idegen nyelvű ügyintézással, a munkaügyi ellenőrzéssel és a munkaügyi szolgáltatással kapcsolatos állami kiadások jelentős részét.

Az illegális foglalkoztatás szankcionálásában az adóhatósági eszközöké legyen a fő szerep, a külföldi eltávolítása és a bírságolás csak kiegészítő jellegű lehet. A jövőben is azonos munkaügyi, munkaegészségügyi és munkavédelmi rendelkezéseket kell alkalmazni a hazai és a külföldi munkavállalóra.

8.7. A munkavállalási kvóták meghatározásában munkaadók és munkáltatók érdekvédelmi szerveivel kötelező lenne egyeztetni. Célszerű évente megvitatni az érdekegyeztető fórumon a külföldiek foglalkoztatásával kapcsolatos jogalkalmazási, munkaügyi és szociális tapasztalatokat.

9. A MAGYAR NEMZETISÉGŰEK MIGRÁCIÓJA

9.1. Az etnikai és kulturális értelemben vett magyar nemzet határai és a Magyar Köztársaság határai nem esnek egybe. Az Alkotmány rögzíti a mindenkori kormányzat felelősségét a határon túl élő magyarokért, valamint az anyaországgal való kapcsolatok ápolásáért. Ez az elv sok szálon kapcsolódhat a nemzetközi migráció jelenségéhez, s ugyanakkor sokféle, tartalmában ellentétes gyakorlat is megvalósulhat az elvhez hű módon is. Így például minden nemzetközi fórumon fel kell lépni, ha az utódállamokban a magyar kisebbség számára nem biztosítják az identitás választásához, megőrzéséhez fűződő jogokat, és ezzel tömegesen elvándorlásra készítik e közösségeket, de ugyanígy fel kell lépni az ellen, ha gyűlöletkeltéssel kényszerítik ki a vándorlást.

9.2. Ne zárjuk be a kapukat a magyarságuk miatt súlyos diszkriminációt elszenvedő, Magyarországra vándorolni kívánó emberek előtt. Közülük a nemzetközi kötelezettségvállalásaink alapján védelemre szorulókat diszkriminációtól mentesen kell védelemben részesítenünk, velük kapcsolatban nincs helye a politikai mérlegelésnek. A diákként, gyógykezelésre szorulóként, munkavállalóként, kisebb részben pedig áttelepedőként, honosításra váróként érkezettek belépésének, tartózkodásának feltételeit viszont szuverén módon határozhatjuk meg. Törvényben kell rendezni, hogy kit tekint a politika kedvezményezettnek: például felmenője magyar állampolgár volt.

9.3. A szomszédos országokban élő magyarok és az anyaország kapcsolatának zavartalanlansága nagyban függ a beutazást, a munkavállalást, az egészségügyi ellátást, a nyugellátást rendező kétoldalú egyezmények megkötésétől és alkalmazásától. Az EU-tagságra készülve különösen sürgető, hogy olyan bilaterális egyezményeket kössünk és alkalmazzunk, amelyek lakóhelyre, foglalkozási csoportra, ösztöndíjasokra, gyakornokokra, nyelvi képzésre, átképzésre vonatkozóan határoznak meg kedvezményeket a másik szerződő fél állampolgárai javára (nemzetiségtől függetlenül, de leginkább a magyarokat érintve). A meglévő többoldalú egyezményeket (CEFTA, Európa Tanács) használjuk fel a kapcsolatok ápolására a határon túli magyarok érdekében.

9.4. A magyar nemzetiségűekre vonatkozó szuverén szabályozás keretében érdemi kedvezményeket kell nyújtani a biztos egzisztenciával rendelkezőknek a honosítás terén. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a szomszédos országokból áttelepedő magyarok lakhatása, megélhetése általában saját tőkájük felhasználásával nem biztosítható, legalábbis nem rövid távon. Az ilyen kérelmezők számára létre kellene hozni a bevándorlás legfeljebb tízéves tartózkodást és munkavállalást biztosító jogintézményét, ebben az értelemben módosítva a hatályos bevándorlási szabályokat. A magyar nemzetiségűek gazdasági, szociá-

lis beilleszkedési terheinek állami támogatással való elősegítése éves bevándorlási kvóta és támogatási keret meghatározásával valósuljon meg. A hatóság engedélyezze a bevándorlást, ha a törvényben meghatározott egységes, nemzetbiztonsági, rendészeti és szociális kizáró okok nem állnak fenn.

9.5. A nem államközi egyezmény alapján Magyarországon munkát vállaló magyar nemzetiségűeknek az engedélyezett munkavállalási kvótán belül önálló keretet lehetne meghatározni. Szintén autonóm szabályozással kellene gondoskodni állami ösztöndíjakról: a magyar nemzetiségűek magyar tannyelvű középiskolai, főiskolai, egyetemi oktatására, nyelvtanulására, szakképzésének, továbbképzésének, doktoranduszképzésének támogatására, amennyiben a bilaterális egyezményekben foglaltak ebben nem elegendők. Az ösztöndíjak fedezzék a lakhatás, az ellátás és a tanulmányok folytatásának költségeit. Célszerű lenne, ha magán- és nemzetközi alapítványok is nyújtanának támogatást az itt tanuló, kutató magyaroknak.

9.6. A határon túli magyarok Magyarországra vándorlásának sajátos oka az ottani hiányos egészségügyi ellátás. Ennek szabályozott keretek között tartása érdekében a magyarországi gyógykezelést és -ellátást erre a célra létesített közalapítványból, a mai szervezeti keretek erősítésével kellene fenntartani.

9.7. A többféle jogcímen Magyarországra vándorolt, honosítást kérő vagy huzamosan itt élő magyar nemzetiségűek munkaerő-piaci, gazdasági, társadalmi, szociális beilleszkedését nem tekintheti a kormányzat pusztán az egyéni boldogulás és alkalmazkodóképesség erőpróbájának. Ezért integrációjuk segítését – a hazai oktatási, gyermekvédelmi, családsegítő, egészségügyi, munkaügyi szolgáltató, kisvállalkozást támogató, érdekvédelmi és igazgatási intézményrendszer felhasználásával, az ott dolgozók kifejezett felkészítésével – állami és önkormányzati feladatnak kell tekinteni. Így felgyorsítható beilleszkedésük és önfenntartóvá válásuk, amely biztosítja új környezetükben elfogadottságukat, erősítve önbecsülésüket és a nemzeti összetartozást.

10. KÉNYSZERVÁNDOROK ÉS TARTÓS MEGOLDÁSOK

10.1. A kényszerű migráció okainak megelőzésében, felszámolásában, a menekülésre készítő gazdasági, biztonsági, egészségügyi, élelmezési, ökológiai gondok megszüntetésében a nemzetközi szervezetekkel való együttműködés keretében, elsősorban diplomáciai, külpolitikai eszközökkel kívánunk részt venni. Az ország gazdasági forrásainak szűkössége miatt a más országokban rekedt belső menekültek és a határainkon kívül tartózkodó nemzetközi kényszervándorok ellátásához anyagilag csak jelképesen járulhatunk hozzá. Nekik elsősorban szaktanácsadással, szakértők küldésével segíthetünk, támogatva a befogadó országban átmeneti elhelyezésüket és hazatérésüket.

10.2. Magyarország részese mindazoknak a nemzetközi erőfeszítéseknek, amelyek a migránsok és a kényszervándorok jogainak védelmét, önkéntes hazatérését, visszailleszkedését szolgálja. Ehhez elsősorban az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság Végrehajtó Bizottságában, a Nemzetközi Migrációs Szervezetben (IOM), a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetben, az Európa Tanácsban, valamint a Migrációs Politikát Fejlesztő Szervezetben (ICMPD) meglévő tagságunkat kell felhasználni, és a mainál eredményesebben működni a befogadással járó terheink nemzetközi enyhítésében, megosztásában.

10.3. Törvényben kell szabályozni a menedék keresésére és az elnyert menedékjog él-

vezésére vonatkozó emberi jog eljárási biztosítékait, valamint a menekültek minden lényegesebb életviszonyra kiterjedő jogállását. Az eddig szerzett tapasztalatok fényében célszerű módosítani e követelménynek megfelelően a menedékjogi törvényt és végrehajtott rendeleteit. Különösen fontos lenne meghatározni a menekültek jogállásáról szóló ENSZ-egyezményben szereplő tartós megoldások gyakorlati alkalmazását szolgáló elveket, szűkíteni az elismerésből kizáró feltételeket, a törvényben rendezni az eljárás részletes rendjét, valamint áttekinthetően szabályozni a menekültek jogállását – kifejezetten a magyar állampolgárokra más jogszabályban fenntartott jogosultságokhoz képest –, a kapcsolódó joganyag módosításával.

10.4. Továbbra is törvényben kell szabályozni az ideiglenes védelmet nyújtó menedékes státus meghatározását, az elismerésből való kizárás feltételeit. Szükséges, hogy törvény szabályozza a menedékesek konkrét körének rendeleti meghatározására alkalmazandó mechanizmust (a javaslattevők köre, mely származási országra vonatkozó tények alapján, milyen határidőn belül). Ellenkező esetben nem egyértelmű a kormány felelőssége a kijelölés elmulasztásában. Különösen időszerű ez a délszláv válság eseményei alapján.

10.5. Szintén törvényben kell szabályozni a határon vissza nem fordítható, ki nem utasítható, egyéb módon el nem távolítható külföldiek jogállását, a hatósági eljárás rendjét. Ennek alapja, hogy minden esetben kötelező hivatalból megvizsgálni az Európa Tanács és az ENSZ kínzásra, embertelen, megalázó bánásmódra, büntetésre, a halálbüntetésre vonatkozó abszolút, továbbá a családi élet és a magánélet megsértésére vonatkozó relatív tilalom fennállását, beszerezve a vándorlás során érintett államok és a származási ország jogrendjére, emberi jogi helyzetére vonatkozó információkat, bármely eljárásban is merül fel a tilalom. Az abszolút tilalom esetén a törvény sem tartalmazhat a védelemből kizáró körülményeket, ezért a befogadottra vonatkozó szabályozást módosítani kell. A relatív tilalom fennállása és az abszolút tilalom alapján az országban maradó külföldi jogállását egységesen, a befogadott kategória szerint kellene meghatározni. Módosítani kellene ezért az idegenrendészeti, a menedékjogi és a nemzetközi bünyügyi jogsegélyről szóló törvényt, hogy egységes legyen a kérelmező személyazonosítására, a visszafordítási tilalom vizsgálatára és annak végeredményére vonatkozó eljárás is.

10.6. A visszafordítási tilalom és a menedékjogi kérelem csak rendszerezett országinformációk alapján vizsgálható érdemben. Ennek feltételeként létre kell hozni egy egységes hatósági adatbázist, amely a rendészeti és az igazságszolgáltatási szerveknek egyaránt hozzáférhető, naprakész információkat és azok forrását tartalmazza. Ennek elkészítését és működtetését haladéktalanul, akár nemzetközi források felhasználásával meg kell kezdeni.

10.7. A visszafordítással és a menedékjogi kérelem elutasításával kapcsolatosan hatékony jogvédelmet kell biztosítani a már idézett nemzetközi vállalásokkal és az Alkotmány-nyal összhangban. Ennek érdekében a menedékjogi és az idegenrendészeti törvényt módosítani kell, hogy a bírósági felülvizsgálat során nyilvános tárgyaláson döntsenek a kérelmező ügyében, a határozatot a kérelmező által valóban értett nyelven fogalmazzák meg, valamint egyértelműen garantálják a bírósági eljárás befejezéséig az ország területén tartózkodást. További feltétele a hatékony jogorvoslatnak, ha törvényben határozzák meg a közigazgatási fórumrendszert, továbbá a költségvetés megfelelő forrásokat nyújt a hatósági létszám emelésére, a szakmai képzésre, tolmácsok alkalmazására.

10.8. A kísérő (törvényes képviselő) nélküli kiskorú külföldi esetén a visszafordítás tilalmát minden esetben hivatalból kellene megvizsgálni. A kiskorú érdekében menedék-

jogi kérelmet más személy is benyújthatna. Mindkét esetben haladéktalanul értesíteni kell a gyámhivatalt, gondoskodva a gyermek mindenek felett álló érdekeinek megóvásáról.

10.9. A kényszervándorok zöme hosszú éveket, akár egész aktív életét az első befogadó országban tölti, a közeli hazatérés esélye nélkül. A menekülteknek, menedékeseknek, befogadottaknak önfenntartóvá kell válniuk, és ekkor erejük szerint hozzájárulhatnak a közterhekhez is. Erre épülhet a társadalmi, gazdasági és szociális beilleszkedésük, amely – a kényszervándor és az állam között kötendő hallgatólagos szerződés értelmében – kölcsönös erőfeszítés eredménye. A jogszabályban meghatározott állami és önkormányzati segítséget (szállás, ellátás, képzés, nyelvtanítás, munkavállalási lehetőség, átképzés, jövedelmet pótló anyagi hozzájárulás) a vándorra vonatkozó, egyértelműen szabályozott jogokkal és kötelezettségekkel kell párosítani.

10.10. A menekültként elismert személyek számára a jövőben is kedvezményesen kell biztosítani a honosítást, hogy beilleszkedésük ezzel jogilag is teljes lehessen.

10.11. A kényszerből vándorlók közös reménye a hazatérés. Ez önkéntességen alapulhat, és végrehajtásához jogszabályban meghatározott igazgatási és anyagi támogatást kell nyújtani, amennyiben a visszatérés emberi jogi biztosítékai fennállnak. A repatriáltak jogainak érvényesülését nemzetközi emberi jogi, humanitárius, menekültügyi szervezetek útján kell követni és vizsgálni, felkészülve – jogszabályban rögzített feltételek esetén – a visszafogadásra.

10.12. Viszonylag ritkán alkalmazható tartós megoldás a kényszervándorok végső befogadása az első menedék országán kívül. Amennyiben nem kötöttünk nemzetközi megállapodást vagy programról szóló egyezményt a végső befogadó országgal – amely önkéntességen alapuló, a továbbutazást anyagilag is támogatva, biztonságos fogadást vállalt –, úgy jogszabályban rendezett módon a szakigazgatási szerv nyújt segítséget a továbbutazáshoz. Ennek részeként közbenjár családgyejesítési és humanitárius célokból, előkészíti a befogadást okmányok beszerzésével és a szükséges adatok közlésével.

11. A VÁNDOROK EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS, GYERMEKJÓLÉTI ELLÁTÁSA

11.1. A nemzetközi vándorok társadalmi tagságának és szociális biztonságának megteremtése fontos kiegészítője az eddig elsősorban rendészeti-biztonsági szempontú migrációs szabályozásnak. Az ezt megvalósító jogi és intézményi működés tükrözi a társadalom külföldi vándorokkal kapcsolatos beállítottságát.

11.2. Ne legyen elkülönült szociális, egészségügyi, gyermekjóléti ellátórendszer a nemzetközi vándorok szükségleteinek kielégítésére, hanem a hazai lakosság ellátását szolgáló intézményrendszert kapacitásában és szakmailag kell alkalmassá tenni az azonos és a vándorlással (a különböző testi és lelki egészséget érintő kockázatokkal, kulturális hagyományokkal, társadalmi kapcsolataikat elvesztett, idegen közegbe került migránsokkal) összefüggő sajátos szolgáltatásokra. Ezzel összefüggő alapelv, hogy az ellátórendszerben a nemzetközi vándort ne idegenként, hanem biztosítottként, munkavállalóként, adófizetőként, betegként, kiskorúként stb. kezeljék.

11.3. Minden külföldi vándornak, rendezett vagy rendezetlen jogállásától függetlenül, állami költségvetési forrásból finanszírozva biztosítani kell a sürgősségi orvosi ellátást és a szállást, amennyiben arról maga vagy eltartója nem tud gondoskodni. A (közösségi) szállást elsősorban nem állami, hanem karitatív, közhasznú szervezetek intézményében kell biztosítani.

11.4. A Magyarországon jogszerűen kereső foglalkozást űzők, tőkejövedelemből élők megélhetése és a járulékrendszeren (biztosításon) alapuló egészségügyi, munkanélküli és nyugellátása a magyar állampolgárokhoz hasonlóan – esetenként kétoldalú egyezmények értelmében – megoldott. Számukra szociális juttatások nyújtása csak ezen ellátásokra jogosultság hiányában indokolt. Ugyanakkor az ellátást nyújtó intézményrendszerben a kommunikációs akadályok leküzdésére tájékoztató anyagok elhelyezésével, tolmácsokkal, nyelvi képzéssel is fel kell készülni. Az EU-tagság esetén különösen a hazai állampolgárokkal azonos jogállású EU-polgárok vándorlása veti fel ezt a problémát, kiegészülve a szerzett biztosítási jogok transzferjének jogi, technikai garantálásával.

11.5. A kényszervándorok és a hazatérni nem tudók társadalmi beilleszkedésének megfelelő arányban kell a jövőben is részesedniük az állampolgári jogok alapján járó szociális juttatásokból, amelyet ki kell egészíteni – a beilleszkedés növekedésével fokozatosan csökkenő mértékű – kompenzációval. Ez éppen a meneküléssel, a védelemre szorultsággal kapcsolatos, élethelyzetükből fakadó hátrányokat hivatott kiegyenlíteni. Felmérve a támogatottak beilleszkedési, hazatérési vagy továbbutazási szándékait, valamint szükségleteit, eltérő szociálpolitikai beavatkozásokat, stratégiát és programokat kell kialakítani a különböző csoportok számára.

11.6. A nemzetközi vándorok jogállásának és ezzel további kilátásainak tisztázatlansága (a szabályozás vagy a jogalkalmazás hibájából) csökkenti az érintettek beilleszkedési és önfenntartási képességét. Ezzel arányosan növekszik a szociális ellátórendszerrel való függőségük, amely összességében nagyobb költségvetési támogatással jár, mint a célzott programok megszervezése. Az ellátások terén a készpénzben nyújtott támogatást előnyben kell részesíteni a költségesebb és kevésbé hatékony intézményi ellátással szemben. Ugyanakkor a vándorokkal kapcsolatos szociális ellátásokra fordított (nem biztosítási, járadék típusú) közpénzek pontosan követhetők legyenek.

11.7. Bárki is a vándorokat elhelyező szállás fenntartója, az ellátás nyújtója, jogszabályban kell rögzíteni a szakmai (szociális, közegészségügyi, élelmezési, elhelyezési) és működtetési minimumokat, a költségvetési normatívát, a szakképzettségi és személyi feltételeket. E rendelkezések megtartását a hatóság rendszeresen ellenőrizze. Legalább ilyen fontos az ellenőrzés rendszerének tökéletesítése, ami nem szükségképpen azonos a jogszabályok szigorításával.

12. JAVASLAT TOVÁBBI VITÁRA

Kutatócsoportunk javasolja, hogy a Belügyminisztérium szervezzen széles körű szakmai vitát a közigazgatásban, végrehajtásban és a rokon kutatói területeken dolgozók bevonásával, valamint a parlamenti pártok és társadalmi szervezetek képviselőivel a migrációs politikáról. Ennek házigazdája szívesen lenne a kutatócsoport. A viták során kiegészített Javaslatot a kormány vitassa meg, majd fogadja el a szükséges intézkedéseket. Ennek során legyen figyelemmel a nemzetközi népmozgással összefüggő szakpolitikákkal való összehangolásra. Ezzel párhuzamosan készüljön lista a módosítandó vagy újként kiadandó jogszabályokról, a csatlakozásra érdemes nemzetközi egyezményekről, valamint a csatlakozások időbeli ütemezéséről. Ehhez kapcsolódna a migrációs politika megvalósítását biztosító költségvetési kiadások becslése, számítása és ütemezése.

1. FÜGGELÉK VÁLOGATOTT IRODALOM

- AMBRUS ÁGNES: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa Budapesti Képviselőtársaság oltalma alá tartozó menekültek helyzete a magyar idegenrendészeti jogszabályok és a gyakorlat tükrében. *Acta Humana*, 1997, 2. sz., 27–38. o.
- BACK ANDRÁS: Idegenrendészet a határon innen és túl – a külügyi szervek feladatai és szerepük a hatósági ügyintézésben. *Acta Humana*, 1997, 27. sz., 72–81. o.
- BAJTAY PÉTER: Maastrichtől Amszterdamig. A közös kül- és biztonságpolitika evolúciója. *Collega*, 1998, 3. sz., 39–42. o.
- BALOGH ANDRÁS: *Integrációs és nemzeti érdek*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- BENEDEK PÉTER: Szuverenitás, nemzetközi igazságosság és migráció. *Szuverenitas*, 1995, 39–45. o.
- BLUTMAN LÁSZLÓ: A külföldiek kiutasításának különös akadályáról. *Acta Humana*, 1997, 2. sz., 39–51. o.
- BODÓ JULIANNA (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro-Print, Csíkszereda, 1996.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN: Adalékok a Magyarországon élő „idegenek” területi megoszlásához. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 97–105. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- Az Európai Szociális Charta. *Esély*, 1991, 2. sz.
- Az Európa Tanács PKGY ajánlása (1163/1991) a menedékkérők európai repülőterekre érkezéséről. *Acta Humana*, 1997, 2. sz., 101–103. o.
- Az Európa Tanács PKGY ajánlása (1236/1994) a területi menedékjogról. *Acta Humana*, 1997, 2. sz., 103–107. o.
- Egyezmény az EK valamely tagállamában benyújtott menedékjog iránti kérelem elbírálásáért felelős állam meghatározásáról. *Acta Humana*, 1997, 2. sz., 91–101. o.
- EGYED MÁRIA–GYULAVÁRI TAMÁS: *Az Európai Közösség szociálpolitikája a kezdetektől a Maastrichti Szerződésig*. Kézirat. 1997.
- EGYED MÁRIA–GYULAVÁRI TAMÁS: Szociális biztonság az Európai Unióban. *Esély*, 1998, 4. sz.
- ÉLIÁS PÁL: A konzuli jog és a diplomáciai védelem alkotmányos kérdései. *Nemzetközi jog és alkotmány*, 1997, 113–134. o.
- GYULAVÁRI TAMÁS: Az Európai Közösséghez való csatlakozás hatása a spanyol szociális védelem rendszerére. *Esély*, 1997, 3. sz.
- GYULAVÁRI TAMÁS–PESZLEN ZOLTÁN: Egy „ünnepélyes deklaráció” – A Közösségi Charta. *Esély*, 1998, 1. sz.
- HABLICSEK LÁSZLÓ–TÓTH PÁL PÉTER: A nemzetközi vándorlás hatása a magyarországi népesség számának alakulására 1994–2010 között. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1996, 161–179. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- HARGITAI JÓZSEF: A külügyi hatalom és külügyi igazgatás. *Magyar Közigazgatás*, 1997, 3. sz., 144–164. o.
- HÁRS ÁGNES: *Die Folgen der Entsendung von Werkvertragsarbeitnehmern für Ungarn*. Kézirat (készült a Brémai Egyetem számára). 1997.

- HÁRS ÁGNES: Bevándorláspolitikai stratégia és munkaerőpiac. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 209–212. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- HÁRS ÁGNES: A migrációs politika és a munkaerőpiac. *Európai Tükör*, 1998, 1. sz., 79–98. o.
- HÁRS ÁGNES: A migráció, a munkaerőpiac és a szabályozás. In GÁCS JÁNOS–KÖLLŐ JÁNOS (szerk.): *A „túlzott központosítástól” az átmenet stratégiájáig*. KJK, Budapest, 1998, 333–350. o.
- HÁRS, ÁGNES–SIK, ENDRE–TÓTH, JUDIT: *Migration and the Enlargement of the EU*. Manuscript (prepared for the World Bank). 1998.
- HOLLÓ MIKLÓSNÉ: A határország idegenrendészeti tevékenysége. *Acta Humana*, 1997, 2. sz., 67–71. o.
- HORVÁTH LAJOS: Menedékesek Nagyatádon. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1996, 30–37. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- ILLÉS SÁNDOR–HABLICSEK LÁSZLÓ: A külső vándorlás tovagyűrűző hatásai. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 89–96. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA: Amszterdam üzenete. *Európai Tükör*, 1997., 5. sz., 85–102. o.
- IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA: A tárgyalási folyamat. Magyarország–EU. *Európai Tükör*, 1998, 2. sz., 69–83. o.
- JOÓ RUDOLF: Nemzetiségi konfliktusok és nemzetközi biztonság Közép-Kelet-Európában. *Külpolitika*, 1996, 2. sz., 17–27. o.
- KOVÁTS ANDRÁS: Menedékesek Magyarországon 1996 januárjában. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 47–65. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- KOVÁCS PÉTER: Nemzetközi jog és kisebbségvédelem. Osiris, 1996. /Pro Minoritate könyvek./
- Közösségi Charta a dolgozók alapvető szociális jogairól. *Esély*, 1998, 1. sz.
- KSH: *Demográfiai Évkönyv 1996*. KSH, Budapest, 1997.
- KULCSÁR KÁLMÁN: Az európai integráció és magyar külpolitika, *Európai Tükör*, 1995, 3–4. sz., 17–39. o.
- KULCSÁR KÁLMÁN: A csatlakozás politikai dilemmái. *Európai Tükör*, 1996, 1. sz., 52–64. o.
- NAGY BOLDIZSÁR: Magyarország az Európai Unió peremén: uniós jog és a nemzetközi együttműködés a migráció területén. *Acta Humana*, 1997, 27. sz., 9–26. o.
- NAGY BOLDIZSÁR: Lehet-e morális a migrációs politika? In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 169–175. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- NAGY BOLDIZSÁR: Menedék és remény. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1994, 119–129. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- NEUMANN LÁSZLÓ: Szociális dömping vádak az Európai Unióban. *Európai Tükör*, 1998, 1. sz.
- PARRAGI MÁRIA: Állampolgársági jogi dilemmák – a jogalkalmazó szemével. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1998, 79–86. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./

- PÖCZIK BENEDEK: Illegális bevándorlás és menekültkérdés a mai Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 1998, 4. sz., 34–53. o.
- SIEBER EDIT (szerk.): *Magyarország csatlakozása az Európai Unió bel- és igazságügyi együttműködéséhez és a Schengeni Egyezményhez. Integrációs Stratégiai Munkacsoport*, 1996. /Műhelytanulmányok 1./
- SIEBER EDIT: Belbiztonság: a kormányközi konferencia kiemelt kérdése. *Európai Tükör*, 1997, 1. sz., 70–81. o.
- SIK ENDRE: Külföldiek Magyarországon (1995–1997). In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1998, 9–14. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- SIK ENDRE: Idegenellenesség Magyarországon 1998-ban. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1998, 175–176. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- SIK ENDRE: A migrációs potenciál a mai Magyarországon. *Európai Tükör*, 1998, 2. sz., 84–106. o.
- SZABÓ A. FERENC: Szubszidiaritás és bevándorlási politika. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 195–201. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- SZABÓ MÁTÉ: A katakombáktól a professzionalizmus felé. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1998, 91–114. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- SZÁSZI FERENC: A külső vándorlást meghatározó politika, a jogszabályok változásai és ezek hatásai Magyarországon 1945–89. *Megyei Nemzetközi Migráció*, 1998, 5–25. o.
- SZILÁGYI ISTVÁN–LUIS JIMENA QUESADA: Szociális jogok Európában. Az Európai Szociális Charta. *Esély*, 1996, 2. sz.
- TAMÁS PÁL: Hét tézis az identitáspolitikák és az állampolgárság újraértelmezésének lehetőségeiről. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1998, 87–90. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- TÓTH JUDIT: Migrációs politika: a csatlakozás hátramosztója? *Európai Tükör*, 1997, 1. sz., 60–69. o.
- TÓTH JUDIT: A menedékjogi törvény hányattatása. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1998, 57–74. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- TÓTH JUDIT: Migráció, a külföldiek foglalkoztatása. *Európai Tükör*, 1997, 5. sz., 65–85. o.
- TÓTH JUDIT: Hogyan válogassunk a migrációs politikai etlapról? In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 176–181. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- TÓTH JUDIT: A helyi önkormányzatok európai szintű szabályozása. In HORVÁTH TAMÁS (szerk.): *Európai integráció az önkormányzatok szemszögéből*. Magyar Közigazgatási Intézet, 1998, 93–109. o.
- TÓTH JUDIT: Átlépés a határon és a szállító vállalatok felelőssége. *Acta Humana*, 1997, 2. sz., 52–66. o.
- TÓTH JUDIT: Az európai integráció és az alkotmányozás kapcsolata. *Európai Tükör*, 1998, 1. sz., 99–116. o.

- TÓTH JUDIT: Kívánatos immigránsok? Az állampolgársági és az idegenrendészeti törvényről. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1994, 98–110. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- TÓTH PÁL PÉTER: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon 1988–1994.* Püski, Budapest, 1997.
- TÓTH PÁL PÉTER: Milyen legyen a magyar migrációs politikai stratégia. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 182–189. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- Trends in international migration, 1996.* SOPEMI report. OECD, Paris, 1997.
- Trends in international migration, 1997.* SOPEMI report. OECD, Paris, 1998.
- VALKOVICS EMIL: Néhány gondolat a bevándorláspolitikai stratégiánk kialakításáról. In SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 202–205. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./
- VOGEL SÁNDOR: A kisebbségi kérdés. *Európai Tükör*, 1996, 2. sz., 52–60. o.
- ZANATHYNE DR. MARTIN GYÖRGY: *Az idegenjog és a konzuli jog.* HVG, Budapest, 1995.

2. FÜGGELÉK

AZ ÖT FÓKUSZCSOPORT TÉMÁJA ÉS RÉSZTVEVŐI

1. A migrációs stratégia munka-erőpiaci szempontjai

A fókuszcsoportot vezette: Hárs Ágnes – közgazdász

A vitában részt vett:

Szabó György – Fővárosi Munkaügyi Központ Engedélyezési Osztály, osztályvezető

Kaufmanné Szirmai Katalin – Gazdasági Minisztérium, főosztályvezető-helyettes

Nagy Katalin – Külügyminisztérium, főosztályvezető

Szabó István – IPOSZ (Ipartestületek Országos Szövetsége), ügyvezető igazgató

Koji László – Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, elnök

Szabad Lajos – vállalkozó, az Inkonex elnöke

Neumann László – szociológus

Kováts András – szociálpolitikus

Nagy Boldizsár – jogász

2. A migrációs stratégia szociálpolitikai szempontjai

A fókuszcsoportot vezette: Kováts András – szociálpolitikus

A vitában részt vett:

Hárs Ágnes – közgazdász

Jurth Gabriella – Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, osztályvezető

Köszeg Ferenc – Magyar Helsinki Bizottság, elnök

Krémer Balázs – Szociálpolitikai Fejlesztési Központ, igazgató

Lengyel Balázs – Országos Egészségbiztosítási Pénztár, osztályvezető

3. A migrációs stratégia történeti, demográfiai, nemzetiségi szempontjai

Az elemzés készítője, Tóth Pál Péter szociológus a következő szakértőkkel konzultált:

Bauer Győző – gyógyszerkutató

Benkő Samu – történész

Cornelius Deborah – történész

Czettler Antal – történész

Gáll Ernő – filozófus

Irsay György – jogász

Mirmics Károly – demográfus

Szabó Dénes – kriminálszociológus

Szabó Sándor – patológus

Balázs Ilona – történész

Cseh-Szombathy László – szociológus

Dányi Dezső – demográfus

Enyedi György – geográfus

Fülöp Mihály – történész

Gyires Béla – matematikus

Hablicsek László – demográfus

Hernádi Miklós – szociológus

Illés Sándor – demográfus

Kisida Elek – orvos
Kukán Ferenc – orvos
Tarnóczy Mariann – közgazdász
Tolnai Márton – közgazdász
Valkovics Emil – demográfus

4. A migrációs stratégia emberi jogi és humanitárius szempontjai

A fókuszcsoporthoz vezető: Ambrus Ágnes – jogász

A vitában részt vett:

Nagy Boldizsár – jogász

Kardos Gábor – jogász

Tóth Judit – jogász

Haraszi Katalin - Országgyűlési Biztos Hivatala, főosztályvezető-helyettes

Ugróczy Mária – BM Állampolgársági Főosztály, főosztályvezető

Köszeg Ferenc – Magyar Helsinki Bizottság, elnök

5. A migrációs stratégia külügyi szempontjai

A fókuszcsoporthoz vezető: Back András – jogász

A vitában részt vett, illetve a konzultációba bekapcsolódott:

Sárközi Péter – Külügyminisztérium, osztályvezető

Kovács András – szociálpolitikus

Tóth Judit – jogász

Köszeg Ferenc – Magyar Helsinki Bizottság, elnök

3. FÜGGELÉK

FOGALOMHASZNÁLATUNKRÓL

Befogadott: / Kényszervándor.

Befogadó ország: ahol a migráns önként vagy kényszerűségből huzamosan tartózkodik vagy végleg letelepedik. Nem feltétlenül azonos azzal az országgal, ahová a migráció kezdetén indult (célország).

Beilleszkedés: a migráns gazdasági, társadalmi-szociális integrációja. Nem jelenti a migráns asszimilálását (vagyis saját kultúrájának feladását).

Családegyesítés: annak lehetővé tétele, hogy a migráns házastársa, kiskorú és eltartott gyermekei csatlakozhassanak a migránshoz.

Kényszervándor: aki a kibocsátó országot külső kényszerítő körülmények miatt hagyja el, Ebbe a körbe tartozik

- a *menekülő*: jogi státusa nem meghatározott, önmagáról azt állítja, hogy védelemre és/vagy segítségre szorul. Amennyiben a hatósághoz fordul védelemért vagy segítségért: *kérelmező*;
- a *befogadott*: az a külföldi, aki átmenetileg hazájába azért nem küldhető vissza, mert ott halálbüntetésnek, kínzásnak, embertelen vagy megalázó bánásmódnak lenne kitéve, feltéve, hogy a menekültügyi hatóság befogadottként elismerte;
- a *menedékes*: az a külföldi, aki olyan területről érkezett, ahonnan a tömegesen menekülők csoportjának tagjait a hazájukban dúló külföldi megszállás, háború, polgárháború vagy etnikai összecsapás, ill. az emberi jogok tömeges és durva megsértése miatt a Magyar Köztársaság a kormány döntése alapján ideiglenes védelemben részesítette, és a menekültügyi hatóság menedékesként elismerte;
- a *menekült*: aki faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, ill. meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai nézetei miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkezve és korábbi szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem akar oda visszatérni.

Kibocsátó ország: a migráns állampolgársága szerinti ország, ill. a hontalan és a tartósan külföldön élő személyek tekintetében szokásos tartózkodási helyük országa. *Szinonimája*: származási ország.

Menedékes: / Kényszervándor.

Menekülő: / Kényszervándor.

Menekült: / Kényszervándor.

Migráns: szoros értelemben (pl. az ENSZ-statisztikákban) olyan személy, aki legalább egy évig folyamatosan távol van hazájától/szokásos tartózkodása helyétől. Tágabb értelemben jelöli a határt rövidebb időre átlépő személyeket is. *Szinonimája*: vándor.

Nemzetközi migráció: emberek országok közötti mozgása. *Szinonimái*: nemzetközi népmozgás, nemzetközi vándorlás.

Tartós megoldások: a kényszervándor önkéntes hazatérése, beilleszkedése (integrációja) a menedéket nyújtó országban, avagy továbbtelepülése a végleges befogadó országba.

4. FÜGGELÉK

Sik Endre: A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL A MAI MAGYARORSZÁGON (RÉSZLET)¹

A 15 év feletti népesség migrációs potenciálja megközelítően változatlan mértékű a kilencvenes évek Magyarországon. [...] A népesség 3–4 százaléka akar külföldön munkát vállalni, 1–2 százaléka élne külföldön, s a népesség teljes migrációs potenciálja 6 százalék körül van.

A migrációs potenciál típusainak és a teljes migrációs potenciál mértéke 1993, 1994 és 1997
(teljes minta, százalék)

Év	Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál
1993 (N = 3978)	4,3	2,7	1,4	6,0
1994 (N = 3760)	3,8	2,7	1,3	5,3
1997 (N = 2848)	3,7	2,8	1,5	5,9

A migrációs potenciál változatlansága – s ez érvényes mindhárom migrációs típusra és a teljes migrációs potenciálra egyaránt – azt jelzi, hogy a mai Magyarországra nem jellemzők azok a folyamatok, amelyek a világ sok részén a migrációs potenciál felerősödéséhez vezetnek (ti. gazdasági ellehetetlenedés, etnikai villongások, természeti csapások stb.). Ennek alapján egyfelől el lehet vetni a magyar társadalom széthullását, a magyarok világban való szétszórását jósló váteszek látomásait. Másfelől a társadalmi tervezéssel foglalkozók számára a stabilnak tűnő migrációs potenciál becslésre alkalmas jelzőszámot kínál.

[Ami a magyar migrációs potenciál mértékét illeti ...] Kétségtelen, hogy a korábbi nemzetközi összehasonlító migrációs-potenciál-vizsgálatok adataihoz képest a magyarok külföldi munkavállalási szándéka sokkal, a kivándorlása valamivel alacsonyabb. Noha az összehasonlítás megbízhatóságát nagyban korlátozza a kérdések sokfélesége – márpedig egy ilyen „puha” jelenség esetében a kérdés megfogalmazásának nagy szerepe van a végeredmény alakulásában –, illetve a bizonytalan mintaösszetétel, addig mégis elmerészkedhetünk, hogy a magyar migrációs potenciált a többi kelet-európai országhoz képest alacsonynak tekintjük.

Kik migrálnának?

A migrációs potenciál valamennyi típusára jellemző a férfiak magas aránya, az alacsony életkor, a tanulók és a munkanélküliek magas aránya, a nagyobb családlétszám, az értékesebb lakás és a magasabb iskolai végzettség. Mindezek az egymással is összefüggő

¹ Forrás: *Európai Tükör*, 1998, 2. sz., 84–106. o.

jellemzők azt sejtetik, hogy a migrációs potenciál inkább a társadalom könnyen mozduló csoportjaira jellemző, s nem a legelesettebbek remélnék külföldön jobb lehetőségeket. Erre utal az is, hogy sem a jövedelem, sem az életvitel nehézsége (gyakori hó végi pénzzavar, gondok a család étel-miszer-ellátásával), de az autóval való rendelkezés mértékében és a cigányok arányában sem találunk érdemleges eltérést a migrációs potenciál típusai és a teljes népesség között.

Az általános tendencián túl a kivándorolni vágyók kis csoportján belül két, ellentétes szociológiai helyzetű csoport található. Egyrészt ugyanis magas a cigányok és az élelmi-szerhiánnyal küszködők aránya, másrészt azonban magas a nagyobb egy főre jutó jövedelműek és az autótulajdonosok aránya is.

Az elégedettségére vonatkozó állítások elemzéséből az olvasható ki, hogy a migrálást tervezők három tekintetben térnek el a népességre jellemző elégedettségi szinttől: elégedettebbek életszínvonalukkal, egészségükkel és jövőjükkel kapcsolatban. Azaz a migrálni vágyókat nem itthoni gazdasági ellehetetlenülésük taszítja, hanem a külföld nyújtotta jobb élet vágya vonzza. Továbbá, a migrációt tervezők a népesség nagyobb önbizalommal rendelkező, mobil részéből kerülnek ki – nyilván nem függetlenül alacsonyabb életkoruktól és a férfiak számára a magyar kultúra által megengedett-elvárt szereptől.

A kivándorolni vágyók ismét némileg különböznek a külföldi munkavállalást tervezők két csoportjától. Jellemző rájuk, hogy a teljes népességnél elégedetlenebbek lakásukkal (és lakásuk környezetével), valamint a személyes helyzeten túlmutató jelenségekkel, például a politikai beleszólás lehetőségével, valamint az ország gazdasági helyzetével. Ez arra utal, hogy a kivándorlók szándékait az „elhajtóerők” erősebben befolyásolják, mint a munkavállalást tervezőkét.

A pszichoszomatikus jelenségek előfordulásának gyakorisága arra utal, hogy migrálni a népesség átlagánál jobb pszichikai tőkével rendelkező csoportok hajlamosabbak, ami a korábban már megismert ténnyel (elégedett egészségével), valamint az anómiaelemekkel (ezek azt mutatják, hogy mennyire uralja az egyén önmagát és az őt körülvevő világot) együttesen arra utal, hogy a migrációs potenciál nem csupán kor és férfiszerep függvénye, hanem az ezekkel nyilván összefüggő egyéni és szociálpszichológiai tényezőké is. A migrációra inkább gondolhat az, aki bízik egészségében, jövőjében és szerencséjében, uralja sorsát és eligazodik a világban.

A migrációs potenciál minden típusára jellemző, hogy a népességnél több kapcsolattal rendelkeznek, s rokonaik, barátaik, munkatársaik, szomszédai, ismerősei maguk is hajlamosak migrációra. A megkérdezettek maguk is többet jártak külföldön, mint a teljes népesség. Végül, de nem utolsósorban a migrációs potenciál erősen összefügg a migrációs hajlammal, ami azt fejezi ki, hogy az egyén mennyire könnyen hagyná el hazáját.

5. FÜGGELÉK

Sik Endre: KÜLFÖLDIEK MAGYARORSZÁGON (1995–1997) (RÉSZLET)²

A külföldiek különböző típusainak előfordulási aránya régió és településtípus szerint
(1995 és 1997), százalék

	Menekült	Bevándorló	Hazatérő	Vendégmunkás	Feketemunkás*
1995					
Országosan**	20	37	33	5	21
Észak-Dunántúl	15	31	36	1	29
Dél-Dunántúl	18	28	22	3	16
Pest megye	39	69	72	19	32
Északi régió	11	33	28	3	15
Észak-Alföld	22	49	38	3	18
Dél-Alföld	48	55	40	17	32
Város	45	70	64	14	41
Nagyközség	43	67	58	15	35
Közepes köz.	22	43	43	4	25
Kisközség	11	24	20	2	16
1997					
Országosan**	9	40	26	11	7
Észak-Dunántúl	4	33	32	10	3
Dél-Dunántúl	12	34	20	9	4
Pest megye	14	71	46	20	29
Északi régió	4	36	19	8	3
Észak-Alföld	5	51	26	15	8
Dél-Alföld	26	57	27	20	18
Város	24	75	64	46	30
Nagyközség	17	73	51	22	17
Közepes köz.	10	53	30	14	9
Kisközség	5	24	15	5	1

*1995-ben „egyéb külföldiek”.

** Budapest nélkül.

² Forrás: SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1998, 9–14. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./

**Külföldiek és külföldi dolgozók Magyarországon régió és településtípus szerint (1995 és 1997),
százalék**

	1995			1997		
	Külföldiek elterjedtsége*	Külföldi dolgozók elterjedtsége	Külföldi dolgozók / munkaképes lakosság	Külföldiek elterjedtsége*	Külföldi dolgozók elterjedtsége	Külföldi dolgozók / munkaképes lakosság
Országosan**	60	21	0,3	50	12	0,1
Észak-Dunántúl	58	25	0,4	45	10	0,1
Dél-Dunántúl	52	18	0,3	48	8	0,1
Pest megye	88	40	0,7	65	27	0,5
Északi régió	53	14	0,2	40	8	0,0
Észak-Alföld	69	17	0,1	59	17	0,1
Dél-Alföld	76	38	0,4	70	20	0,2
Város	81	39	0,2	72	37	0,3
Nagyközség	87	39	0,2	74	25	0,2
Közepes község	73	25	0,3	66	15	0,2
Kisközség	46	15	0,4	35	4	0,1

* Menekült, bevándorló, hazatérő magyar állampolgár, legális külföldi munkás és az egyéb külföldiek együtt.

** Budapest nélkül.

6. FÜGGELÉK

Nagy Boldizsár: LEHET-E MORÁLIS A MIGRÁCIÓS POLITIKA? (RÉSZLET)³

A migrációnak három fő csoportja van: a reguláris vándorlás, amelyben a személy szabad akaratából, a jogszabályok tiszteletben tartásával változtatja lakhelyét és az irreguláris vándorlás, amely két nagy mozgalomra oszlik, a kényszervándorlásra, tehát a menekülésre és az illegális vándorlásra, azaz külföldiek jogellenes határátlépésére és tartózkodására. A migrációs politikának a migráció három válfaját egymásra tekintettel, de egymástól különböző elvek mentén kell kezelnie. Az elvek nem a migráció típusai mentén rendeződnek el, hanem átmetszik azokat.

Mely elvekről van szó?

- a szolidaritás és a nemzetközi tehermegosztás elve;
- a történelemben vetettség elve;
- a nemzet iránti felelősség elve;
- a hosszú távú makrogazdasági hasznosság elve;
- a jogtisztelet elve.

Engedjék meg, hogy mindegyik elv kapcsán röviden jelezzem: mit jelentenek, miképpen befolyásolhatják a migrációs részpolitikákat.

• *A szolidaritás és a nemzetközi tehermegosztás elve.* Az elv első jelentésében a menekülőknek nyújtandó támogatásról szól. Azt az elemi keresztény és nem keresztény erkölcsökben egyaránt fellelhető parancsot fogalmazza meg, hogy a tehetősebbnek támogatnia kell a szegényebbet, hogy a rászorulttól nem szabad megtagadni az életmentő segítséget, ha az a segítségnyújtó fennmaradását nem veszélyezteti. Magyarországnál legalább 150 állam szegényebb a Földön. Ez akkor is igaz, ha a múltunk és a német televíziós sorozatok tükrében ez nem így tűnik.

A következtetés adott: Magyarország menekültpolitikájának tudomásul kell vennie, hogy a menekültektől nem tagadhatja meg a segítséget, még akkor sem, ha az lemondást kíván saját lakosságától, (Mielőtt nagyon sajnálnánk magunkat, nézzünk szembe azzal a ténnyel, hogy a költségvetés kevesebbet áldozott a menekültügyre a kezdetek óta, mint a diósgyőri vasműre.)

Van azonban az elvnek egy második értelme, amely az irreguláris migráció mindkét válfajára, tehát a menekülés mellett az illegális migrációra, az embercsempészetre, az illegális bevándorlásra és annak következményeire vonatkozik. Ebben az értelemben azt kívánja meg, hogy a terheket az irreguláris migrációval érintett országok osszák meg egymással. Elvont értelemben ez annyit tesz, hogy az államoknak nem szabad az irreguláris migrációból adódó terheket nyílt vagy burkolt eszközökkel egy másik államra hártaniuk. Ennek fényében elemzendő a földrajzi korlátozás éppúgy, mint a visszaadási egyezmények vagy a biztonságos harmadik ország kategóriája.

• *A történelemben vetettség elve.* A történelemben vetettséggel két jelenséget akarok kifejezni. Az egyik a múltra vonatkozik, és azt a morális parancsot fejezi ki, hogy a történel-

³ Forrás: SIK ENDRE–TÓTH JUDIT (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1997, 169–175. o. /Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve/

met mint kontinuumot lássuk, ahol a korábban kölcsönt felvett államoknak azt vissza kell fizetniük annak érdekében, hogy erkölcsi és gyakorlati hitelük fennmaradjon. A nemzetközi érintkezés, tekintély, megbecsülés építményei egy nemzet milliárdnyi apró tett-tégláiból épülnek fel. Magyarország, mint e században szinte végig menekülőket kibocsátó ország, tartozik a korábbi befogadó országoknak és önbecsülésének azzal, hogy amikor a sors reá méri a befogadó szerepet, nem menekül történelmi amnéziába.

A történelemben vetettség másik jelentése a jelenre mint történelemre vonatkozik. 1989 s főleg a délszláv háborúk óta mindenkinek világos, hogy a közép-európai és a kelet-európai napi politika egyben egyetemes történelem, s kiszámíthatatlan fordulatokat hozhat. A migrációs politikának erre – amennyire lehet – készülnie kell. A jogszabály rendelkezzen a menedékes státusról (ahogyan az elvetélt koncepció erre készült), az államapparátusnak legyen intézkedési terve különböző méretű és időbeni lefolyású nagy beáramlásokra, beleértve olyan gyakorlati kérdéseket, hogy honnan lehet 15 ezer fekvőhelyet 24 órán belül az ország valamelyik (keleti?) sarkába szállítani, ha a történelem úgy kívánja.

• *A nemzet iránti felelősség elve.* A nemzet iránti felelősség elve elsősorban a reguláris migrációt érinti, és három hatásiránya van. A mai magyar politikában legláthatóbb a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarok bevándorlására kifejtett hatása. Értelemszerűen a határon túli kisebbségekkel kapcsolatos migrációs politika vezérelve a nemzet iránti felelősség kell legyen. Ebből azonban nem feltétlenül a bevándorlási és honosítási könnyítések következnek. Ha az anyaország álláspontja az, hogy a kisebbségek helyben maradása az elsődleges cél, akkor nem szabad túl kecsegtető kedvezményeket kínálni, mert azok pótcselekvésként megvalósuló átköltözésre készíthetnek azokat, akik a könnyű átköltözés perspektívája híján otthon vívnának ki maguknak élhető életet.

Ha a kitüntetett cél a helyben maradás előmozdítása, akkor a magyar migrációs politikát formálóknak már ma minden eszközzel, beleértve a diplomácia hajszalérhálózatát, azon kell fáradozniuk, hogy elkerüljék azt a helyzetet, amelyben szomszédaink kívül maradnak az Európai Unió. Mi pedig bévül, s kivételek nélkül kötelez bennünket az uniós vízumpolitika, feltehetően vízum kiváltását kényszerítve a szomszédos országok polgáira. Ezt a fenyegető helyzetet vagy azzal lehet elkerülni, hogy a vízumpolitikában kivételes bánásmódot csikarunk ki a szomszédos országok állampolgárainak az EU-csatlakozás során, vagy azzal, hogy minden erővel támogatjuk a szomszédos országok bekerülését az Unióba (ahogyan arra a szlovák és román alapszerződésben ígéretet is tettünk).

A kisebbségekre vonatkozó következtetések mellett ez az elv nagyban befolyásolja az emigrációval és a diaszpórával kapcsolatos migrációs politikát is, egészen az állampolgársági szabályokig. Míg a kedvezményes hazavándorlás lehetőségét támogatom, addig ellenzem annak a fikciónak a fenntartását, hogy a 40–60 évvel ezelőtt kivándorolt magyar állampolgárok másod-harmadgenerációs leszármazói akkor is magyar állampolgárnak minősüljenek, ha az óhazával még formális kapcsolatot sem tartanak, és ezzel korlátlan joguk legyen Magyarországra költözni. Ismerünk olyan esetet, amikor 1956-os emigráns magyar állampolgár gyermekét (akinek édesanyja a korabeli osztrák állampolgársági szabályok következtében férje állampolgárságára kényszerült) börtönbüntetésének letöltése után Magyarországra toloncolták, holott magyarul nem tudott, itt egyetlen rokona sem élt, s ő is az addig eltelt több, mint negyven évét Ausztriában töltötte.

A nemzet iránti felelősség lehetséges harmadik migrációpolitikai iránya a hosszú vagy végleges emigrációra vonatkozik. A nemzet iránti felelősségből nem a néhány éves kül-

földi élet vagy a kivándorlás megnehezítése, hanem annak tudatosítása következik. Szelíd jogi eszközökkel talán mégis el lehetne érni, hogy létrejöhessenek hiteles statisztikák arról, ki az, aki csupán néhány évre távozott, ki az, aki a végleges elköltözés szándékával. Ésszerű reguláris migrációs politikát nem lehet létrehozni, ha az csak a mozgás egyik irányára, a bevándorlásra koncentrál, de fogalma sincs arról, hogy a bevándorlással érintett társadalmi területeken (lakáshelyzet, munkaerőpiac, szociális ellátások) milyen erőforrások szabadultak fel a kiutazások folytán.

- *A hosszú távú makrogazdasági hasznosság elve.* Az össztársadalmi és legalább középtávú, azaz nem pillanatnyi hasznosság elve a migráció két ágát befolyásolja. Magától értetődően meghatározónak kell lennie a reguláris migráció mindazon eseteiben, amelyekben nem családgyesítésről, hazatelepülésről vagy hasonló, végső soron erkölcsi ítéleten nyugvó befogadásról van szó. Más szóval ez lenne a haszonelvű bevándorláspolitiká, amely nem semleges évi keretszámokban fogalmazza meg magát, hanem a munka- és tőkepiaci helyzet függvényében, a Magyarországon belüli területi egyenlőtlenségek figyelembevételével határozná meg azokat az ismérveket, amelyek a potenciális bevándorlót a másikkal szemben kívánatosabbá teszik. [...]

A makrogazdasági hasznosság másik érvényesülési területe az illegális migráció elleni küzdelem. Az állam feladata, hogy a társadalmi jólétet, az életminőséget rontó erővel szembe szálljon. Mind a feketemunkások és szolgáltatók illegális versenyelőnye, mind a joggal vagy jogtalanul itt tartózkodó külföldiek által elkövetett vagy gerjesztett bűnözés elleni fellépés a makrogazdasági hasznosság elvéből fakadó migrációpolitikai feladat, amelyre egyre szélesebb körű kétoldalú és többoldalú nemzetközi jogi együttműködés vonatkozik. [...]

- *A jogtisztelet elve.* Sem az érzelemnek, a buzgó nemzetféltésnek, sem a száraz utilitarizmusnak nem szabad jogsértő migrációs politikához és szabályozáshoz vezetnie. A jogtisztelet elve kettős, de egymásba fonódó parancsot tartalmaz. Egyfelől megköveteli a magyar alkotmány és az azzal összhangban álló hazai jogszabályok és joggyakorlat tiszteletben tartását, másfelől arra kötelezi Magyarországot, hogy a migrációra vonatkozó szerződéses kötelezettségeinek, illetve az írott szerződés hiányában is parancsoló általános szokásjognak eleget tegyen. [...]

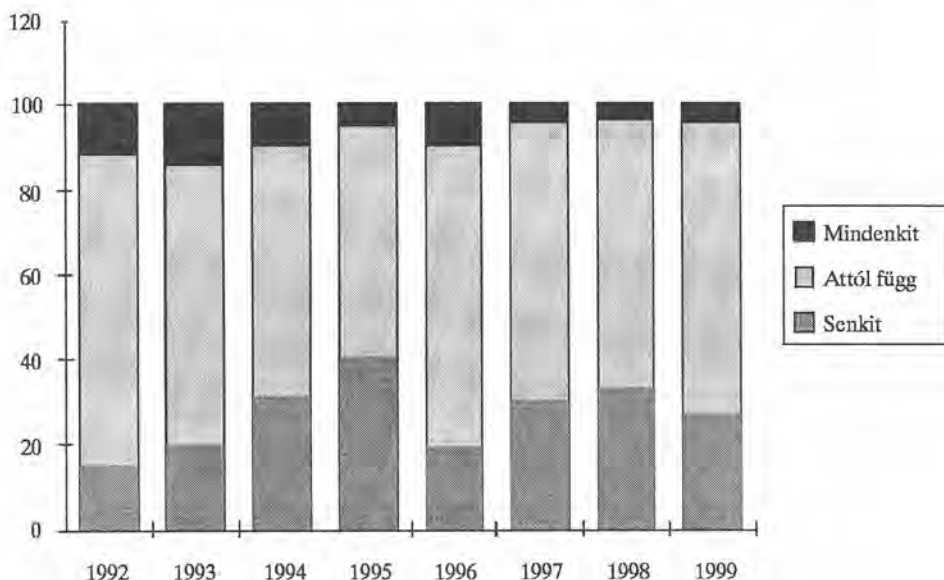
7. FÜGGELÉK

Sik Endre: IDEGENELLENESÉG MAGYARORSZÁGON 1998-BAN (RÉSZLET)⁴

1998 februárjában a Nemzetközi Migráció és Menekültügyi Kutatások Központja (MTA Politikai Tudományok Intézete) megismételte az 1992 óta rendszeresen végzett adatfelvételt, amelynek célja a magyar lakosság menedéket keresőkhöz való viszonyának felmérése. Az adatfelvételt a TÁRKI végezte a 18 éves vagy annál idősebb népességre reprezentatív országos mintán ($N = 1392$).

Az 1. ábra tanúsága szerint 1999-ben a megkérdezettek kb. negyede (27 százalék) akarja Magyarország határait lezárni minden menedéket kereső előtt. Ezt a magatartást tekintjük a továbbiakban nyílt idegenellenességnek. A nyíltan idegenellenesek aránya az utóbbi két év értékeihez képest csökkent, és sokkal alacsonyabb az 1995. évi értékénél. Ugyanakkor továbbra is magasabb, mint az évtized elején és 1996-ban volt. Noha nyolc év adatai alapján nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mégis úgy tűnik, mintha a nyílt idegenellenesség időbeli alakulása ciklikus lenne.

I. ábra
A nyíltan idegenellenesek, a „réálpolitikusok” és a „szuperliberálisok” aránya (1992–1999, százalék)

⁴ Forrás: *Népszabadság*, 1999. március 9.

A „szuper-liberális” álláspontot képviselők („minden menekültöt be kell fogadni”) köre továbbra is elenyésző (4 százalék). A megkérdezettek zöme a harmadik típusba tartozik, akiket „reálpolitikusoknak” nevezhetünk, amennyiben ők mérlegelnek, hogy kit fogadnának be s kit nem.

A „reálpolitikusoktól” azt is megkérdeztük, hogy melyek azok a menekülttípusok, akiket beengednének Magyarországra. E kör egyöntetű véleménye szerint a külföldi magyarokat be kell, a bűnözőket nem szabad befogadni. Az 1998. évihez képest valamivel kevesebben fogadnának be kínaiakat és bosnyákokat (a „reálpolitikusok” ötöde a tavalyi negyeddal szemben). Legkevesebben továbbra is oroszokat, cigányokat és arabokat fogadnának be (a „reálpolitikusok” 13–17 százaléka).

A „reálpolitikusokon” belül elkülönítettük a valóban mérlegelők és az álrealisták (a továbbiakban a rejtetten idegenellenesek) típusát. A „reálpolitikusok” közel fele (47 százaléka) ugyanis csak látszólag mérlegelné, hogy kit fogadna be, valójában egyet nem engednének be a „felkínált” hat etnikum (kínai, bosnyák, orosz, román, cigány, arab) közül, akik a Magyarországra érkező nem magyar etnikumú külföldiek zömét teszik ki. A „reálpolitikusok” kb. fele esetében tehát csak arról van szó, hogy az interjú során nem vállalták a nyílt idegenellenességet kifejező választ.

A nyíltan és rejtetten idegenellenesek együttesen (ezt nevezzük a társadalom teljes idegenellenességének) a teljes minta 58 százalékát teszik ki, ami alig alacsonyabb, mint 1998-ban volt (61 százalék).

Több olyan társadalmi csoportot találunk, ahol a nyíltan idegenellenesek aránya a minta átlagánál (27 százalék) nagymértékben alacsonyabb vagy magasabb. Ilyenek egyfelől a vállalkozók (18 százalék), a magasabb iskolai végzettségűek (a középiskolát végzettek 17 százaléka, a főiskolát végzettek 18 százaléka, az egyetemi végzettségűek 3 százaléka) és a tanulók (8 százalék), másfelől a keleti országrészben élők (32 százalék), a legfeljebb nyolc általános iskolát végzettek (33 százalék), a munkanélküliek (35 százalék), a rokkantnyugdíjasok (37 százalék), a segéd munkások (40 százalék), a rossz anyagi helyzetben lévők (35 százalék) és a magukat a társadalom alsó osztályába sorolók (43 százalék).

Úgy tűnik, hogy leginkább azon (egymással átfedő) társadalmi csoportok ellenségesebbek az idegenekkel szemben, akiknek az átlagosnál több okuk van magukat rosszul érezni és a jövőtől félni. Ez megfelel a bűnbakképzés ismert mechanizmusának.

Ami a politikai magatartást illeti, a biztosan nem szavazók körében a legmagasabb a nyíltan idegenellenesek aránya (33 százalék). A határozott pártszimpátiával rendelkezők körében az FKGP szavazói között a legmagasabb (40 százalék), az SZDSZ-nek elkötelezettek között a legalacsonyabb (19 százalék) a nyíltan idegenellenesek aránya.

A teljes idegenellenesség mértékének társadalmi eloszlása általában igen hasonló a nyílt idegenellenességéhez. Eltérés ettől, hogy a teljes idegenellenesség mértéke Budapesten alacsonyabb (49 százalék), az ország gazdasági helyzetének romlásától féltőké pedig magasabb (65 százalék), mint a minta átlaga (58 százalék).

ADALÉKOK, ÉRVEK, ELLENÉRVEK

Nyiri Pál

Uniós csatlakozás és idegenrendészeti politika: harmonizáció vagy új közös stratégia?

1998. október–november fordulóján a Közép-Európai Fórum konferenciát tartott Szófiában az Európai Unió (EU) tervezett kiterjesztésének migrációs következményeiről. A találkozó elsődleges témája érthető módon az új tagországokból Nyugat-Európába áramló migráció potenciáljának reális értékelése, a vele kapcsolatos mítoszok eloszlatása volt. Szó esett a kiszélesített unió határain túlról érkező migránsokról is, ennek kapcsán azonban, saját felszólalásomtól eltekintve, már nem jött szóba a migrációs stratégia, migrációpolitika szükségessége: csak az a kérdés, képesek lesznek-e az új tagállamok a közös külső határ megfelelő őrizetére, és milyen támogatásra lesz ehhez szükségük? Miközben a felszólalók úgy vélték, a belső határok nyitottságának veszélyei Nyugat-Európa számára kézben tarthatók, sőt még előnyökkel is járhatnak, nem kérdőjelezték meg a külső határok zártságának jogos voltát.

Az ilyen kettős mérce nemcsak elvi, de gyakorlati szinten is nehezen védhető. A határoknak az erős migrációs nyomással szembeni ellenállásában bízni ugyanis illúzió, sőt struccpolitika. Ha az Egyesült Államok bevándorlási és honosítási szolgálata (INS) becslése szerint csupán kínai állampolgárokból évente százezer érkezik az országba illegálisan, hogy várható el Magyarországtól vagy Lengyelországtól, hogy „megvédje” az uniót a gyakran szervezeten érkező ázsiai, afrikai migránsoktól? Az az elvárás, hogy az új tagok „szűrjék ki” az unióba igyekvők közül a volt szovjetunióbeli, jugoszláv, albán bűnözőket, még kevésbé teljesíthető határőrizettel vagy a schengeni egyezményhez való csatlakozáshoz – a dolgok mai állása szerint – szükséges vízumkényszerrel. Ahogy a konferencián Dariusz Stola lengyel kutató megjegyezte: ezek nem illegális, hanem legális úton közlekednek, és semmi sem utal arra, hogy több exszovjet bűnöző járna nyaranta Budapesten, mint például Antwerpenben, New Yorkban vagy a Costa Braván, ahová pedig szükséges vízum. Éppígy igaz, hogy az országban szabálytalanul tartózkodó külföldiek az illegális munkavállalóknak csak kis részét alkotják.¹

Ennek fényében meggondolandó az a jelenlegi tendencia, hogy a lengyelek, csehek és magyarok a Schengen-tagállamok mai vízumrendelkezéseinek lemásolásával készüljenek fel az uniós csatlakozásra. (Magyarországon ez a munka 1997 tavaszától folyik, amikor az európai integrációval foglalkozó országgyűlési bizottság 1997-ben tűzte napirendre a migrációs politika témáját, és fölhívta a kormányt, hogy tegye azt munkája stratégiai elemévé.) Nem biztos, hogy e politikának az illegális migráció csökkentésére gyakorolt po-

¹ Franciaországban például kevesebb, mint 10 százalékát (Weil, 1997).

zitiv hatása ellensúlyozná a károkat, amelyeket a kelet-európai régió kettéosztása az új uniós tagok idegenforgalmában, kereskedelmében, a tőkeáramlásban okozna. Ehhez jön még a határon túli magyarok és lengyelek, illetve a cseh–szlovák kapcsolatok kényes politikai és humanitárius kérdése, továbbá a menekültek emberi jogai garantálásának problémája egy olyan helyzetben, amelyben a kormányok alapvetően határőrizetük megbízhatóságát akarják bizonyítani nyugati partnereik előtt.

Az Európai Unióról szóló szerződéshez készített jegyzőkönyv révén (1997. évi amszterdami szerződés) válna a közösségi jog részévé a schengeni egyezmények és végrehajtásukhoz kiadott szabályok összessége. E jegyzőkönyv 8. cikke kimondja: „Az EU új tagállamainak csatlakozási tárgyalásain a schengeni egyezményeket és végrehajtási szabályait a közösségi jogi vívmányok részeként kell kezelni, amelyet a tagjelölt államoknak teljes egészében kell elfogadniuk.” Am a csatlakozási tárgyalások során megfontolandó felvetni különleges feltételeket. Németország és Ausztria amúgy is tízéves türelmi időt javasol a csatlakozás és a mozgási szabadság teljes körű megvalósítása között. Igaz, a szabad munkaerőmozgás nagy jelentőségű a csatlakozó államok számára, de ennek legalábbis részleges megvalósítására külön megoldást is lehetne találni. Ma az EU-tagok közül Dánia, Írország és az Egyesült Királyság nem tagja a schengeni térségnek. Ennél is fontosabb a kelet-közép-európai tagjelöltek számára Svédország modellje, amely ugyan ratifikálta a schengeni szerződést, és 2000-ben csatlakozni kíván hozzá, de szerződésében külön kitétel teszi lehetővé a skandináv határok folytatódó átjárhatóságát. Norvégia és Izland együttműködési szerződést írt alá a Schengen-tagállamokkal.

Az sem szükségszerű, hogy mire a csatlakozásra sor kerül – most már biztos, hogy 2005-nél nem korábban –, a Schengen-tagállamok ne tegyék differenciáltabbá vízumpolitikájukat, éppen a kelet-közép-európai országok tapasztalataiból okulva. Az elmúlt évtizedben ugyanis egyes országok, például Oroszország polgárai a vízumentesség és a nehéz gazdasági helyzet ellenére sem mutattak számottevő migrációs hajlandóságot a közép-európai térségbe, miközben az ukrán és román állampolgárok a legális és illegális munkaerőpiac fontos összetevőjévé váltak, hasonlóan a lengyelekhez Nyugat-Európában. A Nyugaton letelepedő orosz polgárok is túlnyomó többségükben hivatalosan, etnikai alapon (zsidó vagy német nemzetiségiként) vándorolnak be, így a velük szembeni vízumkénszer célszerűsége megkérdőjelezhető.

A főbb nyugat-európai pártok között ma konszenzus van abban, hogy a bevándorlást² korlátozni kell, a határőrizetre, a restriktív adminisztratív módszerekre való összpontosítás azonban már kezd kimenni a divatból. Egyre több helyen ismerik fel ugyanis

- egyrészt azt, hogy a migrációs csatornák adminisztratív módszerekkel nem dugaszolhatók el teljesen, ezért a tényleges határőrizet mellett világos elveket kell kidolgozni annak érdekében, hogy az országnak valamit nyújtani tudó migránsok nagyobb eséllyel juthassanak be, a bűnözés ellen pedig elsősorban nem a határok, hanem a rendőrség hatékonyságának megerősítésével kell harcolni;

- másrészt pedig azt, hogy a migránsok és azok leszármazottai tartós közösségeket alkotnak, amelyeknek az ország társadalmi-politikai életébe való integráltságának hiánya a többségi társadalom életminőségét, a részvételi demokrácia működését is hátrányosan befolyásolja.

² Itt és a továbbiakban a „bevándorlás” kifejezést „az országba huzamos vagy állandó letelepedés céljából történő belépés” értelmében használom.

A Nyugat-Európában hagyományosan uralkodó nézetet – miszerint a bevándorlás jelensége nem krónikus, a migrációval kapcsolatos problémákat az idegenrendészeti, munkaügyi szabályozáson belül, illetve esetenkénti adminisztratív, büntető- és kampányokkal kezelni lehet – kezdi felváltani egy átfogó migrációs, állampolgársági és integrációs politika kidolgozására irányuló törekvés.

E tendenciát jelzi, hogy amikor Lionel Jospin nem sokkal a francia miniszterelnöki szék elfoglalása után megbízást adott Patrick Weil migrációkutatónak egy új, „egyszerű, realista és humánus” stratégia kidolgozására, megbízólevelének első mondatában a megszokott „Franciaország nem bevándorlási ország” fordulattal szembehelyezkedve kijelentette: „Franciaország a bevándorlás és a köztársasági integráció régi országa.”³ Az azóta elfogadott új francia honosítási és idegenrendészeti törvény alapját képező Weil-jelentés egyik alaptétele, hogy az idegenrendészeti folyamat akkor tehető hatékonyabbá, ha esztendősebbé, rugalmasabbá válik. A vizumkiadás leegyszerűsítésével, az időabló, önismétli idegenrendészeti ellenőrzések leépítésével erőforrások szabadíthatók föl, amelyek az illegális migrációval és az embercsempészettel szembeni hatékonyabb küzdelemre használhatók föl, miközben nem áll útjában a jóhiszemű külföldi utazónak, kereskedőnek, diáknak (Weil, 1997). Az ENSZ fölkérésére készített másik jelentésében Weil kijelentette: az utóbbi évek európai migrációpolitikájának változása megmutatta, hogy az államok rendelkeznek a megfelelő erőforrásokkal, hogy hatásosabbá tegyék a migráció ellenőrzését, de „a migrációpolitika legitimitása attól függ, megvan-e a politikusokban az akarat, hogy igazat beszéljenek róla. [...] Egyes rövid távon számító politikusok úgy vélik, kihasználják a bevándorlást, és készakarva összemossák a kategóriákat (ti. egybemossák vagy összekeverik a legális és az illegális bevándorlást, valamint a menekülteket), hogy befolyásolják a közvéleményt, és politikai előnyökhöz jussanak. Hosszú távon e politikusok aláássák a demokratikus államok értékeit, amelyek elégtelennek bizonyulhatnak a – mégoly hatástalan – drákói intézkedések kísértésével szemben.”⁴

A tagjelölt államoknak az új tendenciából le kell vonniuk a tanulságot: ha az Európai Uniónak ma nincs is migrációs stratégiája, ez nem jelenti azt, hogy a csatlakozás idejére sem lesz. Éppen ezért a csatlakozási tárgyalások alkalmat kínálnak számukra, hogy nyugat-európai partnereik érdeklődésére is számot tartó, érdemi hozzászólásokat tegyenek. Nem kell tehát feltétlenül megelégedni a mai jogi helyzethez való egyoldalú alkalmazkodással.

VITA A MIGRÁCIÓS POLITIKÁRÓL NYUGAT-EURÓPÁBAN

Nyugat-Európában a kilencvenes évek eleje óta a migrációs politika – a megnövekedett migráció hatására – állandó változásban van. Egymás után születnek az új törvények és változik azok alkalmazása, bár átfogó migrációs stratégia kialakítására, ha születtek is már ilyen javaslatok a politikai küzdőtér különböző oldalain, egyelőre nem került sor. Az évtized elején egy sor nyugat-európai ország taktikai jellegű idegenrendészeti szigorításokat, az utóbbi időben könnyítéseket léptetett életbe.

³ *Le Premier ministre*. No. 1196 (01. 07. 1997.).

⁴ Lásd *Department...*, 1998. Köszönöm Patrick Weilnek, hogy e két jelentést a rendelkezésemre bocsátotta.

A vörös–zöld német kormány törvényjavaslata megkönnyíti a honosítást (azaz az állampolgárság megszerzését), például bevezeti a területén születés elvének (*jus soli*) alkalmazását a 14 éves koruk előtt Németországba érkezett külföldiek Németországban született gyermekei esetében – úgyhogy a következő német parlamenti választásokon minden jel szerint két és fél millióval több állampolgár szavazhat majd –, továbbá megkönnyíti a családegyesítési alapon megvalósuló bevándorlást, és lehetővé teszi az eddig elutasított kettős állampolgárságot. Elmarad azonban az új bevándorlási rendszert és gyorsabb integrációt összekapcsoló stratégia bevezetése, amelyre pedig a Németországi Szociáldemokrata Párt (SPD) és a Zöldek koalíciós megállapodása után sokan számítottak.

A D'Alema vezette olasz kormány törvényjavaslata messzebb megy német kollégáinál, de egyelőre nem látszik, hogy mikor és milyen formában sikerül keresztülvinni a parlamenten. A javaslat szakít a témát a belügyi tárcahoz utaló, azt pusztán rendészeti ügyként kezelő hagyományos európai szemlélettel, illetve azzal a nemzetközpontú hagyománnyal, amely összekapcsolja az integrációt és a honosítást. Lehetővé teszi például a helyhatósági választásokon való szavazást az országban legálisan élő külföldieknek (ami Hollandiában már korábban valóra vált), ily módon az 1999-es olaszországi helyhatósági választásokon akár nyolcszázézer külföldi is szavazhat. A megközelítés mintegy kétrétegű, politikai önazonosság-tudattal nem, csak bizonyos közös politikai jogokkal összekapcsolt társadalmat tesz lehetővé. (A magyar alkotmány a bevándorolt külföldieknek biztosítja a helyi választójogot.) Emellett 1998 november–decemberében Olaszország újból amnesztiát hirdetett abból a célból, hogy 38 ezer, lakással és munkával rendelkező külföldi státusát legalizálja.

Az 1997. július végén – az előző, konzervatív parlamenti többség által megszavazott, az idegenrendészeti eljárást megszigorító ún. Debré-törvény elfogadása után mindössze három hónappal – elkészült és 1998. szeptember 1-jén életbe lépett francia törvény nem lazítja föl a Napóleon-törvénykönyv által megszabott francia államjogi hagyományt, azaz nem ruház fel külföldieket politikai jogokkal. Kijelenti azonban a legális bevándorlás legitim voltát, megkönnyíti a honosítási eljárást a Franciaországban született külföldiek számára (ezen túl tizenhárom éves koruk után kérvényezhetik szüleik az állampolgárságot, gyermekük beleegyezésével), továbbá biztosítékokat ad az idegenrendészeti büntetőeljárás alatt állók – például az országból kiutasítottak – jogorvoslati lehetőségére és ez idő alatti franciaországi tartózkodásuk méltányossági alapon való engedélyezésére. A Jospin-kormány által meghirdetett legalizálási program keretében 1997–98-ban nyolcvanezer, az országban illegálisan tartózkodó külföldi kapott tartózkodási vagy letelepedési engedélyt. Bevándorolt státust kaptak például a Franciaországban született gyermekek szülei, amennyiben legalább hat hónapig legálisan tartózkodtak az országban.

A belga kormánykoalícióban részt vevő francia ajkú szocialisták a honosítás radikálisabb megkönnyítését javasolják: minden külföldi kapjon automatikusan belga állampolgárságot, miután öt évig az országban élt, hacsak ő maga nem utasítja el azt. Javaslatauk szerint a külföldiek bizonyos politikai jogokat még a honosítás előtt megkapnának, az állampolgárságra való afféle „fölkészítésként”.

Bár a baloldali fordulat nyilván megkönnyítette az engedékenyebb törvénytervezetek megszületését, a látszat ellenére nem pusztán baloldali törekvésről van szó: az olasz törvényjavaslat még a Prodi-kormány hivatali ideje alatt született. Ugyancsak a Prodi-kormány belügyminisztere javasolta az országok szerinti bevándorlási kvóták bevezetését.

A német kormány nem támogatja a kvóták bevezetését, viszont a szabaddemokraták (FDP) egy nem kevesebb vagy több, hanem jobban ellenőrzött migrációt célzó politika szükséges részének tartják a kvótarendszert. Az Egyesült Királyságban a munkáspárti kormány által előkészített új menekültügyi és bevándorlási törvény nem liberálisabb a korábbiánál, inkább a menekültügyi eljárás meggyorsítását, valamint a menekültstátusért folyamodók ellátásának reformját tűzi ki célul, továbbá megszabja, hogy a bevándorlási tanácsadást nyújtó cégek működését a visszaélések miatt szabályozni kell.

Összefoglalva: a kontinentális Nyugat-Európa fő bevándorlási országai a korábbiaknál jobban felismerik annak fontosságát, hogy szerepe legyen a humanitárius megfontolásoknak, a munkáltatók érdekeinek, az ezeken kívül eső bevándorolni kívánók korlátozott és szelektív letelepítésének, valamint a hosszú távú integrációnak a migrációs politika alakításában, és ez összehangolt intézkedéseket kíván egy sor hatóságtól. Egyelőre azonban nemcsak európai, de még tagállami szinten sem kristályosodott ki átfogó stratégia, egy-egy ország törvényeiben az említett elemeknek továbbra is csak egy része jelenik meg. Ennek egyik oka, hogy bár az új honosítási, bevándorlási törvények kidolgozói hangsúlyozzák, hogy azokat az embercsempészet elleni jobban szervezett fellépéssel párhuzamosan kellene alkalmazni, általában nem mennek bele az idegenrendészeti folyamat, a büntetőeljárás részletes szabályozásába. Az idegenrendészet felelősei úgy érzik, miközben mások az emberi jogok védelmezőiként aratnak babérokat, hogy nekik kell helytállniuk az illegális határátlépők és bűnözők megfékezésében. Ráadásul a „legális” migránsoknak az „illegálisoktól” való megkülönböztetése egyre bonyolultabbá válik, mert a csónakban vagy a zöldhatáron át éjszaka igyekvő klasszikus „okmány nélküliek” („sans-papiers”) mellett egyre többen érkeznek valódi, ám szabálytalanul, más névre vagy korrupció útján kiállított okmányokkal.

Érthető tehát, hogy az uniónak 1997-ben Amszterdamban nem sikerült a harmadik pillérből, azaz a tagállamok hatásköréből az első pillérbe, vagyis uniós hatáskörbe áthelyezni a bevándorláspolitikát. Azt sem sikerült elérni, hogy a migrációs politika döntéseit ezentúl többségi szavazás alapján lehessen elfogadni. Ennek ellenére az átfogó migrációs politika létrehozására léteznek európai szintű erőfeszítések, ha az Európai Bizottság (EB) hangadóitól elszigetelve, inkább az Európa Tanács (ET) körül csoportosulva is. Így például az ET egyik szakértői bizottsága (CDMG) 1997-ben jelentést adott ki, amely többek között javasolta a hosszú távon letelepedett külföldiek státusának rendezését, számukra az állampolgárokéval azonos gazdasági és szociális jogok biztosítását.⁵ Az ET által indított egyes projektek a migrációt és az „öshonos” kisebbségeket is érintik. A migrációért felelős európai miniszterek konferenciája 1996-ban megbízta a CDMG-t, hogy készítsen elő átfogó, nemcsak a határellenőrzést, hanem a bevándorlás hosszú távú problémáját is figyelembe vevő stratégiát a „bővebb Európa” számára. A jelentés 1998-ban el is készült, ám egyelőre nem keltette föl a kormányok érdeklődését.⁶ A kormányok ugyanis a migrációért felelős főhivatalokat jobbra az integráció megkövetelte díszként kezelik, ellentétben a komolyan vett határőrséggel és egyéb rendészeti szervekkel, amelyeknek általában kevés kapcsolata van az előbbiekkal. Nem vitás, hogy hatékony migrációs politikát csak európai szinten lehet kialakítani: enélkül a migránsok mindig abba az országba fognak vándorolni a kontinensen belül, ahol kedvezőbb körülményeket találnak, ahogy azt min-

⁵ Lásd *Council...*, 1998, 13. o.

⁶ *Uo.*, 23–24. o.

den újabb olaszországi idegenrendészeti amnesztia idején is megtették. Az unióhoz csatlakozó új tagországok számára tehát nem az idegenrendészeti szabályok lemásolása a megoldás, hiszen az az elmúlt évtizedekben Nyugat-Európában sem állta ki a próbát. Arra van szükség, hogy az új tagállamok érdemben hozzájáruljanak ahhoz az intenzív vitához, amely a jelenlegi felváltó rendszer kialakításáról folyik.

A magyar kormány 1997 áprilisában az EU-csatlakozásra való felkészülés keretében idegenrendészeti és menekültpolitikai irányelvsomagot fogadott el. Ezt az eddig egyetlen, a menekültügyi rendszer, a határőrizet, a vízum- és bevándorláspolitikai, továbbá az illegális migráció elleni harc fő elemeit tartalmazó kormánydokumentumot azonban továbbra is a végrehajtás-, rendszetközpontúság jellemzi, nincs összefüggésben az ország gazdasági, társadalmi fejlődésének perspektíváival, nem körvonalaz összefüggő, középtávú migrációs politikai koncepciót. A munkaügyi tárca 1998-ban bejelentette, hogy saját rendeletet készít elő az uniós polgárok munkavállalásának könnyítéséről és az unión kívülről érkezők foglalkoztatásának szigorításáról. Az idegenrendészeti és a honosítási folyamatot a határőrizettel, a család- és munkajoggal összefüggésben még leginkább az állampolgári jogok országgyűlési biztosának hivatala vizsgálta panaszosok bejelentéseiből indítva. A vizsgálatokat lezáró ajánlások⁷ hasznosak lesznek egy majdani átfogó migrációs stratégia kialakítása során.

MIT TARTALMAZZON MAGYARORSZÁG MIGRÁCIÓS STRATÉGIÁJA?

A migrációs stratégiának le kell fednie a bevándorlás, a beutazás, a Magyarországon huzamosan tartózkodó külföldiek jogbiztonsága és az integráció problémakörét. Az e kötetben közölt migrációs stratégiai koncepció első három pontja irányelveket és szervezeti javaslatokat tartalmaz az aktív migrációs politika és adminisztráció kialakításához, a további pontok pedig több-kevesebb részletességgel kezelik az említett témákat, amelyek a stratégia gyakorlati államigazgatási receptté való „lefordítása” esetén kisebb-nagyobb mértékben további kidolgozásra szorulnak. A következőkben ehhez vázolok néhány szempontot.

Bevándorlás

Nem tehetünk úgy, mintha az országba érkező összes külföldi potenciális szabályszegő volna. Meg kell különböztetni a gazdasági, kulturális, társadalmi megfontolásokból migráló, otthonot változtatni kívánót a jóhiszemű menekültötől, az embercsempészek áldozatától, a bűnözőtől. Azt is el kell ismerni, hogy e kategóriák átfedik egymást: bűnözőből is válhat például valódi menekült, valódi menekültből is bűnöző. Akit beengedünk, annak biztosítanunk kell gazdasági és szociális jogait. Ez azonban kevés. Meg kell érteni és értetni a közvéleménnyel, hogy azokon kívül, akiket azért engedünk országunkban tartózkodni, mert ha nem tesszük, életük forog veszélyben, és azokon kívül, akiket kívül akarunk tartani az országon – ma e két embercsoportról esik szó –, *olyanok is vannak, akiket*

⁷ Például: OBH 905/1995.; OBH 8712/1996.; OBH 1936–1997.; OBH 2523/1997.; lásd *Ortlomkeresők*, 1998.

be akarunk engedni, mert úgy gondoljuk, hozzá fognak járulni országunk gazdaságához, kultúrájához, politikai fejlődéséhez. Ha ilyen emberek le kívánnak telepedni Magyarországon, meg kell teremteni számukra annak a lehetőségét, hogy megfelelő feltételek mellett az országot hazájuknak nevezzék, magukénak tudhassák. Ennek érdekében nemcsak a Magyarországon való ideiglenes tartózkodást, hanem a letelepedést is világos, kiszámítható, szelektív és a befektetési, külkereskedelmi és munkaügyi szabályozással, a családjoggal összehangolt rendszernek kell szabályoznia, a következetes végrehajtást pedig szigorúan ellenőrizni kell. E rendszernek már akkor működőképesnek kell lennie, amikor a letelepedni kívánó külföldi vízumot kap, illetve ha olyan ország állampolgára, amely esetében az idegenrendészeti szabályszerűségek statisztikája nem indokolja a vízumkényszert, amikor belép az országba. Meg kell fontolni az angolszász rendszerek elemeinek (kvóták, pontok, várakozási idők) az alkalmazását.

Az Egyesült Államok például éves bevándorlási kvótát tart fenn azoknak, akik legalább egymillió dollárt fektetnek be az országban, és legalább tíz teljes munkaidős munkahelyet teremtenek – amelyekből saját rokonaik ki vannak zárva –, vagy legalább ötszázezer dollárt fektetnek be magas munkanélküliségi rátájú ágazatokban. A bevándorlási engedély két évig feltételes, és csak azután válik véglegessé, miután a kormány ellenőrizte a befektetés megvalósulását és a munkahelyek megteremtését. (A kvótában engedélyezett tízezer főből egyébként 1996-ban kevesebb mint ezren vándoroltak be ily módon, nyolcvan százalékuk Ázsiából.) Kanadában hasonló befektető-bevándorló rendszer létezik, amely a körülményektől függően 250 ezer vagy 350 ezer kanadai dollárt és évi legalább 183 napos Kanadában tartózkodást követel meg. (Az Egyesült Államok nem kötelezi a bevándorlókat az országban tartózkodásra, csak évi kétszeri látogatást szab meg.)

Kanada és Ausztrália az ún. független, illetve szakképzett (tehát nem a befektetési vagy családdegyesítési kategóriába eső) bevándorlók esetében pontrendszert használ. Kanadában a minimálisan megkövetelt pontokat egy teszten kell elérni, Ausztráliában pedig a szükséges 115 pontból max. hetven jár iskolai végzettségért és szakmai tapasztalatért, max. harminc 18 és 29 év közé eső életkorért, max. húsz angoltudásért, max. huszonöt egy szponzoráló szülőért, tíz pont pedig azért, ha a bevándorló a legutóbbi két évben Ausztráliában dolgozott, és nem vett igénybe szociális segílyt. Hasonló rendszer van érvényben Új-Zélandon, ahol huszonöt pont szükséges a bevándorláshoz, és ebből tíz pont jár középszintű végzettségért, tizenkét pont PhD fokozatért, egy pont minden év teljes munkaidős szakmai tapasztalatért (de legföljebb húsz pont), tíz pont 25 és 29 év közötti életkorért, három pont Új-Zélandon élő családtagokért és egy pont százezer új-zélandi dollárért. Új-Zéland tehát a befektetési és a családdegyesítési megfontolásokat is integrálta az egységes bevándorlási pontrendszerbe, amely ily módon egyszerűen a mindenkori bevándorlási prioritásoknak rugalmasan megfelelő, átlátható szabályrendszerként működhet.

Beutazás

A vízumkényszer önmagában nem eszköze a bűnüldözés vagy a feketegazdaság visszaszorításának. A bűnelkövetők és az illegális munkavállalók zöme nem az országban szabálytalanul tartózkodó külföldi, hanem magyar állampolgár vagy az országban szabályosan tartózkodó külföldi. Kvótarendszer nemcsak a külföldi munkavállalók összes, il-

letve ágazonkénti számának maximálására, hanem az illegális külföldi munkavállalók többségét kibocsátó országokkal (Románia, Ukrajna) szemben speciálisan is alkalmazható, a német gyakorlatból ismert és a Munkaügyi Minisztérium terveiben is szereplő kétoldalú megállapodások alapján. Ezek megkülönböztetik a határ menti munkavállalókat, az időnyomka-vállalókat, a hosszú távú munkavállalókat, valamint a külföldi cégek által „behozott” saját dolgozókat. A megállapodások betartásának ellenőrzése azonban folyamatosan munkaügyi erőforrásokat vesz igénybe, ezért ezekkel az országokkal szemben megfontolható a vízumkényszer bevezetése. A vízumköteles külföldieket alkalmazni kívánó munkáltatók számára egyszerű, gyors és olcsó eljárást kell kínálni ahhoz, hogy különbséget tehessenek (akár különböző vízumtípusok alkalmazásával is) a hosszú távú munkaerőhiánnyal küzdő ágazatok, a mindenkor stratégiaileg fejlesztendő ágazatok (javasolhatóan a számítógépes, pénzügyi, távközlési szolgáltatások) igénye, a különleges képzettséggel rendelkező külföldiek, illetve más esetek között. Végül a cigányság foglalkoztatottságának javítása érdekében megfontolandó a Tajvanon alkalmazott módszer, mely a hátrányos helyzetű bennszülött (nem kínai, ún. hegylakó) népesség egy tagjának alkalmazása esetén bizonyos számú külföldi alkalmazását engedélyezi.

A vízumokat kiadó külképviseleteket el kell látni könnyen érthető, egyoldalas tájékoztatókkal (szórólapokkal), amelyek tartalmazzák a leggyakoribb vízumtípusok célját, követelményeit, beleértve a kérelemhez benyújtandó iratokat és a fizetendő díjat. Ezeket a jelentős kibocsátó országokban (például Kína) a helyi szervekkel együttműködve a konzulátustól távol eső helységekbe is el kellene juttatni.

A vízummentesen beutazó külföldiektől néhány egyszerű feltétel teljesítését kell megkövetelni. Jelenleg a meghívólevéllel, munkavállalási szerződéssel stb. nem rendelkező külföldi – helyzetétől és vízumtípusától függetlenül – összesen ezer forintnak megfelelő fizetőeszköz bemutatásával igazolhatja tartózkodása anyagi fedezetének meglétét. Az előírt összegnek az egyes vízumtípusokhoz igazodó, reális mértékű felemelése „szűrőként” működne a határon, anélkül, hogy vízumkényszert kellene bevezetni. A beutazási feltételekről – a vízumkérelmekkel szemben támasztott feltételekhez hasonlóan – még lakóhelyükön tájékoztatni kell a beutazni kívánókat.

A letelepedett külföldiek jogbiztonsága

A Magyarországon stabilan letelepedett, jogszerű megélhetéssel bíró külföldiek jogbiztonsága érdekében meg kell teremteni a hosszú távú – de nem feltétlenül állandó – tartózkodás jogi garanciáit. A kényszervándorok esetén ez Magyarország kötelessége; sok önkéntes vándor esetében pedig jól felfogott érdeke.

A tartózkodási engedélyek kiadására és meghosszabbítására vonatkozó kérelmek elbírálására elképzelhető egy szinte automatikus engedélyezési rendszer a kérelmező által bemutatott, pontosan felsorolt okmányok meglétekor (mint például az Egyesült Államokban), esetleg esetenkénti mérlegelésként. A magyar szabályozás lényege szerint az utóbbi jellegű folyamatot írja elő, azonban a valóságban az idegenrendészeti hatóságok munkaerő- és erőforráshiánya a valódi mérlegelést nem teszi lehetővé. A sokoldalú képzettséget igénylő (így egy sor nemzetközi és kétoldalú szerződés ismeretét feltételező), nagy felelősséggel járó mérlegelési folyamat hatékonysága kicsi, hónapokig elhúzódó procedúrává

silányul, amelynek során az ügyintéző akár hetente berendeli a kérelmezőt, újabb és újabb okmányok csatolását írva elő, de alkalmanként gyakran csak néhány percet tölt el az illetővel, vagy nem is találkozik vele. A helyzet egyfelől sérti a külföldiek jogbiztonságát (ahogy azt az állampolgári jogok országgyűlési biztosa az idézett esetekben megállapította), másrészt kezelhetetlen terhet ró a hatóságra.

A jelenlegi helyzetből a tartózkodási engedélyek kiadására és meghosszabbítására vonatkozó kérelmek elbírálását átláthatóvá és időtartamában végessé kell tenni. A világos, az érintettek számára könnyen elérhető kritériumrendszer jelenthet kiutat. A rendszernek az esetek többségében a kérelmező által bemutatandó, előírt biztosítékok megléte vagy hiánya függvényében mintegy magától kell működnie. Ezáltal felszabadulnak az erőforrások a valóban „problémás” esetekkel való személyes foglalkozáshoz és az ehhez szükséges képzéshez. A legegyszerűbb esetekben (például az EU-állampolgárok számára) az Egyesült Államokhoz és Franciaországhoz hasonlóan lehetővé kell tenni a postai úton bonyolítható ügyintéztést, amely csak egy alkalommal követelné meg a kérelmező személyes megjelenését. A kérelmező telefonon kapcsolatba lépne a hatósággal, majd postán megkapná a beküldendő okmányok felsorolását. Amennyiben ügyében nehézségek merülnének föl, a kérelmezőt berendelnék egyszeri elbeszélgetésre. Az ügyintézőknek a kérelmezők származási országai és magyarországi közösségeikről is ismereteket nyújtó képzésben kell részesülniük. Mindez elősegítené, hogy valóban egyéni, nem pusztán a kérelmező állampolgársága által meghatározott döntések szülessenek.

A tartózkodási engedély meghosszabbítási folyamatának egyik gyenge pontja, hogy mivel a külföldiek gyakran az engedély lejáratát közvetlenül megelőzően nyújtják be hosszabbítási kérelmüket, a kérelem elbírálásáig rövid időközönként meghosszabbítandó ideiglenes tartózkodási engedélyeket kapnak. Ezért tudatosítani kellene, hogy a tartózkodási engedélyt meghosszabbítani kívánók az engedély lejáratá előtt a jogszabályban meghatározott idővel adják be a hosszabbítási kérelmet, amelyet az eredeti engedély lejártáig kell elbírálni.

A megalapozott bevándorlási kérelem egyben legyen a tartózkodási engedély meghosszabbításának kérelme is, elkerülendő a felesleges, többszörös ügyintéztést, illetve azt, hogy a tartózkodási engedélyre jogosult külföldinek letelepedési engedély iránti kérelmének elutasítása esetén el kelljen hagynia az országot.

A külföldiek jogbiztonságának megteremtése, az erőforrások felhasználásának észszerűsítése mellett kedvezményeket kell nyújtani annak érdekében, hogy a külföldi vállalkozók kereskedelmi és befektetési potenciálját – szakemberek által, ha lehetséges, a bevándorló etnikumokhoz tartozó konzultánsok segítségével – meghatározott stratégiai ágazatokba vonzzuk. Elő kellene segíteni a közös vállalatok létrehozását.

A következetes immigrációs rendszer legcélszerűbben talán egy országos vízum-, tartózkodási, bevándorlási, menekültügyi, állampolgársági és kisebbségi ügyeket koordináló végrehajtó szerven keresztül valósítható meg. Ennek egyik legfontosabb feladata az volna, hogy képzett, nyelvi és kulturális ismeretekkel bíró felügyelőkkel álló erőt állítson szembe az embercsempészettel. (A bűnüldözés nem a vízumot vagy a tartózkodási engedélyt kiadó hatóság feladata!) A rendészeti és határőrizeti feladatokat ugyanakkor egy másik, titkosszolgálati eszközökkel rendelkező szervre kell ruházni.

Helyi szinten, ott, ahol jelentősebb számú migráns él, célszerű formát kell találni az ügyeikkel foglalkozó, beilleszkedésüket segítő intézménynek. Ez lehet az országos szerv

helyi hivatala (amilyenek az Immigration and Naturalization Service helyi hivatalai az Egyesült Államokban), a helyi önkormányzati szerv vagy akár egy független szervezet, amely a hatóságok támogatásával és együttműködésével szerződéses alapon foglalkozik a migránsokkal. A helyi szintre ugyanis nemcsak a munkajogi, a területfejlesztési előírások betartásának felügyelete tartozik, hanem az oktatási, az egészségügyi és az integrációs kérdések is. Bologna viszonylag több migráns által lakott kerületében, a Quartiere Navilében például van egy iskolai előkészítő program, és nagy sikerrel (kis többletköltséggel) működik egy olyan orvosi rendelő, ahol egy kínaiul és egy arabul beszélő „kulturális nővér” is dolgozik. Pratóban a helyi önkormányzat Bevándorlási Kutató- és Szolgáltatóközpontja tanfolyamokat szervez a migránsokkal foglalkozó tisztségviselőknek, amelyen az egyes migránsközösségek kultúrájáról, belső jellemzőiről, a róluk való információ- és adatszerzés módszereiről hallanak. A gyakorlati foglalkozásokon konkrét problémákat elemeznek, amelyekkel a résztvevők munkájuk során találkozhatnak (Rastrelli, 1997).

Integráció

Az integráció problémakörére nehezebb megoldást találni. Az államnak reagálnia kell a transznacionális közösségek terület nélküli nacionalizmusainak kihívására. Társadalmi párbeszéddel és jogi eszközökkel ösztönöznie kell, hogy tegyék magukévá a befogadó társadalom politikai kultúráját (Habermas, 1992). Az európai kormányok hagyományosan idegenkedtek az általuk – a gyarmatokon vagy Európában – kormányzott nem európai népesség belső életébe való beavatkozástól, annak szabályozásától. Abból az elképzelésből indultak ki, hogy az ilyen beavatkozás ellentétes a csoportok kulturális sajátosságainak és etnikai együvé tartozásának tiszteletben tartásával, tehát nem szükségszerű és nem etikus. Ez a hozzáállás még ma is érződik Európában, például az ázsiai bevándorló csoportokkal szemben egyfelől megkönnyíti a legitimitációját – a rendőrség, az önkormányzatok és a sajtó szintjén – a közösség és a hatóságok közötti önjelölt közvetítőknek, másfelől megkönnyíti az alsóbb szintű hatóságok dolgát, hiszen mennyivel kényelmesebb néhány egyénnel tárgyalni, rájuk bízni a közösségen belüli ügyek intézését és szükség szerint a közösség „zártágára” hivatkozni, mint kivizsgálni minden egyes ügyet, miközben még az érintettekkel való kommunikáció is tolmácsot igényel (Christiansen, 1997). Az etnikai determinizmusnak e filozófiája vezet kormányokat arra az elképzelésre, hogy egy-egy bevándorolt kisebbséget egyetlen (senki által meg nem választott szervezet) képviselheti, miközben egy őshonos kisebbséggel szemben esetleg nem alkalmaznák e logikát.

Az etnikai determinizmus elve, a közösség belső életétől való elzárkózás nyilvánvalóan ellentétes az érintettek jogbiztonságával, ezenkívül hátráltatja az integrációt, végül potenciális nemzetbiztonsági veszélyekkel is jár. A kínai közösség esetében például erősíti a Kínai Népköztársaság intézményeinek és azoknak a közösségi vezetőknek a szerepét, akik közvetlenül az utóbbiaktól nyerik legitimitásukat, a Kínai Népköztársaság politikai ortodoxiáját a közösség önmeghatározásában a központi elemnek tartják.

Az elvárás helyett, hogy egy-egy bevándorló etnikum majd kialakít egy olyan szervezetet, amely képviselheti az egész csoport érdekeit, párbeszédet kell folytatni a migránsok valamennyi jogszerűen működő szervezetével, kerülve a kizárólagosságot. Ami a bűnildőzést illeti: a magyar társadalom, a Magyarországon élő külföldiek és az ország szu-

renitása szempontjából egyaránt az a kívánatos, hogy a külföldi közösségekkel kapcsolatos rendészeti feladatokat is a megfelelően képzett, magyar rendőrség lássa el. Jó volna, ha a rendőrség egyrészt nem élne az „orosz (ukrán, csecsen, albán, kínai) maffiával” kapcsolatos előítéletekkel, másrészt nem elégedne meg annak ismétlésével, hogy „az oroszok (ukránok, csecsenek, albánok, kínaiak) úgyis maguk között intézik el az ügyeiket”, nem is ruháznák át a bűncselekmények kivizsgálásának felelősségét más országok szerveire. A rendőrség képzettségének, a közösségről alkotott ismereteinek bővítéséhez nem elég a nyugat-európai rendőrségekkel való tapasztalatcsere, ugyanis az ottani bevándorló közösségeknek részben más az etnikai, társadalmi és politikai háttérük, más a gazdasági, foglalkozási struktúrájuk. Így rendészeti problémáik, bűnözési profiljuk is más.

Visszatérve a kínai példára, megfontolandó az az olaszországi kísérlet, amelynek keretében kínaiakkal foglalkozó társadalmi szervezetek esettanulmányokat is vizsgáló tanfolyamokat szerveztek a rendőrség munkatársainak. Magyarországon rendkívül fejlett a kínai sajtó, legalább hat lap számol be rendszeresen a közbiztonsági problémákról, közül az idegenrendészeti ügyintézással, a rendőrséggel kapcsolatos tapasztalatokat (az egyik lapnak „Halló, Police!” című rovata is van). Ezért egy kínai sajtófigyelő szolgálat bevezetése hasznos információkkal szolgálhatna.

A közösség bizalmának visszanyerése, illetve erősítése érdekében hasznos lehet – a holland, brit gyakorlathoz hasonlóan – a bevándorló etnikumok köréből „összekötöket”, később – ahogy felnő a fiatal nemzedék – polgári alkalmazottakat szerződöttni részmunkaidőben. Ha a rendőrség megmutatja: kész elfogulatlanul rendet tenni a jogsértően viselkedők között, akkor a kínai közösséggel kialakítható olyan együttműködés, ami a bűnmegelőzés és -felderítés képét egyaránt javítaná.

A migránsok integrációját a magyar nyelv, a magyar jogrendszer és a részvételi demokrácia gyakorlati oktatásának támogatásával kellene elősegíteni. Az önkormányzatok, kereskedelmi kamarák vagy a migránsoknak szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetek kis ráfordítással ki tudnának alakítani olyan képzési programokat, adatbázisokat, amelyek segítenék a migránsok belépését a gazdaság azon területeire, ahol szükség van rájuk. (Ilyen tevékenységbe kezdett például az olasz kisiparosok szövetsége, a Confederazione Nazionale Artigianato.) Az önkormányzati testületekben és a helyi politikai élet más fórumain részvételi lehetőséget kellene biztosítani a letelepedett külföldieknek. Ennek érdekében hasznos volna Magyarország csatlakozása az Európa Tanács 1997-ben életbe lépett ETS 144. számú egyezményéhez a külföldiek részvételéről a helyi közeletben, amelyet eddig Olaszország, Hollandia, Norvégia és Svédország ratifikált. Az egyezmény előírja a letelepedett külföldiek választási és választhatósági jogát az önkormányzati választásokon, illetve a külföldiek helyi szintű képviseletét tanácsadó jellegű intézmények formájában, de lehetőséget biztosít az aláíró államoknak, hogy fokozatosan léptessék életbe az előírásokat.

Az integrációt elősegítő legfontosabb állami eszköz az oktatás. A mozgékony, modern migránsok számára különösen fontos, hogy gyermekeik más országban is élhessenek a társadalmi mobilitás lehetőségével. A magas jövedelmű migránsok gyermekeiket gyakran angol nyelvtanulmányokra küldik továbbtanulni. A letelepedés és az ország iránti elkötelezettség leginkább az állami intézményekben megvalósított kétnyelvű, továbbá a nemzeti tanterven alapuló, de választhatóan az adott etnikum nyelve és kultúrája – esetleg tértitűs – elsajátítását is nyújtó oktatáson keresztül erősíthető. Az ilyen oktatásban részesült fiatalok körében kedvezményezni kellene a honosítást.

IRODALOM

- Council of Europe: Activities of the Council of Europe in the Migration Field.* 1998., 13., 23–24. o.
- Department of Economic and Social Affairs, Population Division: The State Matters. Immigration Control in Developed Countries (ESA/P/WP/146).* ENSZ, New York, 1998.
- FLEMMING CHRISTIANSEN [1997]: *Models for Understanding Chinese Communities in Europe – Between Primordialism and Instrumentalism.* Előadás a „Kínai bevándorlás és helyi szervek. Eltérő tapasztalatok Magyarországon, Hollandiában, Olaszországban” c. konferencián. Prato, 1997. április 11–12.
- JÜRGEN HABERMAS [1992]: *Citizenship and National Identity.* Praxis International., April, No. 12, 1. o.
- Oltalomkeresők,* 1998., IV. évf., 10–11. sz. (1998. október–november), 1–3. o.
- PATRICK WEIL [1997]: *Mission d'étude des législations de la nationalité et de l'immigration. Collection des rapports officiels: Rapports au Premier Ministre.* La documentation Française, Párizs.
- RENZO RASTRELLI [1997]: Riflessioni sull'esperienza del Centro di ricerca e servizi per l'immigrazione di Prato [Gondolatok a pratói Bevándorlási Kutató- és Szolgáltatóközpont tapasztalatairól]. In ANTONELLA CECCAGNO (szerk.): *Il caso delle comunità cinesi [A kínai közösségek esete].* Armando, Roma, 72. o.

ADALÉKOK, ÉRVEK, ELLENÉRVEK

Tóth Pál Péter

Magyarok a nagyvilágban és a környező országokban

A hazai gyakorlatban a nemzetközi vándorlással kapcsolatos döntéseket jelenleg az elfogadott törvények alapján – végiggondolt és hosszú távú migrációs politikai stratégia hiányában egy feltételezett, de senki által nem igazolt, bizonyított társadalmi elvárás és a reálisan meglévő migrációs nyomás mellett – a végrehajtó apparátus „jókedve” és teljesítőképesége határozza meg. Ennek következtében – a történelmi előzményeket, a térség országainak vagy egy részének az Európai Unióhoz való esetleges csatlakozását, valamint az ország népességének gyors ütemű fogyását és elöregedését is figyelembe véve – szükségszerűen vetődik fel a kérdés: milyen bevándorláspolitikai stratégiára van szükség ahhoz, hogy a már itt élők s a majdan velünk együtt élők nem, iskolai végzettség és foglalkozás szerinti összetétele, az össznépességhez viszonyított számaránya ne újabb feszültségforrás legyen, hanem az ország és a magyarság érdekeit szolgálják?

A jelenlegi – sem a kivándorlást, sem pedig a bevándorlást az előbbi összefüggésekben érdeemben nem befolyásoló – igazgatásrendészeti tevékenység egyértelművé tette, hogy

- a magyar társadalom jelenének, jövőjének alakulása szempontjából nem elhanyagolható, hogy – az ország lakosságának demográfiai, szociológiai jellemzőihez viszonyítva – a hozzánk érkezők az itteni életük során milyen folyamatokat erősítenek, gyengítenek vagy semlegesítenek;

- a ki- és a bevándorlással összefüggő feladatok meghatározása még abban az esetben sem rendőrségi kérdés, hogy megoldásában a rendőrségnek igen fontos szerepe van.

Ezért a pártpolitikai meghatározottságtól, valamint a négyévenkénti választási ciklusoktól független, nemzeti érdekeinket figyelembe vevő migrációs politikára van szükség, beleértve a migrációs politikai stratégia kidolgozását, széles körű megvitatását és elfogadását.

MIT KELL FIGYELEMBE VENNI A MAGYAR MIGRÁCIÓS POLITIKAI STRATÉGIA KIALAKÍTÁSAKOR?

A ki- és a bevándorlást – mint állandóan jelen lévő spontán társadalmi folyamatot – ma már nem lehet figyelmen kívül hagyni, és csak remélni lehet, hogy történelmünkben nem lesz még egyszer olyan periódus, amikor a vándorlást hatalmi eszközökkel megakadályozzák.

A kialakításra váró migrációs politikai stratégiának a nemzetközi szerződések előírásai

mellett mindenekelőtt figyelembe kell venni azt a – történelmi helyzetünkben fakadó – tényt, hogy

- a magyar nemzet és Magyarország határai nem esnek egybe;
- a legújabb kori történelmünk sajátos alakulása következtében a magyar állampolgárokat százezrei kényszerültek arra, hogy politikai, illetve elsősorban politikai indíttatásból az országot elhagyják.

A történelmi okok következtében el kell ismerni és egyértelművé kell tenni, hogy minden magyarul beszélő, magát magyarnak tartó személy, éljen bárhol a világon, a magyar nemzet és a magyar kultúrközösség tagja. Ennek elismerése viszont egyben azzal a kötelezettséggel jár, hogy Magyarországnak – természetesen teherbíró képességétől függő mértékben – meg kell felelnie anyaországi szerepének, és hozzá kell járulnia a magyar közösségek intézményeinek működéséhez, kiépítéséhez.

A világ államaihoz hasonlóan Magyarországnak sem lehet közömbös, hogy a nemzetközi vándormozgalom keretében állampolgárai közül kik hagyják el hosszabb időre vagy véglegesen az országot, illetve kik azok, akik azzal a szándékkal jöttek (jönnek), hogy hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon éljenek vagy itt véglegesen letelepedjenek, s korábbi állampolgárságuk helyett a magyart válasszák. A migrációs politika kialakítása szempontjából fontos annak ismerete, hogy az érkezők mely országokból, milyen hagyományokkal és törekvésekkel jönnek, milyen értékeket képviselnek, mit hagytak maguk mögött. Ismernünk kellene tehát, hogy milyen demográfiai, szociológiai meghatározottság jellemzi a bevándorlókat és azt is, hogy a hazai népeiséget jellemző folyamatok közül milyen hatásokat erősítenek vagy gyengítenek?

1990-től – a rendszerváltoztatással összefüggésben, a több mint négy évtizedes elzártság után – új folyamatok váltak meghatározókká a hazánkat érintő nemzetközi vándorlás területén. Ennek kezdete 1988 végére, illetve 1989-re tehető, amikor előbb csak tíz-, majd több mint húszezer, döntően magyar származású román állampolgár az országban maradt. A bekövetkezett változások felkészületlenül érték a hatalmi szerveket, mindenekelőtt azt a rendőri apparátust, amely a külföldiek magyarországi tartózkodásával foglalkozott.

A feltételek megváltozások fontos összetevői azok az új jogszabályok, amelyek a magyar állampolgárok külföldre utazását, illetve a külföldiek magyarországi beutazását, itt-tartózkodását, valamint bevándorlását szabályozzák. S nem feledkezhetünk meg annak az intézményi keretnek a létrehozásáról sem, amely az új feltételeknek megfelelő követelményeket igyekezett kielégíteni. Ennek ellenére a korábbi évtizedek negatív gyakorlatától nem tudta függetleníteni magát sem a törvényhozás, sem pedig az intézményi háttér kialakításért és működtetéséért felelős, a külföldiekkel foglalkozó apparátus.

Az eddigi mellett fontos még, hogy 1990-et követően:

- Magyarország magatartása a környező országokban élő magyar nemzetiségűekkel kapcsolatban lényegesen átalakult;

- a világ bármely országában élő magyar származású személyekkel kapcsolatos korábbi hivatalos politikai fenntartások értelmüket veszítették;

- az ország földrajzi fekvése, illetve a Duna-medence országainak megoldatlan nemzetiségi problémái, valamint a volt Jugoszlávia országai között kirobbant háború következtében Magyarország a nemzetközi vándormozgalom cél-, illetve tranzitországiává vált.

A migrációs politikai stratégia kialakításakor gondolni kell arra, hogy a Magyarországra menekülők döntő többsége várhatóan – mint az 1988. évet követően is – a környező

országok állampolgáraiból fog kikerülni, s így jelentős részük feltételezhetően magyar származású lesz. Ez egyértelműen összefüggésben van azzal, hogy a háborús fenyegetettségel is megterhelt nemzetiségi lét nyomásával szemben a magyar nemzetiségek – eltérő intenzitással – szükségszerűen az anyaország biztonságosabb védelmét keresik. Az ország ebben az esetben nem tehet mást, mint hogy a veszély időtartamára védelmet nyújt számukra.

A kialakult helyzet természetesen a vázolt képnél sokkal bonyolultabb. A környező országokban élő magyar származású állampolgárokkal kapcsolatos politikai törekvések négyévenként változnak, annak ellenére, hogy az országot érintő vándormozgalom szereplőinek döntő többsége magyar nemzetiségű. De nemcsak a környező országokban élő magyar származásúakkal kapcsolatban nem alakult valamiféle közösen vállalható, a parlamenti választásoktól független, hosszú távra szóló koncepció, hanem az országból különböző időszakokban eltávozottak tekintetében sem. Nem beszélve arról, hogy a szabad utazás feltételeinek megteremtése óta nincsenek megalapozott ismereteink a magyar állampolgárok nemzetközi vándorlásáról.

A jelenség felismerésén túl ma még csak sejtéseink vannak arról, hogy milyen változásokat válthat ki a Magyarországra irányuló vándorlás a kisebbségben élő magyarság társadalmának szerkezetében, a többségi népességhez való viszonyában, saját identitásának megőrzésében stb., és milyen következményei vannak, lesznek az egyes országok magyarságának jelene és jövője szempontjából?

Alap kutatás hiányában arra sem lehet választ adni, hogy Kis-Jugoszlávia magyar nemzetiségű állampolgárainak a délszláv polgárháború következtében megindult elvándorlása hogyan alakul a koszovói dráma hatására. Arra sem lehet ma még válaszolni, hogy a Felvidéken élő magyarok meddig „érdekeltek” a helyben maradásban, azaz meddig tartják elfogadhatónak életkörülményeiket, s mikor hagyják el a jelenleginél lényegesen nagyobb számban átmenetileg vagy véglegesen szülőföldjüket. Lényegében nem ismeretesek azok az elmozdulások sem, amelyeket a korábban kisebbségi sorban élő magyarok növekvő számarányuk, kapcsolatrendszerük, befolyásuk következtében a magyar társadalom finomszövevényben idéznek elő.

Végezetül nem lehet megkerülni a kérdést: szüksége van-e Magyarországnak ezekre a bevándorlókra, s kell-e ennyi új állampolgár? De lehet-e nem figyelembe venni azt a természetes törekvést, hogy egyre több magyar nemzetiségű az anyaországban kívánja leélni további életét? Ne feledjük, hogy ők vagy szüleik az első világháború végéig a Magyar Királyság lakosaként magyar állampolgárok voltak.

MAGYARORSZÁG VONZÁSÁNAK HÁTTERE

Általában nehéz közvetlen és szoros összefüggést kimutatni a menekültek, a bevándorlók, valamint azok között, akik egy adott országban – kérelmükre – elnyerték az állampolgárságot. Magyarország esetében azonban – alapvetően e térség legújabb kori történelmével összefüggésben – a nemzetközi tapasztalattal ellentétben szoros kapcsolat áll fenn a bármilyen formában érkezők nem csekély része és a véglegesen Magyarországot választók között.

Magyarország jelenlegi migrációs vonzását alapvetően az első és a második világháborút lezáró békeszerződések teremtették meg azáltal, hogy a bosszú szellemében fogant

békék a Magyarországtól elvett területeket megfellebbezhetetlenül a volt Csehszlovákia, a volt Jugoszlávia, Románia, illetve a volt Szovjetunió között szétosztotta. A magyar etnikumúak új államhatárok közé szorítása együtt járt az új államalakulatok egyértelműen magyarellenes politikájával, gazdasági erejének megtörésével, nemzeti identitása felszámolásával. Mindezek következtében százezrek kényszerültek menekülésre. Mint ismeretes, a trianoni, illetve a párizsi döntés után a környező államokhoz csatolt területeken élő több mint hárommillió magyar nemzetiségűnek a szülőföld vagy a magyar állampolgárság között kellett választani. Azoknak ugyanis, akik optánsként vagy bármilyen más státusban lévőként a magyar állampolgárságot választották, szülőföldjüket el kellett hagyniuk. A szülőföldjükön maradók pedig csehszlovák, román, szerb (jugoszláv), illetve osztrák állampolgárok lettek.

1938 után módosították az addigi magyar határokat, ami több mint ötmillió személy állampolgárságát anélkül változtatta meg, hogy lakóhelyüket elhagyták volna.

A második világháborút lezáró békeszerződés az etnikai elvet ismét figyelmen kívül hagyta, s ezzel nemcsak a korábbi állapotot állították vissza, hanem Csehszlovákiának még újabb magyarlakta területet is adományoztak.

A második világháború vége, 1944/45 fordulója sajátos választás elé állította a magyar állampolgárok egy részét: közülük sokan – addig elképzelhetetlen számban – menekültek nyugatra. A háború alatti területi visszacsatolások ellenhatásaként a háborút követően a környező országokban élő magyar nemzetiségűeket ellenségnek tekintették: megtorlás, fizikai megsemmisítés, jogfosztottság, munkatáborokba hurcolás, szülőföldjükről való elűdözés lett az osztályrészük.

1948-ra Magyarországon, mint a Duna-medence más országaiban, bolsevik típusú hatalomátvétel következett be. Magyarország ezzel lényegében elveszítette azt a természetes vonzerejét, amelyet általában minden ország magától értetődően gyakorol saját állampolgáira, s amellyel befolyásolja, sőt esetenként meg is határozza a kivándorlást és az eltávozottak visszavándorlását. A bolsevik típusú hatalomátvétel másik következménye a nemzetközi vándorlás normális vagy természetes formájának megakadása volt.

Bár a magyar területekkel „megajándékozott” országok a 90-es évek elején véglegesen szétestek, a magyarlakta területek státusa mégsem változott. A magyar nemzetiségűek száma a környező országok hivatalos statisztikai adatai szerint ma mintegy 2 millió 750 ezer. Közülük a legtöbben Romániában, a Szlovák Köztársaságban és Jugoszláviában élnek. Amennyiben az egyes országok jelenlegi társadalmi-gazdasági feltételei, a többséget képviselő hatalom kisebbségekhez való viszonya nem változik meg, a bekebelezett területeken élő magyarság kikényszerített és spontán elvándorlása, valamint a Magyarországról eltávozottak visszavándorlása az elkövetkező időszakban is folyamatosnak tekinthető. Mindez egyben azt is jelenti, hogy Magyarország „szívóhatását” döntően nem az ország gazdasági teljesítőképessége, hanem egy kényszerhelyzet hozta létre és tartja fenn jelenleg is. A bevándorlás területén nem az ország reális szükséglete a meghatározó, hanem mindenekelőtt egyrészt annak a népességnek az általános állapota és tűrőképessége, amely a környező országok valamelyikének állampolgáraként is magyarnak tartja magát, másrészt pedig azoknak a döntése, akik esetleg több évtizedes külföldi tartózkodás után ismét itt-hon kívánnak élni. A környező országok belső stabilitásától, gazdasági helyzetétől, a kisebbségekkel kapcsolatos politikájától és az ott élő magyar származásúak közérzetétől függ, hogy Magyarországnak milyen mértékű migrációs nyomással kell számolnia.

HOGYAN VISZONYULJUNK A NAGYVILÁGBAN ÉS A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOKBAN ÉLŐ MAGYAROKHOZ?

Annak ellenére, hogy a nem Magyarországon élő magyar származásúak a magyar nemzet és a magyar kultúrközösség tagjai, a kialakítandó migrációs politikai stratégiának figyelembe kell venni a nagyvilágban és a környező országokban élő magyarok eltérő sajátosságait.

- Egyértelművé kell tenni – több, Nyugaton működő magyar szervezet álláspontjával egyetértve –, hogy a világ bármely országában élő magyar állampolgárok visszatelepülése az ország jövője szempontjából kívánatos. Tudniuk kell, hogy az ország számít az emigrációban megszerzett tudásukra, ismereteikre, tapasztalataikra az ország gazdasági életének reorganizálásában, s támogatja, hogy vagyonukat vagy annak egy részét Magyarországon fektessék be. Ezt az álláspontot alapvetően nem az motiválja, hogy a Nyugaton élő magyarok hazahozzák az évtizedek során felhalmozott anyagi javukat, hanem az, hogy tudják: az országból való eltávozásukat kikényszerítő viszonyok megszűntek, s aktív részvételük nélkül lassabban fog felépülni az általuk is elképzelt Magyarország.

Természetesen nem arról van szó, hogy e koncepciónak alárendelve a magyar államnak valamiféle garanciát kellene vállalnia a Nyugatról visszatértek ellátására, de arról sincs szó, hogy az összegyűjtött vagyonukat így kívánja megszerezni. Egyszerűen a magyar migrációs politika így kíván „elégtételt” nyújtani a különböző okok miatt eltávozottaknak. Azt is végig kell gondolni, hogy a hazai gazdasági, kulturális és tudományos életnek mely területei azok, ahol különösen nagy szükség volna a Magyarországról eltávozottak hosszabb-rövidebb ideig tartó visszatérésére. Az olasz példa alapján azt is mérlegelni kellene, hogy a hazai intézményrendszer keretében hol vannak meg azok a feltételek, ahol a szakmájukban kiemelkedő eredményeket elért személyiségek valóban eredményes munkát végezhetnének itthon is.

Abban a kérdésben, hogy a Nyugatra került magyar állampolgárok szándékaik szerint visszatérjenek, egyetértés mutatkozik. Olyan tartalmú hazai publikációról, amely tagadná visszavándorlási jogukat, nem tudunk. Egymásnak ellentmondó álláspont csak abban van, hogy milyen jogok illessék meg azt a migráns magyar állampolgárt, aki nem él itthon, vagy csak látogatóba jár haza bizonyos időszakonként. A probléma lényegében csak akoré szűkül, hogy a Magyarországról eltávozottaknak legyen-e joguk részt venni a négyévenkénti országgyűlési választásokon, vagy sem. Megítélésem szerint a legelfogadhatóbb megoldás a következő: az a magyar állampolgár, aki megszakítás nélkül tíz évig Magyarország határain kívül tartózkodik, az országgyűlési választásoknak nem lehet részese.

- A környező országokban élő magyar származásúakra nem lehet automatikusan alkalmazni a Nyugatra került magyar állampolgárokkal kapcsolatos migrációs politikát, hiszen nem ők vándoroltak el, hanem a haza hagyta el őket. A migrációs politikai stratégia kialakításakor – kül- és belpolitikai vonatkozásban is – nemzeti érdekeinknek alárendelten lehet és kell értelmezni azt a folyamatot, amelynek keretében a környező országokban élő magyarok (jelenleg Szlovákia kivételével) mind jelentősebb számban Magyarországon kívánnak élni. Ez például Románia esetében az ottani általános gazdasági, politikai helyzettel, a kisebbségekkel kapcsolatos román magatartással, a többségnek a magyartól jelentős mértékben eltérő kultúrájával, hagyományaival és szokásrendszerével, valamint az év-

tizedek óta Magyarországon élő, Romániából nagyszámban érkezettek vonzásával függ össze. (A romániai helyzethez hasonló összefüggéseket lehet megfogalmazni a Kárpát-alján és a Délvidéken élő magyar származásúakkal kapcsolatban is.)

A környező országokban élő magyar származásúakkal kapcsolatban két végletes, egymással homlokegyenest szemben álló nézet ütközik. Mindkét nézetnek megvannak a képviselői országon belül és kívül, éppen az érintettek körében. E két szélsőséges nézet röviden a következőkben foglalható össze:

– azok a magyar származású személyek, akik szülőföldjüket elhagyják, és átmenetileg vagy véglegesen valamely más országba költöznek – akár Magyarországra is –, a magyar nemzet áruelői;

– a környező országokban élő magyarság csak úgy menthető meg a magyar nemzet számára, ha Magyarországra költözésüket központi forrásokat felhasználva elősegítik. Ily módon a kisebbségben élő magyarok egyfelől megmenthetők a beolvadástól, másfelől betelepítésükkel a magyar lakosság számának fogyása megállítható.

Felmerül tehát a kérdés: elő kell-e segíteni, vagy éppen ellenkezőleg: meg kell-e nehezíteni a magyar nemzetiségű cseh, horvát, osztrák, román, szerb, szlovák, szlovén és ukrán állampolgárok magyarországi bevándorlását és magyar állampolgárrá válását?

Megítélésem szerint a jelenlegi viszonyok között a leginkább elfogadható álláspontot azok fogalmazzák meg, akik szerint sem megakadályozni, sem bátorítani, ösztönözni nem szabad a környező országokban élő magyar származásúak nemzetközi vándormozgalmát, illetve Magyarországra való áttelepülésüket. Akkor járnánk el helyesen, ha a kisebbségben élő magyaroknak a helyben maradásukhoz, a lakóhelyükön való boldogulásukhoz, gazdasági tevékenységük, magyarságuk megerősödéséhez sokoldalú gazdasági, kulturális kapcsolatokon keresztül járulna hozzá Magyarország. Ez nem mond ellent annak, hogy pozitív diszkriminációban kell részesíteni mindazokat a magyar származású személyeket, akik úgy döntenek, hogy Magyarországon kívánják folytatni életüket. Ezt nem az a megítélés mondhatja, hogy a két rossz közül még mindig az a kisebb, ha az esetleges beolvadás helyett az adott személy megmarad magyarnak, hanem az, hogy nekünk, a trianoni határon belül maradotoknak vagy leszármazottainknak nemigen van erkölcsi alapunk visszautasítani a környező országokban élő magyar származásúak kérését. A történelmi véletlen játékanak köszönhetjük ugyanis, hogy nem mi vagyunk ukrán, szerb, szlovák stb. állampolgárok. Tudnunk kell, hogy morális kérdésekre nem lehet választ adni geopolitikai alapon, hiszen ezekben az esetekben a kérelmező éppen úgy magyar, mint az, aki a kérelmet elbírálja. A kialakítandó magyar migrációs stratégiának és politikának el kell kerülnie minden olyan lépést, amely e kényszerhelyzetből fakadó nyomást bármilyen formában is felerősíthetné, mert az a környező országokban élő magyarok még meglévő pozícióját gyengítené.

Országon belül és kívül dilemma, hogy a nemzeti sorsközösség jövőjének meghatározásában hogyan lehet a környező országokban élő magyar származásúak aktív részvételét biztosítani. Ennek fontos elemeként jogorvosolni lehetne a nagyhatalmak döntéseiből fakadó méltánytalanságot: magyar állampolgárságuk megszüntetését. Ha a magyar nemzet sorsát érintő legfontosabb kérdésekben szavazati joggal rendelkeznének, azaz, ha magyar állampolgárságukat a meglévő mellett visszakaphatnák, akkor az feltehetően visszatartó erőként hatna vándorlási szándékukra, miközben megerősítené őket emberi méltóságukban. Kérdés azonban: hogyan lehet úgy biztosítani számukra a magyar állampolgárságot,

hogy ennek következtében ne legyen részük újabb, az eddigieknél is drasztikusabb megkülönböztetésben? A környező országokban élő magyar származásúak magyar állampolgárságának kollektív visszaadására jelenleg nincs reális lehetőség. Ennek ugyanis az volna a feltétele, hogy a kéréssel a környező országok parlamentjei forduljanak a magyar államhoz – ez pedig teljességgel elképzelhetetlen.

- Külön probléma a magyar állampolgárok elvándorlásának kérdése. Jelenleg csak arról a csekély számú népességről tudunk, akik a befogadó ország követelményeinek megfelelően magyar állampolgárságukról lemondanak. Természetesen ennél sokkal szélesebb azoknak a köre, akik munkavállalóként, egyetemi hallgatóként, ösztöndíjasként, családtagként vagy egyéb formában már hosszabb ideje külföldön tartózkodnak. Erről a népességről annak ellenére nem tudunk szinte semmit, hogy a kialakítandó migrációs politikai stratégiának rájuk éppen úgy vonatkozni kell, mint azokra, akik átmenetileg vagy véglegesen hazánkat választották.

A HAZAI LAKOSSÁG TOLERANCIÁJA

Ahhoz, hogy a kialakítandó migrációs politikai stratégia hatékony legyen és nemzeti érdekeinket szolgálja, mindenekelőtt arra van szükség, hogy otthon érezzük magunkat saját országunkban, garantálva legyen biztonságunk, senki se sérthessen meg bennünket büntetlenül emberi méltóságunkban, magyarságunkban. Mindehhez még olyan polgári életmódot és felfogást kell megteremteni, amelyben természetes formában nyilvánul meg a másokkal való szolidaritás és segítségnyújtás. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kialakítandó magyar migrációs politikai stratégiának értékorientáltnak kell lennie, azaz elő kell segítenie mindazok Magyarországra vándorlását, akik rövid és hosszú távon pozitív szerepet játszhatnak a magyar gazdaság új feltételeinek kialakításában, az ország európai integrációjának minél zökkenőmentesebb megvalósulásában. Természetesen továbbra is kérdéses, hogy mit is tekinthetünk az előbbiekkal összefüggésben értéknek. A migráns pozitív jellemvonásai közül a legnagyobb gyakorisággal a következők fogalmazódtak meg a migrációs szakirodalomban:

- a migráns képzettsége, azok az ismeretek, amelyek segítségével jelentősebb zökkenők nélkül integrálódni tud a magyar társadalomba;
- a migráns vagy családja megélhetéséhez szükséges anyagi háttér megléte;
- a magyar nyelv bizonyos szintű ismerete annak érdekében, hogy a mindennapi érintkezés során megértési nehézségek ne lehessenek.

Továbbá, a migrációs politikai stratégia nem hagyhatja figyelmen kívül a magyar lakosság befogadóképességének mértékét, idegenekkel kapcsolatos toleranciájának határát (függetlenül attól, hogy a migráns magyar származású-e vagy sem), valamint a magyar lakosság létszámának 1980-tól kezdődő fogyását. Azt, hogy az összlakossághoz viszonyítva hol van a határ a bevándorlók még elviselhető és már elviselhetetlen aránya között, nem lehet pontosan megállapítani. Magyarország esetében 1980-ban ez az arány csupán 0,01 százalék volt, ami az 1990-es évek közepére már 0,06–0,2 százalékra nőtt. A növekedés ellenére ez az érték még mindig kisebb, mint az európai legalacsonyabb érték (a finnországi arány 1990-ben 0,5% volt), de a korábbi hazai helyzethez viszonyítva egyértelműen jelentős elmozdulásnak tekinthető.

Tudomásul kell venni, hogy olyan migrációs politikai koncepciót, amely nem találkozik az itt élők többségének egyetértésével (nem csak a parlamenti pártok képviselőinek véleményére gondolok), még abban az esetben sem szabad elfogadni, ha az ellentmond az eddigiekben megfogalmazottaknak.

FELADATOK

Újra kell gondolni a nemzetközi vándorlás intézményi keretét, illetve meg kell teremteni azoknak a közösségeknek az érdekeltségét, egyetértő támogatását, ahol a jövevények új otthonra találnak. Az érvényes jogszabályok és a hozzájuk tartozó mellékletek – a bekövetkezett gyors változás következtében – ma már egyre kevésbé felelnek meg rendelkezésüknek. Ezért ezeket újra el kell készíteni, mégpedig az elfogadott migrációs politikai stratégiának alárendelve.

Egységes keretbe kell szervezni a menekültekkel, a huzamosabb ideig itt tartózkodókkal, a bevándorlókkal, valamint a leendő új állampolgárokkal foglalkozó intézményeket. Meg kell határozni, hogy a folyamat mely része tartozik a rendőrség feladatai közé, és melyek azok, amelyeket a közigazgatási egységeknek, a munkaügyi hivataloknak, a különböző civil szervezeteknek stb. kell megoldaniuk.

A migrációs politikai koncepció kialakításához, gyakorlati megvalósításához tárgyszerű, pontos, naprakész adatok szükségesek a migránsok állampolgárság, foglalkozás, iskolai végzettség szerinti összetételében, területi elhelyezkedésében bekövetkező változások megismeréséhez, figyelemmel kíséréséhez. Ennek érdekében a migrációval foglalkozó szociológusok, demográfusok bevonásával felül kell vizsgálni a jelenleg használatos kérdőíveket. Nem halogatható tovább az egységes, számítógépes adatrögzítő program elkészítése és bevezetése. Ennek nem csupán az idegenrendészeti szervek igényeit kell kielégítenie valamilyen formában, hanem lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a migránsok szociodemográfiai jellemzőit a kutatók folyamatosan nyomon tudják követni.

A koncepció kialakításának időszakában fel kell mérni az ország lakosságának migrációval, idegenekkel kapcsolatos attitűdjeit. Ismerni kell, hogy a magyar adófizetők befizetéseiből jelenleg mekkora összeget fordítanak az állami költségvetésből, az állami vagy állami tulajdonban is lévő intézmények, vállalatok, a különböző önkormányzatok, a közpénzből vagy döntően a költségvetési támogatásból gazdálkodó alapítványok költségvetéséből a szűken és tágabb értelemben felfogott magyar–magyar kapcsolatokra, és mekkora ezeknek a befektetéseknek a hatásfoka.

A magyar migrációs politikai stratégia kialakítása – és e kérdéskörrel való folyamatos foglalkozás – elősegítésére létre kell hozni a pártok napi politikai érdekeitől független Magyar Kivándorlási és Bevándorlási Tanácsot.

ADALÉKOK, ÉRVEK, ELLENÉRVEK

Back András

Külpolitikai-külügyi szempontok

A világ államai – így Magyarország is – állami létükben, működésükben, nem izoláltak, más országoktól elzártan, hanem a nemzetközi kapcsolatok ezernyi szálával átszötteen tevékenykednek.

Az államoknak elemi érdekük, hogy határaiton túlra tekintsenek, hiszen csak így tudnak bekapcsolódni nemzetközi gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi kapcsolatokba, amely saját belső fejlődésüket is döntően meghatározza.

Még a nagy kiterjedésű, jelentős belső piaccal rendelkező vagy földrajzilag távol eső államok (például USA, Ausztrália) is „kifelé” fordítják tekintetüket, hiszen az államok és polgáraik jól felfogott érdeke, hogy az egyre intenzívebbé váló nemzetközi együttműködési formákból maguk is kivegyék részüket. Különösen így van ez egy olyan nagyságú, földrajzi elhelyezkedésű, történelmi fejlődésű állam esetében, mint Magyarország.

Nemzetközi kapcsolataink fejlesztése, nemzeti érdekeink érvényesítése más államok viszonylatában történelmi szükségszerűség, *külpolitikánk megfelelő alakítása, államérdeünk alapvető jellemzője.*

A külpolitika alakítása az állam erre hivatott szervezeteinek jogszabályban biztosított kötelezettsége. E politika keretében kell lehetővé tenni, hogy államközi kapcsolatainkra irányuló elképzeléseink megalapozottak, megismerhetők, valós érdekeinkkel összhangban levők, hazai és nemzetközi tekintetben egyaránt vállalhatók legyenek s hozzájáruljanak az ország belső fejlődésének alakításához. Külpolitikánk fontos elemévé vált mára *az ország migrációs politikájának meghatározása s annak összhangba hozása nemzetközi törekvéseinkkel.*

A NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ

A nemzetközi migráció alatt emberek országok közötti mozgását, nemzetközi vándorlását értjük, amely egyaránt felöleli a személyek szabad akaratából jogtisztelő magatartással megvalósuló, ún. reguláris vándorlás formáit, illetve a menekülésre kényszerítendő kényszervándorok és illegális migránsok válfajait. E területen a fogalmi tisztázások nemcsak a szakemberek számára elkerülhetetlenek, hanem a hatalmi-kormányzati szféra számára is. Csak ily módon lehet a világos politikai célokat megfogalmazni és az egyes kategóriák sajátos kezelését igénylő jogszabálygyűjtést megalkotni.

A technika századában, a hihetetlenül felgyorsult helyváltoztatási, utazási és kommu-

nikációs lehetőségek korában az államoknak – így hazánknak is – feladata, hogy a személyek nemzetközi mozgásával összefüggő feladatokat, az állami szerepvállalásokat minél egyértelműbben megfogalmazza, és megismerhetővé, kiszámíthatóvá tegye az érintett személyi körök számára.

A NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ KEZELÉSE

A nemzetközi migráció kezelése nemzeti politikai stratégiát és alapvető szemléletváltást igényel.

A kormányzati politikában a nemzetközi népmozgást a hosszú távú stratégiai kérdések közé kell sorolni. Földrajzi fekvésünk, demográfiai helyzetünk, integrációs törekvéseink és a magyarság sokszor keserű történelmi tapasztalatai nem engedik meg Magyarország elzárkózását a nemzetközi népmozgásoktól.

A külföldi, a menekült, a vendégmunkás tartós megjelenése egy idegen állam területén minden államot akarva, akaratlanul állásfoglalásra kényszerít: mennyiben segíti vagy akadályozza, tiltja vagy támogatja létüket, „meggyökeresedésüket” országa területén.

Az államoknak állásfoglalásaikban tekintettel kell lenniük egymásra, nemzetközi kötelezettségeikre, hiszen belső szabályozásuk vagy politikai döntésük húzó- vagy taszítóerővé válhat a migránsok különböző csoportjai számára, s ezzel más államok törekvéseit is közvetlenül, sőt érzékenyen érinthetik.

Az előbbiekből kiindulva úgy látjuk, hogy a külpolitikai gondolkodásban az elkövetkezendő időszakban nagyobb teret kell kapnia a nemzetközi migrációval összefüggő kérdéseknek, mint a korábbi évtizedekben.

A remélhetőleg mielőbb megfogalmazandó Nemzeti Migrációs Program és a külpolitika, illetve külügyi tevékenység összefüggéseire kíván ez az írás – nyilvánvalóan a teljesség igénye nélkül – néhány adalékot nyújtani.

A NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓVAL ÖSSZEFÜGGŐ KÜLPOLITIKAI FELADATOK AZ EU-CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN

- Hazánk belátható időn belüli euroatlanti csatlakozása (NATO, EU) felveti annak szükségességét, hogy *migrációs stratégiánkat hozzuk összhangba az Európai Unió migrációs politikájával*, készülő közösségi szabályozásával.

Mint ismeretes, az EU 1997. évi amszterdami szerződése előirányozza, hogy a szerződés – várhatóan 1999 tavaszán sorra kerülő – hatálybalépését követő 5 éven belül a nemzetközi migráció legfontosabb kérdéseiben (többek között a közös határőrizet, a menekült-, a bevándorlási és a vízümpolitika terén) kötelező közös uniós szabályozásra kerül sor. Az erre való felkészülés hazánk alapvető nemzeti érdeke.

Mint ahogy az 1998 decemberében Bécsben tartott európai csúcsertekezlet is megerősítette: a tagjelölt országok felvételi reményei jelentősen függenek attól, hogy a migrációs kérdéseket is magukban foglaló bel- és igazságügyi együttműködés területén mennyire eurokonform a jelentkező államok belső szabályozása és mennyire hatékony a végrehajtás ellenőrzése.

Külpolitikai téren egyértelmű feladat, hogy az EU-tagállamok felé olyan üzenetet fogalmazzunk meg, amely világossá teszi, hogy Magyarország kész az idevonatkozó Schengen/EU-szabályozás átvételére, jogalkotási tevékenységét ezen igények figyelembevételével végzi, s a csatlakozás idejéig teljesíteni kívánja a felkészülési követelményeket.

- Az EU-csatlakozási készség hangsúlyozása mellett ugyanakkor a külpolitika eszközeivel azt is világossá kell tennünk, hogy *saját erőforrásaink közel sem elégségesek* a követelmények teljesítéséhez, ebben számítunk az Európai Unió közösségi forrásaira s a tagállamok egyéni segítségnyújtási módozataira. A nemzetközi „lobbyszáknak” ki kell terjednie – a szakemberképzéshez nyújtott sokoldalú segítség mellett – az infrastrukturális beruházások forrásainak előteremtésére is. Meg kell értetnünk európai partnereinkkel, hogy *a magyar határ hatékony külső védelme*, az illegális migráció megakadályozása s az ezzel összefüggő feladatok végrehajtása *nemcsak magyar érdek*, hanem az EU-tagállamok *közös érdeke* is.

- Külpolitikai törekvéseink fontos területe *a szomszédos országokkal fenntartott kapcsolataink fejlesztése*. A kétoldalú kapcsolatok megítélésben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a migrációs kérdések adta szükségszerű együttműködési formák, így például a határon átnyúló szervezett bűnözés elleni fellépés, az illegális migráció megakadályozásáért tett közös intézkedések, a toloncegyezmények zökkenőmentes végrehajtásának elősegítése.

Növekvő felismerés kíséri azt a tényt, hogy a káros jelenségek visszaszorításában éppúgy, mint a támogatandó határforgalmi könnyítésekben csak az államközi együttes fellépés jelenthet megoldást, s kölcsönös egymásrautaltság érvényesül e területen.

- Külpolitikai (de nem kevésbé belpolitikai) szempontból különösen fontos kérdésnek kell tekintenünk *a magyar–magyar kapcsolatok* migrációs szempontú alakulását, jövőbeli kapcsolatainkat a határon túli magyarsággal.

Könnyen belátható, hogy olyan külpolitikai prioritásról van szó, amelyet a mindenkori magyar kormánynak kiemelt figyelemmel és felelősséggel kell kezelnie. Fontos, hogy az elmúlt években kialakult, gyakorlatilag akadálytalan kapcsolattartás ne változzon kedvetlenül Magyarország uniós tagságának közeledtével.

A szakemberek abban egyetértenek, hogy mindkét érdek egyidejű figyelembevétele nélkül nem születhet jó megoldás, annak konkrét módozataiban, hangsúlyaiban azonban nagyok az eltérések.

Több tárcát és kutatási intézményt érintő műhelymunkák folynak arról, hogy várhatóan milyen Schengen/EU-elvárások fogalmazódhatnak meg tagságunk idejére, s milyen „előteljesítési politikai igény” merül fel az elkövetkezendő hónapokban a tagjelöltek felé.

A szakmai elemzések azokat a megoldási lehetőségeket is áttekintik, amelyeket esetleges EU-szigorítások esetén számításba kell vennünk.

Külpolitikai téren a feladat rendkívül összetett. Egyfelől biztosítani kell a szomszédos – várhatóan „második körös” – tagjelölteket, hogy Magyarország a maga eszközeivel elő kívánja segíteni mielőbbi tagfelvételüket, érdekelt benne, s kész támogató álláspontját az EU fórumain képviselni, másfelől jövőbeli EU-partnereinkkel meg kell értetni, hogy a történelmi múltból fakadó közép-kelet-európai nemzetiségi helyzet speciális megoldásokat igényel.

Tekintettel arra, hogy 1999-ben az Európai Unió maga is a belső reformjával van elfoglalva, s az amszterdami szerződésből eredő feladatok végrehajtása még az uniós részéről is kimunkálatlan, így a kérdésben idő előtti magyar intézkedések meghozatala semmiképpen sem indokolt.

- A külpolitika folyamatos feladatai között szerepel a *Magyar Köztársaság nemzetközi szerződési rendszeréből adódó nemzetközi kötelezettségek áttekintése* s az indokolt, migrációs szempontú szerződés-előkészítési feladatok meghatározása. Át kell tekintenünk, hogy milyen tárgybeli multilaterális, illetve európai nemzetközi szerződésnek nem részese még Magyarország, továbbá milyen kétoldalú, a bel- és igazságügyi együttműködés helyzetét érintő megállapodás megkötése indokolt az elkövetkező időszakban.

- A kormány külügyi, külpolitikai feladatai között van a nemzetközi helyzet figyelemmel kísérése, a rendszeres országértékelések megtétele abból a szempontból, hogy a világban milyen veszélyeztetett migránskategóriák felelnek meg a magyar menedékjogi törvény ideiglenes védelemre szoruló, *menedékes* jogi kategóriájának.

A menedékes nyilváníttatás irányelveinek kidolgozása is indokoltnak látszik a jövőben (lásd koszovói menedékesek bizonytalan megítélése).

- Intenzívebbé, átláthatóbbá kell tenni a magyar részvételt a migráció egyes kérdéseivel foglalkozó *nemzetközi szervezetek munkájában* (UNHCR, IMO, EJEB, CAT stb.) Az ott folyó szakmai konzultációkról rendszeresebben kell tájékoztatni a hazai szakmai köröket, illetve a tömegtájékoztatás fórumait. A hazai közvélemény igen keveset tud e nemzetközi szervezetek tevékenységéről s lehetőségeiről a migránsok nemzetközi kezelésében, segítségnyújtási módozataiban.

Erősíteni kell az emberi jogi kérdésekkel, illetőleg a migránsok helyzetével foglalkozó jelentősebb nemzetközi, *nem kormányzati szervekkel* (Amnesty International, ECRE, Helsinki Bizottság stb.) való kapcsolatépítést, annak jeleként, hogy a Magyar Köztársaság megfelelő jelentőséget tulajdonít a nemzetközi civil szerveződések tevékenységének, értékeli munkájukat s megadja számukra a szükséges állami támogatást.

- Külpolitikai és külgazdasági érdekeinkkel összhangban elő kell segíteni az önfoglalkoztató, beruházó vállalkozók, *munkahelyteremtő külföldiek* honi lét- és működési feltételeinek jelentős könnyítését, egyszerűsítését.

A jelenlegi munkaerő-piaci, illetve idegenrendészeti szabályozás nem kellően differenciált, nem ad kellő ösztönzést a vállalkozó külföldi magyarországi megjelenéséhez. E terület sürgős korszerűsítése tovább javíthatna külföldi megítélésünkön, segíthetné külügyi országpropagandánkat.

- A külpolitikai gyakorlati munkában, a külügyi igazgatás területén a migrációs kérdések kezelése – megítélésünk szerint – a korábbinál nagyobb súlyt kell kapjon. Jelenleg e kérdéskör külpolitikai szempontú figyelemmel kísérését szervezetileg a Külügyminisztérium Konzuli Főosztályának kis létszámú Menekültügyi és Migrációs Osztálya, az EU-val való kapcsolatok tárgybeli ügyeit is az Integrációs Államtitkárság néhány köztisztviselője, illetve a Nemzetközi Szervezetek Főosztályának egyes diplomatai végzik.

Ez az apparátus messze nem elégséges azon igények kielégítésére, amelyek e terület folyamatos és a jövőben várhatóan megnövekedő feladataira vonatkoznak. Még akkor is ezt állíthatjuk, ha elismerjük, hogy a terület szakmai témagazdája elsődlegesen a Belügyminisztérium. A Külügyminisztérium azonban – a külügyminiszter feladat- és hatáskörére vonatkozó kormányrendelet alapján – koordinatív feladatot lát el más tárcák külpolitikai szempontú nemzetközi tevékenységével, így a migrációs tevékenységgel összefüggésben is.

Elég talán csak arra hivatkoznunk, hogy a Külügyminisztériumnak kell hivatalból figyelemmel kísérnie a világ államainak migrációs szempontú eseményeit, a kényszerván-

dorlásra okot adó konkrét körülményeket, az idegenrendészeti hatóságok számára a külföldiek visszafordításának lehetőségét vagy tilalmát megalapozó országértékeléseket (a biztonságos eredetország vagy a biztonságos harmadik ország megítélését), illetve a nemzetközi migrációs szervezetek tevékenységét is.

A külügyminiszter feladatai között szerepel a magyar külképviseletek – nagykövetségek, konzulátusok – tájékoztatása és irányítása konzuli, idegenrendészeti, menekültügyi és egyéb migrációs szempontból, valamint a magyar külképviseletről érkező tárgybeli jelentések elemzése, értékelése.

- Az előző ponthoz szorosan kapcsolódó igény *a magyar konzuli hálózat korszerűsítése, új feladatokhoz való igazítása.*

Mivel a nemzetközi migrációt kétirányú folyamatnak fogjuk fel, így jogos igény, hogy konzuli hálózatunk még inkább alkalmas legyen egyfelől a magyar állampolgárok számára megfelelő helyi segítséget nyújtani a fogadó ország őket érintő – munkavállalási, oktatási, rendészeti stb. – szabályozásának megismeréséhez, másfelől a külföldiek tájékoztatására hazai viszonyaink, a legális migrációs lehetőségek, jogszabályaink tudatossá tétele terén.

Legyenek hozzáférhetők a külképviseleteken, illetve a tiszteletbeli konzuloknál olyan naprakész „országismertető csomagok”, amelyek polgáraink helyi eligazodását, beilleszkedését nagyban elősegíthetik.

Többnyelvű, hatályos jogszabályi rendelkezésen nyugvó tájékoztatási anyagok álljanak folyamatosan a külföldi érdeklődők és a sajtó rendelkezésére, amelyek világos eligazítást nyújtanak a Magyar Köztársaság területén való tartózkodás, letelepedés, vállalkozás szabályozásáról s a gyakorlati tennivalókról.

- A külpolitikai célkitűzések közé sorolandó *a kapcsolatok ápolása, intenzívebbé tétele a korábban külföldön letelepedett magyar nemzetiségű honfitársainkkal.* Érezzék, Magyarország számon tartja őket, figyelemmel kíséri eredményeiket, s kész tapasztalataik hazai hasznosítására.

Személyükben olyan polgárokról van szó, akik a maguk eszközeivel, kapcsolataikkal segíthetik Magyarország nemzetközi törekvéseit. Amennyiben ez találkozik az érintettek elképzeléseivel, további könnyítéseket kell nyújtani számukra hazatelepülésükhöz, illetve visszailleszkedésükhöz.

ADALÉKOK, ÉRVEK, ELLENÉRVEK

Hárs Ágnes

A munkaerőpiac védelme és a migráció¹

„G. P. Bács-Kiskun megye rendőrfőkapitánya elrendelte, hogy a megyében e hét elejétől legfeljebb csak 30 napra érvényes tartózkodási engedély adható ki. G. az intézkedést azzal indokolta, hogy a rendőrség a külföldi maffiózók betelepülését szeretné megakadályozni ...” *Népszabadság*, 1998. július 17.)

A munkaerőpiac védelmével és a munkaerő migrációjával kapcsolatban felvetődő gondolatokat négy fő kérdéskörbe csoportosítottuk. Ily módon arra keressük a választ:

- melyek a munkaerőpiac szempontjából követendő általános elvek, mik a problémák, kiket érintenek a munkaerő-piaci szabályok;
- melyek a munkaerőpiac védelmét elősegítő vagy elvető migrációs elvek, koncepcionális keretek;
- melyek a munkaerőpiac védelmét elősegítő vagy elvető szabályozási lehetőségek egyes elemeinek gyakorlati problémái, kiket akarunk előnyben részesíteni; végül
- melyek a munkaerő szabad vándorlásának legfontosabb, az EU-csatlakozással kapcsolatos kérdései?

ÁLTALÁNOS ELVEK, PROBLÉMÁK

A magyar kormányzat alapvetően idegenrendészeti problémaként kezeli a migrációt, és nagy pénzeket (szándékozik) költeni arra, hogy a magyar munkaerőpiacot megvédje a veszélyes külföldi munkaerőtől. A migrációs stratégiával kapcsolatban a munkaerőpiac szempontjai, érdekei másodlagosak, az érvek – munkanélküliség, a szociális juttatások veszteségei, bérddömping stb. – legalábbis ez idáig nem igazolódtak. Gyakran inkább ürügy, kifogás, amit a munkaerőpiac veszélyeztetettségének érveként felhozhatnak (Hárs, 1998a). Mekkora a megelőzés ráfordítása és mekkora ennek a haszna, hozama?

Mi motiválja az eddigi ellentmondásos védekező szabályozást, kell-e a szabályozás? A „védekezzünk, mert elárasztják az országot a külföldi munkavállalók” háttérü ösztönös reakciók nem kezelhetők. Adatok igazolják, hogy napjainkban nem jelentős a munkaerő migrációja Magyarországra, mint ahogy az elvándorlásé sem, s várhatóan a közeli jövőben sem lesz számottevő. (SOPEMI 1997, 1998; Hárs-Sik-Tóth, 1998).

Mi legyen a szabályozó elv? A döntésben a szabályozás megalkotása előtt kell egyezsre jutni: az elzárkózás elvét kövessük, vagyis a magyar munkaerőpiacon alapvetően

¹ A munkaerő-migráció, a munkaerőpiac védelme témájában szervezett szakértői vita résztvevőinek felsorolását lásd 30. o.

magyar munkavállalók legyenek, vagy nyitott – kevésbé elzárkózó – munkaerőpiacot teremtsünk? A magyar kormányának – javaslatunk szerint – olyan migrációs politikát kell követnie, amelyet a hasonló helyzetben lévő országoknak is ajánlana (becsületes, morális, másnak is ajánlható).

Ha minden ország az elzárkózást követné, akkor mi rosszul járnánk. Tehát olyan migrációs politikát célszerű érvényesíteni, ami nem abból indul ki, hogy nem akarunk munkaerőmozgást, hanem ami hatásvizsgálatokon alapuló ismervekre támaszkodik. Az utóbbi esetben elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy a beinduló és a további munkaerőmozgások miképpen befolyásolják a munkaerőpiac keresletét és kínálatát, a munkabér színvonalát stb. Ekkor ugyan még nem lehet egyértelműen megmondani, hogy miben vagyunk érdekeltek (például a munkaerő bérszínvonala emelkedjen vagy csökkenjen), a migrációs folyamatokat mégis abból a szempontból érdemes figyelemmel kísérni, hogy milyen hatást gyakorolnak a magyar munkaerő-piaci helyzetre, a munkabér színvonalára stb.

A szabályozás szükségessége tehát nem a gazdaság, a munkaerőpiac, a szociális rendszer veszélyeztetettsége okán vetődik fel, ebből a szempontból a munkavállaló migráns népesség nagysága közömbös. A migránsok ma Magyarországon szabályozatlan munkaerő-piaci térbe lépnek be. Lehet, hogy a munkaerőpiac szabályozatlansága viszonylag kicsi, esetleg éppen nagy létszámot érint egy évben, a lényeg az, hogy szabályozatlan és ellenőrizetlen. A szabályozás célja az is, hogy a preferenciáknak megfelelően terelje, irányítsa a munkaerőt. Fontos elv, hogy a munkaerő-migráció terén ne csak az idegenrendészet ellenőrző szerepe legyen a meghatározó, hanem a gazdaságra ható összes többi ellenőrző rendszer működjön. Az adó- és járulékfizetés rendjének fegyelme, ellenőrzése elég fejletlen a mai Magyarországon, ami végső soron visszahat a gazdaságra, s ily módon eszköze a gazdaság szabályozásának. De kérdés: mekkora az ellenőrzés közvetlen és közvetett (társadalmi) költsége?

A Magyarországra érkező és a Magyarországról induló munkaerő szabályozásában jelentős az aránytalanság: az előbbieket kevésbé szabályozott (kevesbé védett), az utóbbiak erősen szabályozott (túlszabályozott, védett) piacra lépnek be. Ezen belül:

- egyáltalán nem ismerjük a nyugatról Magyarországra érkező munkavállalók jellemzőit („fekete doboz”), a helyzetük szabályozása végiggondolatlan, tele hézagokkal (Tóth, 1997);

- a kelet-európai munkaerő belépésétől való félelem alapjai nem tisztázottak, érvek, elemzések, (hatás)vizsgálatok hiányában a jelenség fennállásának jogosságát sem bírálhatjuk el. Az eddigi becslések, nemzetközi tapasztalatok nem támasztják alá a gazdasági veszélyek vélelmezését. Fel kell tenni a megfelelő kérdéseket, amelyekre a kormánynak végiggondolt válaszokat kell adnia a migrációs stratégia, politika kialakításához;

- a Nyugat-Európában (elsősorban Németországban) munkát vállalók erősen szabályozott és szigorúan ellenőrzött, kiszorító piacra érkeznek. A viszonyosság elve alapján érvényesítünk-e hasonló szabályozást a magyar munkaerőpiacon az onnan érkezőkkel szemben? Követendő-e a megszorító német modell;

- a jelenlegi migrációs politika átvett mintát követ. Milyen legyen a Magyarországon életképes, az érdekeknek (és ki érdekeinek?) megfelelő migrációs szabályrendszer?

A *legális* és a *nem legális* migránsok munkaerő-piaci szabályozására egyaránt figyelmet kell fordítani. Pontosán meg kell határozni, hogy a tervezett intézkedések mikor, kiket érintenek. A szabályozásra vonatkozó ismert elképzelések bizonytalan megfogalmazá-

sai összemosás az egyes csoportokat, vagy éppen durva különbséget tesznek az engedéllyel vagy anélkül itt tartózkodó migránsok között. Ha a munkavállalás előírt feltétele a tartózkodási engedély megléte, akkor ez akadályt gördíthet a nem legális munkaerő-migráció útjába. Nem lehet kiindulni abból a feltevésből, hogy a feketemunkások mindegyike illegális migráns. Az illegálisan foglalkoztatottak mintegy 90 százaléka magyar állampolgár, akiket Magyarországon bejegyzett cégek alkalmaznak, illetve közvetlenül a lakosság megbízásából végeznek munkát (esetenként szivességi alapon).

Megjegyezzük, hogy a migrációs stratégia elemeinek különböző migráns csoportok az alanyai. A migránsokat érintő szociálpolitika megfogalmazásakor a *menekültek* ellátása (költsége) kap különösen nagy súlyt. Amikor a munkaerő-migráció kereteiről alkotunk képet, a *munkavállalókról* esik szó, a menekültek foglalkoztatásával összefüggő ellentmondások – viszonylag kicsi számuk miatt – a munkaerőpiac szempontjából lényegtelenekek. A menekültek és a munkavállalók kapcsolódási pontja: a szociálpolitika, az adó és a társadalombiztosítási rendszer. Ezeken keresztül terelhetők a munkaerőmigránsok, szabályozható munkaerő-piaci részvételük, és a menekültek ellátásával kapcsolatos elképzeléseket is e rendszereken belüli eszközökkel lehet megvalósítani (például saját szociális költségeik kitermelése).

A MUNKAERŐPIAC VÉDELME T ELŐSEGÍTŐ VAGY ELVETŐ MIGRÁCIÓS ELVEK, KONCEPCIONÁLIS KERETEK

A munkaerő-migráció idegenrendészeti és munkaügyi szabályozásának ellentmondásai

A munkaerő-migrációt a magyar kormányzat elsősorban idegenrendészeti kérdésként kezeli. A munkaerőpiac működése szempontjából ez a kisebbik baj, a nagyobb gond az, hogy valójában nem fejlődött ki a munkaerő-vándorlás szabályozása. A szabályozásnak magában kellene foglalni a munkaügyi, engedélyezési szabályozást, az adózás, a szociális és egyéb pénzügyi terhek befizetési és ellenőrzési mechanizmusát (ami külföldön megvan), továbbá az automatikus engedélyezés, engedélymentesség esetén is előírt regisztrációs kötelezettséget. Utóbbi alapján nyomon lehetne követni, hogy ténylegesen hány külföldi dolgozik Magyarországon, s a munkaügyi ellenőrnek is jogában állna rákérdezni, hogy a regisztrált munkaerő hol található meg. A munkaügyi ellenőrzés során elkerülhetők lennének az ellenőrzést nehezítő bizonytalanságok, kétértelműségek és tisztázatlanságok, amelyek ma az ellenőrzést végzőket is lehetetlen helyzetbe hozzák.

A munkaerő-vándorlást tehát indokolatlan, sőt ésszerűtlen idegenrendészeti kérdésként kezelni. Rendészeti eszközökkel nem is lehet hatékonyan beavatkozni a folyamatokba (válogatni, terelni), ellenben adóeszközökkel, foglalkoztatási szabályokkal, a munkavállalások bérezési szabályozásával igen.²

² A fókuszcsoport szakértői vitájában résztvevők megállapodtak abban, hogy – egyértelműen támogatható szabályozási elvek megvalósításakor – szakmai tudásukkal segítik a kormányzatot a szabályozóeszközök (tisztességes nyilvántartásba vétel, bérezés, bértarifa-rendszer, tevékenységi jogosultságok, munkaszerződés, egyéb közterhek, biztosítási vonatkozások stb.) kidolgozásában.

Szabályozási problémák, lehetőségek

A mai magyar munkaerőpiac általános jellemzője, hogy drága a munkaerő, a magyar munkavállalót is gyakran „zsebből” fizetik. Ebből a nézőpontból nincs különbség a hazai és a migráns munkaerő között. Kérdés: hol lehetne elkezdeni a szabályozást? Elsősorban meg kellene alkotni azt a nyilvántartási rendszert, amelynek működtetésével bekerülnének a munkaügyi szervek látókörébe a külföldiek, avagy az illegális foglalkoztatottak, és nyomon követhető lenne munkaerő-piaci részvételük, mozgásuk. Ehhez meg kell teremteni a munkaügyi központok személyi és technikai feltételeit, vagyis ott kell összpontosítani a munkaerőt és a technikai eszközöket, ahol azt a szabályozás szempontjából a leghatékonyabban lehetne működtetni. A nyilvántartási rendszerben sem kellene azonban különbséget tenni magyar és külföldi munkavállaló között.

Ki kell kidolgozni azt a mechanizmust, amelynek alapján egymásra épül a külföldiek foglalkoztatásának engedélyezése, beleértve a regisztrációs kötelezettséget, az automatikus és a különleges engedélyek kiadását. A megfelelő átláthatóságot a külföldiek munkavállalásának normatív szabályozása segítené elő, amely megenged bizonyos kivételeket, nem pedig az olyan szabályozás, amely kivételeket teremt. A szabályozás kialakítása során nem a mai nagyságrendeket kell tekintetbe venni, az engedélyezési eljárások egymásra épülése szempontjából az adott körbe tartozók száma közömbös.

Preferenciák, gazdasági megfontolások

Ha különbséget akarunk tenni saját állampolgáraink és a külföldiek foglalkoztatási lehetőségei között, akkor erről külön kell rendelkezni: a külföldiek foglalkoztatásának szűkebb keretet szabva. Indokolt-e a megkülönböztetés, s ha igen, akkor azt a munkaerőpiac védelme, a konkurenciától való félelem vagy egyéb okok ösztönzik?

- A hazai vállalkozói érdek védett munkaerőpiacot kíván (az erősen szabályozott, a belső piacot védő osztrák vagy német rendszer mintájára). Nem tudni, hogy ez a lobbyérdek összhangban áll-e a kormányzat törekvéseivel, gazdasági szempontjaival. Amennyiben Magyarországon a külföldi munkavállalókkal szemben ugyanazokat a korlátozásokat érvényesítené, mint amit külföldön a magyar vállalkozókkal szemben érvényesítenek, akkor a két munkaerőpiac aszimmetriája megszűnne, s a viszonyosság elve teljesülne. (Ezért harcolnak már kb. tíz éve a kamarák, az ÉVOSZ stb.)

- Semleges szabályozásra és regisztrálásra van szükség. Nem lehet azt mondani, hogy A-t igen, B-t viszont nem engedjük belépni a magyar munkaerőpiacra. A kiszorítás burkolt megvalósításának trükkjeivel persze elérhetők a kívánt preferenciák. Kérdés: kívánjuk-e ezeket a burkolt lehetőséget alkalmazni? Idézzünk egy véleményt:

„Azt nem lehet érvényesíteni, hogy »az ukrán nem jöhet, a német meg igen«. De meg lehetne annak a háttérfeltételeit teremteni – nem itt, ennél a szabályozásnál, hogy ki jöhet ki, be ... – a munkaügyi ellenőrzésnél meg a finanszírozásnál, úgy, hogy azt mondom: ha ilyen feltételekkel jön, akkor ilyen a procedúra, ha meg amolyannal, akkor másmilyen ... lehet tehát technikai szabályozást kialakítani. (Például a németek másoknak négy hét alatt, nekünk három hónap alatt adják meg az engedélyt.) Ez viszont sok munkát igényel.”

▪ A határon túli magyarságnak problémája: államközi szerződésekben lehet kedvezményeket adni állampolgársági alapon. Annak csekély a valószínűsége, hogy az EU-csatlakozási tárgyalásokon pozitív elbírálásban részesülne a felvetés: a határon túli magyarokat az EU ismerje el magyar állampolgárokként. Képviselhető viszont az az indoklás, hogy Románia is CEFTA-tag, s vele hagyományosan gazdasági szerződésben állunk (de a határon túli magyarság politikai érve nem képviselhető).

• A szakértői vita résztvevői nem tartották fontosnak, hogy a hazai piacon a munkaerő-vándorokkal szemben érdemben érvényesítendő preferenciákat keressenek, soroljanak elő. A szakirodalomban sincsenek egyértelmű preferenciák, hiszen az sem egyértelmű: kvalifikált vagy kvalifikálatlan munkaerő érkezése, rövid vagy hosszú távú munkaerő-piaci részvétele előnyösebb-e a makrogazdaság, illetve egyes régiók számára. Ezekre a kérdésekre csak alapos empirikus vizsgálatok adhatnak választ. A politikának azonban állást kell foglalnia, amennyiben számára fontos szempontokat érvényesítve preferenciákat fogalmaz meg. A gazdasági érvek alátámasztására szakértőket kell bevonni. Általában elfogadhatónak tűnik a kvalifikált, fiatal, „jó” munkaerő előnyben részesítése, de mégsem bizonyos, hogy a gazdasági szempontoknak megfelelő preferencia érvényesül így. Következésképpen egyfelől a preferenciákat magában foglaló migrációs stratégia megkönnyítheti egyes munkavállalói csoportoknak a munkaerő-piaci belépését, másfelől viszont a piaci igények kikényszeríthetnek (a feltételek változtatlansága lehetővé tehet) más, önmagában nem kívánt migrációt is.

Összegezve: tisztázatlanok a gazdasági szempontok és a migrációs politika preferenciái közötti összefüggések.

A jogszabályok ellenőrzésének hiányából fakadó következmények

Bármilyen jogszabályi módosítások lépjenek is életbe, a szabályozás annyit ér, amennyit ellenőrizni lehet belőle. Ehhez pedig pénz, eszköz és szervezet kell. A gazdasági szabályok betartásának ellenőrzése fegyelmezettebb, szervezettebb munkaerőpiacot eredményezhet, míg az idegenrendészeti ellenőrzés félelemkeltő. Ezért elsősorban a munkaerő-migráció gazdasági ellenőrzése javasolható.

Németországban az ellenőrzés költségének előteremtéséhez érdekes gyakorlat alakult ki; az ún. Verursacheprinzip – azaz fizesse az ellenőrzés költségeit az, aki az ellenőrzést szükségessé teszi, vagyis a belépő külföldi. A külföldi munkavállalók ezen a címen kétezer márkát fizetnek évente. A német gyakorlat követése megfontolandó: egyrészt megteremtené az ellenőrzés költségeinek fedezetét, másrészt növelné a migráns munkaerő költségeit, ami nehezítené – bár megfontoltabb döntés után – belépésüket a munkaerőpiacra.

Legalitás – átláthatóság. A fővárosban kb. 3300 munkavállalási engedélyt adtak ki az építőiparban, ahol összesen 35 ezer a foglalkoztatottak száma. Az építőiparban tehát az összes munkavállaló kb. tíz százaléka szabályszerűen (engedéllyel foglalkoztatott) külföldi. Kérdés: jó lenne-e a féllegalitás felé terelni a migránsokat? (A kérdést a szakértői vita résztvevői megválaszolatlanul hagyták.)

A MUNKAERŐPIAC VÉDELME T SEGÍTŐ VAGY ELVETŐ SZABÁLYOZÁSI LEHETŐSÉGEK NÉHÁNY ELEME A GYAKORLATBAN

A munkaerőpiac működésének ellentmondásai

▪ *Árdömping, bérdömping.* Az illegális migráns kisvállalkozó, egyéni vállalkozó számlát nem ad, és kivonja magát a szociális és egyéb terhek alól, ami végső soron árdömpinget jelent. Ha a külföldi megspórolja az adó-, járulék- és egyéb közterhek befizetését, akkor kb. 60 százalékkal olcsóbb a megbízó/megrendelő számára, miközben a nyeresége ugyanakkora. Hasonlóképpen bérdömpinghez vezet, ha az egyébként szabályosan bejegyzett cégek „zsebből” fizetik ki a munkaerőt. Az ár- és a bérdömping jelenségével különösen gyakran találkozunk az építőiparban és a szezonális agrárszektorban. Az ilyen típusú tevékenységek többnyire halmozódnak, kevészer fordul elő, hogy valaki csak ott sérti meg a jogszabályt, hogy engedély nélkül külföldit foglalkoztat. Mit jelent ez a magyaroknak, pontosabban kik és hol nyernek vagy vesztenek rajta? Érzékelhető-e, hogy a külföldiek foglalkoztatása hatást gyakorol az árakra, s ha igen, mely piacokon, területeken?

▪ *A munkahely-teremtés problémája.* A külföldi kisvállalkozások többsége önfoglalkoztató. Esetükben a cégbejegyzések, a vállalkozói igazolványok kiváltása elsősorban arra irányul, hogy a külföldi a saját vállalkozásában tudjon dolgozni. Új munkahelyek ténylegesen nem teremődnek, vagy ha mégis, nem a magyar munkavállalók számára.

„Az a különös helyzet a munkaügyi szervezetben, hogy például a Baróti és Társa Bt.-hez kiközvetítik a magyar munkavállalót, ahol Baróti Dávid román állampolgár azt mondja: magyar állampolgárt nem alkalmazunk. Így működik. A munkaerőigények hatvan százaléka ilyen.”

A külföldi munkavállaló valójában elvesz vagy teremt munkahelyet? Esetleg zárt, enklávé típusú gazdasági részpiacot alkot? Képződik-e ezáltal pótlólagos munkaerő-kereslet?

Néhány szabályozási ellentmondás, csapdák

▪ *A minimálbér problémája.* A legális munkavállalás engedélyezési rendszerére vonatkozó jogszabályok alapvetően rosszak. Munkavállalási engedélyt akkor kaphat a kérelmező, ha megelőzően sikertelen volt az előírt kísérlet, hogy az adott munkahelyre magyar munkaerőt közvetítsenek ki. Ha a munkáltató az állást minimálbérrel (amelynek összege 1998-ban 19 500 forint/hó, ami alacsonyabb, mint a munkanélküli segély felső határa) hirdeti meg, akkor a munkaközvetítő nem talál magyar munkavállalót, így a külföldi megkapja az állást.

▪ *A bértarifa-rendszer hiánya.* Magyarországon nincsenek előírt bértarifák (kivéve a minimálbért, amit viszont az előbbieken említettek miatt képtelenség betartatni), nincs kidolgozott bértarifa-rendszer. Így a bérek versenye, a bérdömping korlátozása szinte lehetetlen. Megfontolandó a német példa: az ott dolgozó külföldinek annyi bért kell kap-

nia, amennyit a szakmánkénti bértarifa-táblázat előír. A rendszer – természetesen megfelelő ellenőrzés mellett – hatékonyan gátolja a bérdőmping kialakulását. Követhető-e a német minta a magyar munkaerőpiacon, kialakítható-e hasonló forma?

- *Egyéni vállalkozások.* A külföldiek egyéni vállalkozásának szabályozására meglehetősen kacifántos megoldást alkalmaz a törvény: egyéni vállalkozást „devizabelföldi” alapíthat. Tehát az is, akinek Magyarországon bejegyzett vállalkozása van. Ily módon ha a külföldi létesít egy fantom társas vállalkozást, és azt bejegyezik, akkor kiválthatja az egyéni vállalkozói igazolványt. Kérdés: mi ennek a célja? (Arra jó, hogy megakadályozzuk a külföldi egyéni vállalkozóvá válását – ezt akarjuk?)

- *A munkavállalási engedélyezés idegenrendészeti csapdája.* Ha a kérelmező megkap egy minimálbér körüli munkabérrrel meghirdetett állást, akkor a rendőrség kiadja neki a tartózkodási engedélyt. Ebből a pénzből viszont az illető nem tud megélni, de az idegenrendészetnek nincs törvényes alapja rá, hogy ezt tekintetbe vegye. Így teremtjük meg a külföldi tartózkodásának legális alapját, még inkább az illegális munkavállalás legális tartózkodási bázisát (vö. a minimálbér problémájával). Kérdés: változtatásra szorulnak-e ebből a szempontból az idegenrendészeti jogszabályok?

A MUNKAERŐ SZABAD VÁNDORLÁSÁNAK AZ EU-CSATLAKOZÁSSAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEI³

A derogáció

A vándorlás az egyik olyan terület, ahol az EU kérni fogja a derogációt. Az erre való felkészülést (belső szabályozással stb.) már most kell elkezdni. A csatlakozást megelőzően kell megteremtünk azokat a szabályozásokat, intézményi mechanizmusokat, amiket EU-tagállamként alkalmaznunk kell. A jelenlegi legfontosabb feladat a magyar szabályozás és intézményrendszer ellenőrzési mechanizmusának (adóhatóság, társadalombiztosítás stb.) kiépítése.

Nem abban kell gondolkodni, hogy Magyarország derogációkat kérjen. Arra kell felkészülni, hogy milyen ellenérveket sorakoztassunk fel az EU-kezdeménnyezésre felvetődő derogációs javaslatokkal szemben.

A politika hajlamos rá, hogy a derogáció „lenyeléséért” cserébe pénzt fogadjon el: „maradjatok csak otthon, majd mi odavisszük a tőkét, és akkor teremtünk munkahelyeket meg átképzőközpontokat, regionális fejlesztéseket javasolunk és támogatunk, és akkor az embereket nálatok, otthon foglalkoztatjuk.” Az EU-tárgyalófelek fel fogják kínálni ezeket a formákat, a PHARE meg egyéb támogatásokat, de elfogadásuk a derogáció ellenében nem értékarányos. Egyfelől vannak olyan szakmák, amelyek számára fontos a migráció (ilyen a szolgáltató szektor – a vendéglátás, az építőipar, a szoftverkereskedelem stb. –, ahol meghatározó az élőmunka, és korlátozott keretben ugyan, de szükség van a külföldi piacra való kijutásra), másfelől a tőke megtérülésének a hozadéka sokkal lassúbb, mint a munkaerő-migráció hozadéka.

³ Bővebben lásd Tóth, 1997

A szomszédos, várhatóan nem EU-országokkal való kapcsolat

Az EU-csatlakozást követően Magyarország várhatóan egy EU-tagországgal lesz határos. Az összes többi szomszédos országban nem EU-konform munkaerő-piaci szabályozás fog működni. Ezekkel az országokkal kétoldalú – de új szempontokat figyelembe vevő – tárgyalásokat kell folytatni. Egyre többen vannak/lesznek olyan magyarok, akik például Romániában (vagy más nem EU-országban) akarnak munkát vállalni (értelmiség, menedzsment, humán munkaerő). Nem közömbös tehát, hogy a szomszédos országok kormányzatai miképpen kívánják kezelni a munkaerő-vándorlást. Ha még hosszú ideig idegenrendészeti ügynek tekintik – mint mi most –, akkor ez Magyarország EU-tagságát követően sérteni fogja a viszonyosság elvét. Törekedni kell arra, hogy a szomszédos országokkal kialakítandó szabályozásban is közelítsünk az EU-normákhoz, beleértve a munkaügyi szabályozás mellett a bértarifa-rendszer kialakítását, a munkaerő közterheinek a nyilvántartását stb. Mindezek megvalósulása a maitól eltérő döntések meghozatalát feltételezi. A kétoldalú kormányközi megállapodásokat az egyes országok és a velük való kapcsolataink sajátosságainak figyelembevételével kell megkötni (országonként eltérő lehet az érdekünk vagy az elérhető pozíciónk).

IRODALOM

- HÁRS ÁGNES [1998a]: A migrációs politika és a munkaerőpiac. *Európai Tükör*, 1. sz., 79–98. o.
- HÁRS ÁGNES–SIK ENDRE–TÓTH JUDIT [1998]: Migration and the enlargement of the EU. Mimeo, World Bank.
- Trends in international migration, 1996*. SOPEMI report. OECD, Paris, 1997.
- Trends in international migration, 1997*. SOPEMI report. OECD, Paris, 1998.
- TÓTH JUDIT [1997]: A munkavállalók migrációjával, a külföldiek foglalkoztatásával összefüggő kérdésekről az EU-csatlakozásra készülés szempontjából. *Európai Tükör*, 5. sz., 65–85. o.

ADALÉKOK, ÉRVEK, ELLENÉRVEK

Kováts András

Szociálpolitika és migráció

A szociálpolitika eszközszerrendszere önmagában nem alkalmas egy állam migrációs politikájának meghatározására, preferenciáinak kijelölésére, a migrációval kapcsolatos (politikai) alapelvek megfogalmazására. Ezeket a politikum más, szak- és közigazgatásilag „magasabb” szintjein kell(ene) megfogalmazni, meghatározni. A szociális biztonság szabályozása csak kiegészítője lehet az idegenrendészeti szabályozásnak. A szociálpolitikai alapelvek és az ezekhez kapcsolódó jogi és intézményi működés ugyanakkor tükrözheti (és tükröznie is kell) egy adott társadalom (állam) migrációval kapcsolatos beállítottságát. Az állami újraelosztásért és a szociális biztonságért felelős intézmények működési mechanizmusait összhangba kell hozni a politika és a közigazgatás más színterein megvalósuló gyakorlattal. Egy átgondolt migrációs stratégiával összhangban működő szociálpolitikai gyakorlat mind a szabályozás, mind az ellátás, mind pedig a kontroll területén óriási előnyt jelenthet. A szociális, egészségügyi és (távolabbról) a munkaügyi szakigazgatási ágazatokkal való hatékony együttműködés és feladatmegosztás jelentős mértékben tehermentesítheti a migráció kérdésével „klasszikusan” foglalkozó belügyi (és külügyi) igazgatást.

A szociálpolitika, szociális ellátások migrációval kapcsolatos elemeire vonatkozó ajánlásokat négy fő témakör mentén vesszük sorra:

- általános szempontok, definíciók, határok;
- elméleti, koncepcionális keret, alapelvek, stratégiák;
- formai, gyakorlati kérdések;
- az uniós csatlakozással, harmonizációval kapcsolatos kérdések.

ÁLTALÁNOS SZEMPONTOK, DEFINÍCIÓK, HATÁROK

A szociálpolitika intézményi működése szempontjából nem minden esetben relevánsak és szükségesek a migránsokkal kapcsolatos idegenrendészeti, bevándorlási vagy menekültügyi kategóriák. A szociálpolitika számára alapvető fontosságú a migráns személy jogszabályban meghatározott „társadalmi tagságának” a mértéke, jogosultságainak forrása, az államj redisztribúcióhoz, transzferekhez, gondozási-ellátási formákhoz való hozzájutásának feltétele és módja.

A szociálpolitika szempontjából négy fő csoportba sorolhatjuk a Magyarországon tartózkodó külföldieket (migránsokat). Ezek a csoportok egymástól jelentősen eltérő szociálpolitikai szabályozást igényelnek.

1. Munkavállalási, letelepedési szándékkal, legálisan (engedéllyel) az országban tartózkodó külföldiek

Feltételezések szerint az ő megélhetésük biztosított, az országban saját elhatározásukból tartózkodnak, itt-tartózkodásuk valószínűleg valamilyen személyes (anyagi vagy más természetű) haszonnal jár számukra. Az ő esetükben a szociális transzferjövödelmek, a szelektív (vagyonijövedelmi helyzethez kötött) juttatások, ellátások nyújtása nem indokolt, hiszen megélhetésüknek biztosítottnak kell lennie. Nem megfelelő bevándorlási kritériumok alkalmazása könnyen „szociális dömpinghatást” okozhat. A járadék típusú (biztosítottsági jogviszonyból származó) nyugdíj és egészségügyi ellátások terén nem tehető semmiféle megkülönböztetés, hiszen ez a jogosultság alapelveit sértené. A szintén járadék típusú munkanélküli ellátás területe ellentmondásosabb: a munkaerő-piaci és foglalkoztatáspolitikai érdekek szempontjából itt kívánatos lehet a külföldi munkavállalók jogosultságainak szűkítése, amely azonban az uniós jogharmonizációval kapcsolatban vethet fel további aggályokat.

2. Munkavállalási, letelepedési szándékkal, de illegálisan (engedély nélkül) az országban tartózkodó külföldiek

Az ő esetükben semmiféle jogosultságról nem beszélhetünk, két területen mégis a szociálpolitika intézményrendszerének hatáskörébe kerülhetnek: az idegenrendészeti őrizet-hoz kapcsolódó ellátás, valamint a sürgősségi egészségügyi ellátás során. Fontos, hogy mindkét ellátási terület esetén egyértelműen megfogalmazódjanak (és ellenőrizhetően betartassanak) azok a szakmai minimumkövetelmények, amelyek összhangban vannak az általános emberi jogi normákkal, és az alapvető emberi szükségletek társadalmunkban elfogadott minimális kielégítésének biztosításával.

3. Magyarországon védelemre szoruló, a menedékjogi törvény valamely befogadási kategóriája alapján legálisan itt tartózkodó külföldiek

Velük kapcsolatosan a jelenlegi szabályozási rendszer alapfilozófiája megfelelő: a társadalmi integráció szintjének megfelelő arányban részesedés az állampolgársági jogon járó szociális juttatásokból és az ezt kiegészítő speciális (az integráció megvalósulásával arányosan csökkenő) kompenzáció, amely a meneküléssel, a védelemre szorultsággal összefüggő hátrányokat hivatott csökkenteni. Az ezekre az alapelvekre épülő gyakorlatnak ugyanakkor megfelelően elvégzett szükségletfelméréseken és hatásvizsgálatokon kell alapulnia, különben az ellátórendszer hatékonysága továbbra is meglehetősen alacsony marad. A migránsok ezen körével foglalkozó szociálpolitikai gyakorlat esetében további fontos szempont, hogy mik a célcsoport (személyek) további szándékai. Különbséget kell tenni azok között, akik csak ideiglenesen tartózkodnak az országban, akik a végleges letelepedés mellett döntenek, döntenének. Az ideiglenesen maradni vágyók tovább oszthatók azokra, akik valamely harmadik országba távoznának és azokra, akik – ha lehetővé válik – visszatérnének kibocsátó országukba. Ezek a csoportok mind eltérő szociálpolitikai beavatkozásokat igényelnek, és a megfelelően megválasztott és kidolgozott stratégia nagymértékben hozzájárulhat integrálódásuk, illetve re- vagy tovább-integrálódásuk sikeres megvalósulásához. Természetesen ezek a döntési lehetőségek nem találhatók „készen” az érintett személyek (csoportok) fejében, a kínálat maga is jelentősen befolyásolhatja az igényeket, szükségleteket. A már említett szociális dömpinghatás elkerülése mellett a meg-

felelő lehetőségeknek tükröződniük kell a szociálpolitikai gyakorlatban is, de ezeket nem a szociálpolitikának kell megfogalmaznia.

4. Magyarországon védelemre szoruló (vagy legalábbis védelemért folyamodó), védelemre nem jogosult, de nem kiutasítható külföldiek

Ők ugyan a migránsoknak csak egy kis csoportját alkotják, de számuk vélhetően jelentősen nőni fog a következő években. Az eddigiek közül tán itt a legnehezebb definiálni, hogy kikről is van szó, számos átfedés mutatkozik a 2. csoportba tartozókkal. A probléma itt is az ellátások mértékének és színvonalának meghatározása (az előbbieken írtak itt is érvényesek), valamint a tartózkodás időtartama. Mindenképpen célszerű, hogy az ilyen típusú tartózkodások ideje a lehető legrövidebb legyen, a jogosultságok kiterjesztése az (akár csak ideiglenes) integrációs programok bevezetése hosszú távon lényegesen hatékonyabb megoldásnak kínálkozik, mint a jelenlegi költség- és energiaigényes, meglehetősen alacsony színvonalú „totális” intézményi ellátás.

ELMÉLETI, KONCEPCIONÁLIS KERET, ALAPELVEK, STRATÉGIÁK

A szociálpolitikai ellátások terén előnyben kell részesíteni a biztosítottságon alapuló járadék típusú ellátásokat (egészségügy, nyugdíj), törekedve arra, hogy az ilyen típusú ellátásokban részesülők száma minél nagyobb legyen a Magyarországon tartózkodó migránsok körében. Ezen ellátások mögött ugyanis (elvben) van befizetés, ami csökkenti az adóbevételekre háruló terheket. Ezt elérendő kívánatos lenne minél több ösztönzőt bevezetni annak elősegítésére, hogy az országban tartózkodó külföldiek minél nagyobb hányada legalíssá váljon. A teljes illegalitás helyett még a valamifajta féllegalitás is jobb: vonható járulék és adó, valamint egyszerűbb az ellenőrzés (a hatósági is). Adókedvezmények, egyszerűbb munkavállalási engedélyeztetés, alkalmi munkavállalói státus, differenciáltabb tartózkodási jogcímekek lehetnek ilyen ösztönzők. Ezzel párhuzamosan fontos az idegenrendészeti és munkaügyi ellenőrzés és szankciók szigorítása és megfelelő alkalmazása, ami szintén a legalitás irányába terelné a külföldiek tartózkodását. Tehát: ami legalis, az egyszerűsödjön és könnyebben elérhető legyen, mint ami illegális, sőt az utóbbi keményebb szankciókat vonjon maga után. Fontos megemlíteni azt is, hogy az általános szociálpolitikai alapelv szerint a biztosítási elv erősítése ún. kiszorítási hatással bír, azaz egyes rétegek számára nem lesznek hozzáférhetők bizonyos típusú szolgáltatások. Megfelelő hatásvizsgálattal és célirányos programokkal ez a probléma enyhíthető, noha nem teljesen kiküszöbölhető.

A védelemre szoruló nem menekültek (befogadottak, menedékesek, kérelmezők, valamint a státus nélküli vissza nem fordíthatók) jogállását és jogosultságait a jelenleginél pontosabban kellene megfogalmazni. A bizonytalan jogi státus csökkenti az érintettek integrációs lehetőségeit, ami viszont erősíti a szociális ellátórendszerektől való függésüket. Ez hosszú távon mindenképpen nagyobb terheket ró a költségvetésre, mint ha az érintetteket célzott programokkal és megfelelő jogszabályi háttér biztosításával alkalmassá tennénk az önálló életvitelre. Ha csak a szociálpolitika intézményrendszerén belül maradunk, a tisztázatlan státus akkor is rengeteg problémát okoz: nem lehet hozzárendelni megfelelő ellátást, a feladat és felelősség sok esetben nem tisztázható. Jó példa erre a közösségi szállások esete.

Az ellátások terén a készpénzprogramokat minden esetben előnyben kell részesíteni a jóval költségesebb és általában kevésbé hatékony intézményi ellátással (gondoskodással) szemben. Az intézménytelenítés – mint a szociális ellátások más területein – itt is kulcsfontosságú: a költséges, nagy bürokráciát igénylő intézmények helyett a felhasználók közvetlen finanszírozása általában hatékonyabb.

Fontos alapelv, hogy a migránsokkal (különösen a 3. és a 4. csoportba tartozókkal) kapcsolatos szociális ellátásokra fordított (nem járadék típusú) költségek jól követhetőek legyenek, lehetőség szerint egy alpból láthatóan és mérhetően kerüljenek elosztásra, kifizetésre. Fontos, hogy ha egy jogszabály olyan jogosultságot állapít meg, amelynek költségvonzata van, nevezze meg a forrást és azt a módot is, ahogy az eljut a rendeltetési helyére. (A menedékjogi törvényben biztosított egészségügyi ellátások finanszírozása helyenként nem egyértelmű.)

FORMAI, GYAKORLATI KÉRDÉSEK

A szociális ellátásokkal kapcsolatban is hangsúlyozható, hogy a jelenlegi, erősen központosított, bürokratikus szabályozás helyett célszerűbb volna decentralizált, szubszidiáris modellek bevezetése. A települési önkormányzatok szerepe lényegesen erősödhetne az ellátások és az intézményrendszer működtetése terén, a finanszírozás azonban továbbra is jól elkülöníthető és világosan követhető központi költségvetési forrásból valósulhatna meg. A decentralizációt segíti, ha a speciálisan migránsokra (ebben az esetben különösen a menekültekre) szakosodott intézményrendszer és szakbürokrácia kiépítése helyett a meglévő szociális intézmények szolgáltatásait (szakmai, technikai, módszertani kapacitását) vennék igénybe. A civil szervezetek és egyházak bekapcsolása az ellátási feladatokba szintén fontos elem. Ez azonban csak az egységes szakmai kritériumok kidolgozása után valósulhat meg, amelyek betartatása a partnerintézményekkel továbbra is állami feladat.

A 3. és 4. csoportba sorolt migránsok esetében gyakori intézményes ellátás költséghatékonyságáról beszélve fontos, hogy ne az egy főre jutó napi költség legyen a szempont, hanem az intézményben átlagosan eltöltött idő alapján egy főre jutó költség. Az alacsony színvonalú és általában más szakmai (integrációs) programokat nem kombináló ellátás lényegesen nagyobb intézményi függőséget (és így hosszabb intézményi tartózkodást) alakít ki, mint a rövid távon ugyan költségesebb, de átgondolt szakmai (integrációs) koncepcióval működtetett intézményi programok. Alapelv: minél rövidebb bentlakásos intézményi karrier, megfelelő integrációs program és a helyi (befogadó) közösségek támogató rendszereinek depresszív finanszírozása mellett.

Fontos a munkaügyi és a társadalombiztosítási ellenőrzés eddiginél lényegesen hatékonyabb formáinak kidolgozása. A külföldiek ellenőrzésével kapcsolatban szintén érvényesülnie kell a decentralizációs elvnek: az ellenőrzött (ellenőrzendő) személy csak az idegenrendészet számára legyen elsődlegesen külföldi. Más hatóságok számára a magyar állampolgárokhoz hasonlóan munkavállaló, munkáltató, adófizető stb. A hatékony (és átlátható!) ellenőrzés és szankcionálás költsége valószínűleg alacsonyabb, mint az ellenőrzés hiányában kialakuló illegalitás okozta „költségek”. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy az ellenőrzés és a szankcionálás erősítése nem azonos az ellenőrzendő szabályok szigorításával. Sokkal inkább az ellenkezője kívánatos: a legalitáshoz szükséges kritériumok enyhítése bizonyos esetekben (pl. munkavállalás), megfelelő ellenőrzés mellett.

AZ UNIÓS CSATLAKOZÁSSAL, HARMONIZÁCIÓVAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK

Mivel az Európai Unióhoz való csatlakozással, illetve az azzal összefüggő jogharmonizációval mások részletesen foglalkoztak, és mivel ebben az esetben a szociálpolitika terén még az eddigieknél is erősebb „kényszerpályák” érvényesülnek, csak néhány szempontot említünk.

Elengedhetetlen a korábbi bilaterális nyugdíjegyezmények felülvizsgálata. A Romániával és a Szovjetunió utódállamaival ma is életben lévő nyugdíjegyezmény indokolatlan terheket ró a magyar nyugdíjbiztosítási rendszerre. A Magyarországon kapható nyugdíjak általában a többszöröse a hazaiaknak, ami tömeges áttelepülésekhez vezet, jelentős költségvetési többletkiadást okozva. Az áttelepülő népesség idős korú és inaktív, így a többletkiadásokat sem gazdasági tevékenységével, sem demográfiai adottságaival nem képes kompenzálni. Ezeket az egyezményeket át kellene alakítani időarányos teherviselési elven működő egyezményekké.

A többi országgal érvényben lévő nyugdíjegyezmények nem okoznak problémát, hiszen ezekben az esetekben a „küldő” ország állja a költségeket, így az áttelepülő az otthoninak megfelelő nyugdíjat kap, ami a kelet-európai országokból érkezők számára nem vonzó lehetőség. Az egészségügyi ellátások ingyenességét biztosító, a volt szocialista országokkal kötött bilaterális szerződések felülvizsgálata szintén elengedhetetlennek látszik a csatlakozási tárgyalások során. Általános elvként megfogalmazható, hogy mindenki ott fizessen járulékot, ahol tevékenykedik. Kérdés, hogy miként reagálnának erre a Magyarországon működő vagy működni szándékozó külföldi cégek, vállalkozások. A változtatásokat megelőzően mindenképpen fontos a várható hatások vizsgálata.

Az uniós jogi szabályozás átvételével kapcsolatban fontos alapelvként fogalmazódik meg a kölcsönösség: a más tagországokból érkezők számára a magyar állampolgárokéval megegyező jogosultságokat kell biztosítani. Az előkészítési fázisban egyoldalú előnyök biztosítása az Európai Unió polgárai számára nem tűnik indokoltnak, ráadásul költséges, még akkor is, ha általában nem élnek ezekkel a jogokkal.

Emberpiac a Moszkva téren¹

Magyarországon a „klasszikus” alkalmi munka (a néhány órára vagy egy-egy napra szóló napszámosmunka) egy része az ún. emberpiacokon osztódik el. Az emberpiac a munkaerőpiac azon piachelyi formája (Sik, 1997a), amelyen informális² munkaerő-piaci tranzakciók zajlanak.

Hagyományosan emberpiaci formában szerveződött a háztartási cselédek, illetve a mezőgazdasági és építőipari idénymunkások munkaerőpiaca. Egy magyar néprajzkutató elbeszélése szerint ezek az emberpiacok (az ún. köpködők) eredetileg a települések napi- vagy hetipiacainak szélein működtek:

„Úgy volt az régen, hogy dolgozó munkásembert csak a városháza előtti piactéren lehetett kapni. Ma is a piacra mennek a munkát kereső szegény emberek, és ott fogadják meg őket a gazdák, ahogy megegyeznek. Nyáron reggeli 6-kor, télen 8-kor már ott vannak, és várják a munkaadó gazdákat. Különösen vasárnap délelőtt vannak nagy számmal, és lepik el a piacteret. Itt beszélnek, tárgyalják meg pipaszó mellett a napi eseményeket, híreket, munkabéretet, bajaikat, családi életük folyását. Csak délre, harangszóra mennek haza. Hétköznap azonban a munkára el nem szegődött dolgozó emberek 10 órakor, mivel akkorra beszerzik a munkást, elmennek haza a ház körüli dolgot végezni, akik ott maradnak, azok a piaci legyek...” (Kiss, 1939 és 1981, I. köt., 325. o.).

Az előbbi kép nem csupán a Dél-Alföldre és az alkalmi piaci munkákra érvényes, bizonyosága ennek a következő idézet:

„[az alkalmi munkavállalás terepe az emberpiac] ... ahol a munkanélküliek hosszabb-rövidebb időre kenyérkeresethez juthattak. Ezek jelentős része a városok piacai-

¹ A kutatást az ILO/Japan Project és az ICCR-Budapest támogatta. A megfigyelést Hideg Gergely és Grajczar István, az ELTE szociológushallgatói végezték. A tanulmányt az IWM-ben vendégkutatóként eltöltött időszakban írtam.

² Olyan munkaerő-adásvétel, amely során a következő állítások közül legalább egy igaz: a munkaadó nem tartja be a munkaügyi rendelkezéseket, nem fizet adót és/vagy társadalombiztosítási járulékot, a munkaadó nem lenne legálisan alkalmazható (mert nincs munkavállalási engedélye, vagy olyan javadalmazást kap, amely mellett nem végezhetne jövedelemszerző tevékenységet).

Ez a definíció igen nagylelkű, amennyiben nem vizsgálja a munkaadó legalitását, az alkalmazás munkavédelmi szabályokhoz való viszonyát és az adócsökkentő megoldások „szürke” zónáját.

hoz kötődött. A munkaadó itt juthatott legolcsóbban munkaerőhöz, de nagy jelentőséggel bírtak ezek az elszegényedett népesség számára is. Nem véletlen, hogy pl. a Bükkalja lakói a Mária Terézia-féle úrbéri összeírásokban az egyes települések előnyeként, szerencsés adottságként említik a miskolci piac közelségét, ahol a maguk számára kétkezi munkát találhatnak. Ugyanakkor ennek az ellenkezőjéről panaszkodnak Nagyvisnyó (Borsod megye) lakói (1771): »Káros fogyatkozásnak tartjuk azt, hogy a Városokhoz távol vagyunk, az honnat pénzt kereshetnénk kézi munkával vagy egyéb képpen...« Ám nem csupán a miskolci emberpiac, »derékpiac« volt gyűjtőhelye a munkaerő-feleslegnek, hanem olyan »központjai« is kialakultak, mint a pesti Dunapart emberpiaca, amelyet a szlovák munkások gyülekezőhelyének tartottak, vagy Vác piaca, ahol ugyancsak százával álltak a napszámra várók...» (Viga, 1990, 223. o.).

Az emberpiac egyik „ősi” változata esetében azt is láthatjuk, hogy a jogi ráhatás eredményeképpen bekövetkező illegálissá válás sem szünteti meg a piacot, amíg annak más munkaerő-piaci elosztási formája kifizetődőbbé nem válik:

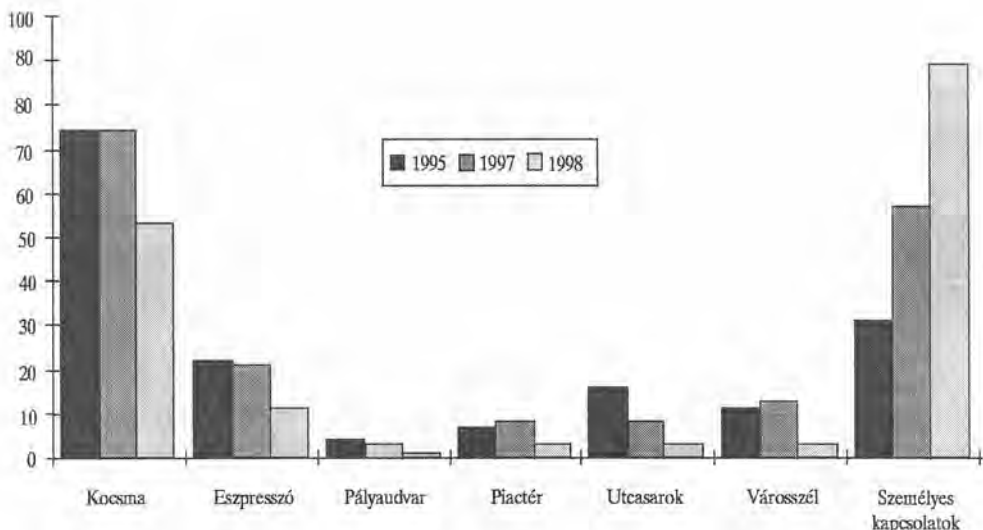
„A vizsgált korszakot [a két világháború közötti időszakot] jóval megelőzően a cselédnek beszegődés – a városi cselédek vonatkozásában is – többnyire informális keretek között, az időszakos cselédvásárokon zajlott. A cselédvásár alkalmával éppúgy, mint az alföldi mezővárosok ... emberpiacán, a munkaerő »adásvétele« közvetlen, spontán és nyílt módon történt ... A cselédvásár legalitását az 1876-os törvény számolta fel ... A cselédvásár szokásszerű mechanizmusa ennek ellenére továbbra is életben maradt, sőt magából a fővárosból sem tűnt el maradéktalanul. Igaz, itt valamivel oldottabb formát öltött, melyre valóban ráillett a vele kapcsolatban elterjedt *cselédbörze* [kiemelés az eredetiben] kifejezés ... A budapesti cselédbörze helyileg rendszerint a nagy pályaudvarok környékén alakult ki, és az ún. cselédkorzón zajlott. A cseléd nélküli háziaszonyok ide jártak ki az érkező vonatokhoz, hogy elhalásszák a cupringerek [magán-cselédközvetítők] elől az olcsón szolgáló falusi leányokat.” (Gyáni, 1983, 154–155. o.)

1997-ben és 1998-ban kb. minden ötödik magyar településen volt emberpiac. Ez az arány valamivel magasabb, mint az 1995-ben kapott érték (18 százalék).³

Míg 1995-ben és 1997-ben a feketemunkás toborzásának kiemelkedően leggyakoribb helye a kocsma volt, 1998-ban a személyes kapcsolatok emberpiacokat elkerülő formája⁴ lett a domináns (*1. ábra*).

³ 1995, 1997 és 1998 tavaszán megkérdeztük a mintegy 3000 magyar település polgármestereit, van-e kgst-és emberpiac a településükön. A három adatfelvétel során 800–1200 polgármester válaszolt az önköltés postai kérdőívre. Az adatokat a hely (Magyarország hat régióra bontva, kivéve Budapest), a méret és státus (megyeszékhely, város vagy falu) szerint – a KSH 1993-as településhálózati adatai segítségével – súlyoztam (részletesebb információk az adatokról és a kérdőívről Sik, 1995).

⁴ Mint az korábban is jellemző volt a summás-, kubikosmunkákra (Katona, 1956, 1961), s ahogy az – olykor az emberpiacal kombinálódva – azóta is működik (Hunyadi, 1992; Hárs, 1992; Bertalané, 1997).

1. ábra

A feketemunka toborzóhelyeinek és a személyes kapcsolatokon keresztüli toborzás előfordulása, százalék

1995-ben és 1997-ben még a kocsmák, az eszpresszók és a közterek voltak a feketemunka toborzásának fő színterei. 1998-ra a személyes kapcsolatok mellett már csak a kocsmák és az eszpresszók szerepe maradt meg. Az emberpiacokon azokon a településeken fordulnak elő nagyobb eséllyel, ahol nő a magángazdaság (magánkereskedelem, vendéglátóipar, szaporodnak a kgtst-piacok), terjed a kisárutermelés és sok a munkanélküli (részletesebben Sik, 1997b).

A MOSZKVA TÉRI EMBERPIAC

Kezdjük a Moszkva téri emberpiac antropológiai bemutatásával.

„Az emberpiac a tér órája alatt, a metró kijárata, a bódésorok, valamint a virágágyások és a felüljáró lépcsője közötti jól körülhatárolható területen működik.

A piac gyakorlatilag mindennap üzemel. Megfigyelésünk alatt egyidejűleg 107 fő volt a legtöbb jelenlevő, a legkevesebb 30, az átlag pedig 68 fő. Az éves ingadozás a munkakínálat függvényében változik, a csúcsideő a tavasz és a nyár, amikor a mezőgazdasági munkalehetőségek növelik a munkakínálatot. Ekkor vannak a nagyobb lélegzetű, jobban fizető, viszonylag rendszeres, hosszú távú munkák. Ilyenkor a létszám is nagyobb, és a munkavállalók összetétele is változik, ugyanis a jó idő beálltával egyrészt hajléktalanok jelennek meg aránylag nagy számban a piacon, másrészt a fűtési szezon vége a lakhatást olcsóbbá teszi a külföldi munkavállalók számára. A legrosszabb időszak a tél, amikor nincs nagyon munka, és ami van, az is rövid távú.

Szembeötlő a napszakok közötti ingadozás. A »versenyképesebb« munkások korai

szerződtetésével 10 óra táján jobbra már csak a »használatlan« munkavállalókat találjuk a piacon (részegek, öregek, nők). A legnagyobb forgalom reggel 6 és 7 óra között van, a szerződtesek legnagyobb része ebben az időszakban valósul meg, hiszen így biztosítható az egész napi munka. A piac időbeosztásának következő időszaka a 7–10 óráig tartó időintervallum, amikor még lehet üzletkötésre számítani. 10 óra után is találkozhatunk szerződtesekkel, de ekkor a munkaadók már nem szívesen alkalmaznak embereket. Létezik azonban olyan stratégia is, amely szerint a munkavállalók inkább a hosszabb távú munkákat keresik, így esetleg nem mennek el korán egynapos munkákra, inkább kivárnak, hiszen azok a munkaadók, akik hosszabb távra alkalmaznák őket, később is jöhetnek. Ezért még a 10 óra után érkező munkaadók is találhatnak megfelelő munkaerőt maguknak. Ugyanez a helyzet a szakmunkásokkal, akik szintén inkább kívárik, hogy jobban megfizetett szakmunkához jussanak, mintsem elmenjenek segédmunkásnak. Annak ellenére, hogy minden munkavállaló azt mondta: dél után lehetetlen munkát kapni, 12 óra után is láthatunk a téren lézengő embereket, akiket talán a megszokás tart ott, vagy hajléktalanok és csak a társaság kedvéért töltik ott az idejüket, vagy pedig olyanok, akik egy négyórás munkából visszatérve próbálnak meg munkához jutni. Ezek az emberek estig is ott maradhatnak, de semmi esélyük sincs ekkor már arra, hogy aznap dolgozhassanak. A munkavállalók számát befolyásolja a rendőri jelenlét is, ugyanis a járőrök egy-egy órát is eltölthetnek a téren, ami erősen lecsökkenti a munkaerő kínálatát.

A munkavállalók szinte kizárólag férfiak, jellemzően középkorúak. A fiatalabbak elsősorban vállalkozó szellemű külföldi fiatalok, illetve romák, de a piac képét nem ők határozzák meg. A külföldiek aránya a piacon elég magas, erről két különböző, de egymáshoz hasonló becslés áll a rendelkezésünkre: az egyik egy munkaadótól, a másik egy magyar munkavállalótól származik. Előbbi szerint 70 százalék, utóbbi szerint legalább 80 százalék a külföldiek aránya. A külföldi állampolgárok közül legtöbben a románok, az erdélyi magyarok és a romániai cigányok képviselik magukat, ezen kívül ukránok és oroszok is kínálják munkaerejüket. Ők főleg VIII. kerületi albérletekben laknak, legtöbbször csoportosan. Némegyszer más feketepiaci ágazatokban is érdekeltekkel bérelnek közös lakásokat. Taláztunk például olyan társasággal, melynek egy része a jözsefvárosi kgst-piacon keresett megélhetést, de akadnak olyanok is, akik egy Magyarországon már tartózkodási engedéllyel rendelkező honfitársuknál húzzák meg magukat. A külföldieknek általában nem rendezett a magyarországi tartózkodásuk. Erre utal az, hogy a rendőrök megjelenésekor a munkára váróknak körülbelül a fele elhagyja a teret. A maradó munkavállalók 20–30 százalékát a magyarországi romák és a magyarok teszik ki. Ők nagyrészt budapestiek, vagy az agglomerációhoz tartozó városokból, falvakból bejárók, illetve az elmúlt időszakban a munkanélküliség elől a fővárosba menekülők, akik albérletben vagy rokonoknál, ismerősöknél laknak. A piacon jellemzően munkanélküliek vannak, de találztunk olyan emberrel is, aki kevés elfoglaltsággal – és vélhetően kevés pénzzel – járó hivatalos munkahelye mellett keres itt jövedelemkiegészítő lehetőséget. Változó számban fordulnak elő a piacon hajléktalanok, akiknek a Moszkva téri piachoz hasonló helyek szinte az egyetlen munkalehetőséget jelentik. Ők a tél közeledtével eltűnnek a piacról, hiszen igyekeznek meleg helyeken átveszelné a hideg időszakot. A piacon a nagyszámú képzetlen munkaerő mellett mind a magyarok, mind pedig a külföldiek között is vannak szakmunkások.

A piacon a munkavállalók bizonyos csoportjai – nagyrészt a külföldiek és a cigányok – nagyobb, 5–10 fős társaságokba szerveződve várják a munkaadókat, míg a magyarok jobbra egyesével-kettesével állodogálnak a téren. Ezekben az 5–10 fős társaságokban van egy-egy domináns személy, aki esetleg tapasztaltabb, idősebb, rámenősebb vagy a munkaadók számára ismertebb. Ő az, aki a munkaadókkal tárgyal, és egy-egy munkára ő választja ki a társaságból a megfelelő számú embert.

A megfigyelő számára szembeötlik az a munkavállalók közti hierarchia, amely azok munkaerő-piaci értékén alapul. Így tehát a piaci hierarchiában a legmagasabb fokon a 30 év körüli, aránylag jobban szituált, magyar nemzetiségű és állampolgárságú, piaci tapasztalatokkal rendelkező szakmunkás áll. A másik véglet az alkoholista, akit szinte soha nem visznek el dolgozni. A magyar állampolgárok helyzete jobb, mint a külföldieké, a nem romák magasabban vannak a hierarchiában, mint a romák, az erősek helyzete kedvezőbb a gyengébbekéhez képest és még sorolhatnánk. Viszont ez a hierarchia nem teljesen fedi a munkavállalók versenyképességi rangsorát, hiszen a munkások szerződtesítésénél az ár döntő szempont, és ebben a közepes munkaerő-piaci értékűek kedvezőbb feltételeket kínálnak. A munkaadók általában nem is igénylik a szakképzettséget, ide inkább segédmunkásokért jönnek. Így a legversenyképesebb munkavállalói csoportok azok az olcsó szakképzetlen külföldiek és cigányok, akik bírják a magyar nyelvet és munkaképesnek mutatkoznak.

A megfigyelt munkaadók főleg Budapestről és az agglomerációból érkeznek, de vannak vidékiek is, akik az alacsonyabb vidéki árakon csak külföldieket tudnak felfogadni. Nem kizárható viszont, hogy a mezőgazdasági idényben sokkal több munkaadó jön vidéki mezőgazdasági területekről. A magánszemélyek és a kisvállalkozók, amellett, hogy segédmunkások iránt is érdeklődnek, inkább keresnek szakmunkásokat, míg a nagyobb cégek főleg segédmunkásokért jönnek a piacra, akiket jellemzően csoportosan alkalmaznak. Így különbözik az ajánlattétel menete is. A több segédmunkást igénylők inkább használják a »nyilvános ajánlattétel« módszerét, míg azok, akik szakmunkást foglalkoztatnának, inkább az ismerős, általuk már alkalmazott munkavállalókat keresik meg, vagy egyenként mennek oda az emberekhez. A megkérdezett munkaadók mindegyike inkább többször is kijön a piacra, hogy már kipróbált embereket szerződtesse. A munkaadóknak egyébként nem egyszerű a dolguk, ha munkást akarnak szerezni. Néha órákat is járkálnak a piacon megfelelő embert keresve, és végül dolguk végezetlenül távoznak.

Hallottunk arról, hogy ügynöki rendszer van kialakulóban a feketemunka-piacon, cégek alkalmaznak embereket, akiknek részben vagy egészben az a feladatuk, hogy felhajtsák és szerződtesse a feketemunka-vállalókat. Emellett olyan cégek is működnek, amelyeknek a feketemunkás-közvetítés az egyik fontos tevékenységi területük, és diákokat bíznak meg a munkások szerződtesítésével – valószínűleg őket is feketén.

A megfigyelt szerződtesítések három típusra oszthatók. Ezek közül a munkavállalók nehéz fizikai tevékenységre való szerződtesítése a legjellemzőbb, amely kizárólag építkezésekkel kapcsolatos munkákat foglal magában, így például árokásást, tetőbontást, kőműves melletti segédmunkát, vakolatbontást stb. A másik két, közel egyenlő súlyú csoport a szakmunka és a könnyű fizikai munka. Szakmunkásokat a következő szakmákban láttunk szerződtesíteni: asztalos, ács, kőműves, szobafestő, burkoló, tetőfedő; könnyű fizikai munkán pedig például padlástartarítást, törmelékfordást, mindenféle más

takarítást, bútorszállításban való segédkezést és hasonlókat értünk. Ezek a munkatípusok a foglalkoztatás időtartama szempontjából is különböznek. Míg az első két típus gyakran kínál többnapos, esetleg többhetes elfoglaltsággal járó munkákat, addig az utolsó inkább egynapos szerződötést jelent. Mint fentebb írtuk, a munkavállalók igyekeznek a hosszabb távú munkákra szerződni, és míg nyáron a nagyobb építkezések és a mezőgazdaság egy-másfél hónapos munkákat is rendszeresen kínálnak, a késő őszi időszakban egy egy-két hetes munka is jónak számít.

A megfigyelt szerződötött munkások napi bére 800 és 2300 forint között mozogott. A bérek mindig alkuk eredményei. A legjobban fizetett munkák a szakmunkák, de volt olyan nehéz segédmunka, amelynek bére elérte, sőt meg is haladta a szakmunkások bérét, például a már említett árokásásra 8 embert vittek el négy napra fejenként napi 2000 forintért. A legkevesebb bért az általunk könnyű fizikai munkának minősített tevékenységekért fizetik. A béreket befolyásolják az alacsony fizetésért munkát vállaló külföldiek és a tapasztalatlanok, akik ezáltal komoly ellenérzéseket váltanak ki a magyar munkavállalókban. A béreket befolyásoló tényező a munka időtartama is, ugyanolyan munka esetén egy napra többet kérnek a munkavállalók, mint hosszabb időszakra. A munkafeltételek rendkívül egyszerűek: napi 10 óra munka fizetett ebédszünettel vagy néha anélkül, néha ebéddel, de leginkább anélkül. Vidékre utazóknak szállást biztosítanak.” (Hideg–Grajczar, 1994)

Az idézett megfigyelés kiegészítéseként lássuk, milyen motivációk jellemzik a Moszkva tér külföldi munkavállalóit.

„Emberek száza állnak kis motyójukkal a kereskedőre várva. Munkavállalók. Munkaadókat fürkésznek a téren. Megjelenik az első. Kertészhez keres alkalmi munkást. Hatvanforintos órabérrel, Szolnok megyébe. A kis furgon a Fény utcánál várja az árut. A munkást. Velük megyek a furgonig. Hat összetörtnek látszó ember vállalja a napi háromezer nejlonszák földdel való megtömését. Egy tál ételért és a hatvan forintért, óránként. Gazdájukat kérdezem, félrehúzódva, hogy a munkások ne hallják. Készségesen válaszol: – Jó munkások ezek. Eleinte nyolcvan forintot kaptak, de hatvanért is dolgoznak. Ezek itt mind románok. Illetve, tudja, magyar-románok. Nekik elég ez a pénz. Otthon nem keresik meg a felét sem naponta. Nem pofáznak vissza, becsületek, megelégszenek a legkevesebb pénzzel is, mert rá vannak szorulva. Valamelyik nap kirúgtam az első nap után egy öreg székelyt, mert nem csinálta meg a mennyiséget. És képzelje, nem átkozódott, hanem azt mondta, hogy »az isten áldja meg a jó meleg levesért«. Hát ilyenek ezek. Otthon megkeresik az ötezer lejt. Az feketén 2500 forint. Tőlem megkapják négy nap alatt, én meg nem adózok utánuk. Nagy buli ez. A rendőr se szól.” (Stoffán, 1991)

Más forrásokból tudjuk, hogy a külföldi feketemunkások zömét kitevő erdélyi magyar közösségben az időszakos munkavállalás emberöltők óta szerves és aprólékosan szabályozott eleme az ott élők megélhetési stratégiájának (Biró, 1994; Oláh, 1994).

A következő szemelvény azt a feltételezést támasztja alá, hogy a Moszkva tér a legelsettebb (a legkevésbé keresett, a legkevesebb információval és informális kapcsolattal bíró) munkásrétegek munkaerőpiaca.

„A három román fiatalember a világot látott honfitársak útbaigazítását követve egyenesen Budapestre, a Moszkva téri emberpiacra ment. Ott egy vidéki fogadós nézte ki magának őket. Békéscsaba közelében épülő lovardájába loápolókat, ház körüli mindenéseket keresett. Az ingyenes koszton és kvártélyon felül még jó pénzt is, s ami nem mellékes, hosszan tartó foglalkoztatást ígért. Tenyerébe csaptak azzal a negyedik román »turistával« együtt, aki itt csatlakozott hozzájuk. Bizakodva utaztak új munkahelyükre... Éhen nem haltak, de egy fillért sem kaptak, pedig már hónapok teltek el. Amikor ezt végül is hosszú türelmi idő után szóvá tették, a fogadós útlegekkel fizetett. Megszöktek, de a gazda utolérte őket, korbáccsal hajtotta vissza mind a négyüket, és az útlevelüket is elvette. Ettől kezdve pokollá vált az életük, hajnaltól késő estig végezték a legpiszkosabb munkákat, és a vasárnapi pihenőnapokon gladiátorjátékkal kellett szórakoztatni rabtartójukat...» (Stoffán, 1991)

A következő példa a Moszkva téri emberpiac 1996. évi helyzetét illusztrálja. Ezek szerint a külföldiek jelenléte nem csökkent, a kereslet nem nőtt, s ennek megfelelően az elérhető bérek növekedése az inflációs rátát sem érte el.⁵ A hatósági (túlzásba nem vitt) ellenőrzés és a piaci kínálatot ellenőrző-szervező ügynökök jelenléte sem változott az általunk vizsgált időszak eltelte óta.

„... már fél hét, ehhez képest igen gyengén megy az üzlet. Vagy kétszáz ember nyüzsgő a téren, de még egyetlen embert sem fogadtak fel közülük... a Romániából érkezetteket szídják a gyenge kereslet miatt... tavaly ilyenkor még elég gyakran megkergették őket a rendőrök, de az idén már alig foglalkoznak velük, így aztán annyian lettek, mint a nyű. A Moszkva téren vállalkozóknak nevezett kerítők inkább a feketén munkát vállaló románokat keresik, mert ők jóval kevesebbel – 1000–1200 forinttal is – beérik, miközben egy magyar ritkán vállal segédmunkát napi 1500 alatt...»

A hazai magyarok inkább a metróbéjárat körüli részen, az erdélyi magyarok falkája szemben a bódék környékén ácsorog. A románok állandóan mozognak, változtatják a helyüket. A hazaiak néha átkiabálnak az erdélyi magyaroknak.

– Menjetek csak el, menjetek akár ötven forintért is – dühöng egy kora reggel részeg hazai magyar. – De az biztos, hogy kiszedem a beleteket, és itt húzom körbe a Moszkva téren.

A kovásznai, hargitai atyafiak nem válaszolnak, körben állnak, hátukat az ellenséges szó felé fordítják. Várákoznak. Sok asszony is van velük.

– Megéri, hogy átjöjjenek ennyi pénzért? – kérdezem a kovásznai férfit. Számolni kezd.

⁵ Már két másik, 1995. évi forrás is a Moszkva téri emberpiac romló feltételeiről tudósított (Egy Moszkva téri ..., 1995; Tödör, 1995). A 12 órás munkanapért kapható bér például egy gyakorlott kőműves számára 1500 forintról 1000–1200 forintra csökkent 1995. elején.

Egy vizsgálatosorozat (1995., 1997. és 1998. évi) becslései szerint 1995 és 1998 között a kőműves feketemunka-bérek növekedése meghaladta az infláció mértékét (a minimális bér 152 százalékkal, a maximális bér 161 százalékkal nőtt), de az építőipari segédmunkás, illetve mezőgazdasági napszámos feketemunka-bérek növekedése e négy év alatt csupán 134–140 százalék közötti volt (Sik, 1998). Mindhárom foglalkozás esetében a maximális bérek növekedési üteme meghaladta a minimális bérek növekedési ütemét, ami a feketemunka-bérek növekvő egyenlőtlenségének jele. Ez valószínűleg az emberpiaci bérek stagnálása melletti érv, hiszen minden jel szerint a feketemunka piacán ez a szféra tartalmazza a legrosszabb alkupozíciójú munkaerőt.

– A vonat ötezer lej, a szállás naponta kétszáz forint...
– Meg enni is kell valamit, és egy-két fröccs is lecsúszik ebben a melegben... – ve-
tem közbe.

Elmosolyodik.

– Fröccs? Az nem. Az nagyon drága. Ami pénz marad, abból viszek haza egy kis cukrot meg olajat. Otthon az egy hónapi fejadag huszonöt deka kristálycukor, meg két és fél deci olaj. De már év közepe van, és az idén csak kétszer kaptunk.

Az egy hónapos tartózkodási engedély lejártá előtt néhány nappal hazatérnek, hogy szinte azon nyomban újabb engedélyért folyamodjanak.

Vannak figyelőemberek. Egy kicsit feljebb, a Várfook utca környékén lesik, mi történik a téren. Jól tudják, mennyi ma a munkáskéz ára, és nem szeretik, ha ezeket az árakat a tudtuk nélkül megváltoztatják.” (Bárkay, 1996)

S végül egy példa 1998-ból:

„Reggel hatkor, ahogy a forgalom megindul, rongyos, mosdatlan – általában románai – férfiak kezdenek gyülekezni Budapest egyik legforgalmasabb pontján. Villamosok zajában, miközben a bejárók tömegei a közeli metrómegálló felé rohannak, kérdezzetnek reménykedve a járókelőket: Kell munkás? Ha szerencsések, kerül nekik néhány órányi munka a közeli Rózsadomb gazdagjainak építkezésein vagy kertjeiben.

Új nap kezdődik a Moszkva téren, Budapest illegális munkaerőpiacán, melyhez hasonló majdnem minden nagy német városban megtalálható. Magyarország nekilendülő gazdasága mágnesként vonzza az illegális munkásokat a keletebbre fekvő, elszegényedő országokból. Sokuk számára a Moszkva tér az első megálló.

Lehet, hogy az emberpiac elnevezés drámaian hangzik, mégis jól jellemzi azt a piacot, amely szinte teljesen ellenőrizetlen s ahol bármi megtörténhet, s ahol csak kevesen használják családi nevüket. János, egy negyvenéves magyar kőműves az erdélyi Segesvárról, amióta itt él, több mint egy hónapja, csak egy munkát szerzett, egy garázst bontott le. A magánvállalkozó 13 500 forintot ígért neki háromnapos munkáért, de végül csak 1000 forintot kapott.

Délután négy órára a Moszkva téren alig két tucat ember álldogál csupán, elveszve a délutáni csúcsgorgalom embertömegében. Egyikük János, a kőműves, akinek meg kell keresnie a lakbérre valót. Egy építkező vállalkozó elutasította, mert nála fiatalabakat talált. Nem kapott munkát attól a két kínaitól sem, akik szobafestőt kerestek. Ennek ellenére úgy gondolja, nem megy el estig. »Hová is mehetnék?« – kérdi egy sokatmondó vállrándítás kíséretében. »Maradok, amíg csak munkát nem kapok.«” (Reed, 1998)

Ellenőrizendő állítások

Bodnár (1998) a Moszkva téri emberpiac sajátosságait részben a tér történetének, forgalmi-építészeti arculatának vonásaiból, részben a magyar második gazdaság posztsozialista fejlődéséből eredezteti. Leírása az 1995–1997 közötti időszakban végzett megfigyeléseken alapul, és az emberpiac minden elemére kiterjedő figyelme révén alkalmas

arra, hogy megállapításait – az elsőként bemutatott Hideg–Grajczar-féle (1994) megfigyeléssel, valamint a többi idézettel együtt – a tanulmány ellenőrizendő állításaiként fogalmazzam újra. Eszerint:

- (1) – a tér hajnali öt órakor „nyit”, reggel hét óra körül van a legtöbb munkavállaló az emberpiacon, és dél felé a tér gyakorlatilag megszűnik emberpiacként működni;
- (2) – évszakok szerint a tavasz és a nyár az emberpiac legforgalmasabb időszaka;
- (3) – a munkaadók zöme vagy a budai hegyeken épülő villák építési vállalkozói, vagy a Moszkva téri emberpiac hatása messze túlnyúlik Budapest határain;
- (4) – a munka általában a legegyszerűbb segédmunka;
- (5) – a munkavállalók zöme külföldi magyar,
- (5a) – akiket a vállalkozók kedvelnek, mert nagyon hajtanak,
- (5b) – akikkel szemben a magyar munkavállalók ellenségesek, mert csökkentik a munkabéreket,
- (5c) – akiket ezért etnikai háttérüktől függetlenül „lecigányoznak”, noha a román és cigány etnikum aránya kisebb a hazai és a határon túli magyarokénál,
- (5d) – más tekintetben a munkavállalók jellemzően férfiak, sok közöttük a hajléktalan és a szegény;
- (6) – a munkabérek alacsonyak, és alig növekednek.

Hozzátehetjük még ehhez, hogy a számtalan újságcikk és elektronikus médiabeli interjú, valamint a hatóságok állandó figyelme – de toleráns magatartása – alapján feltételeztük, hogy (7) az emberpiac „nagy”, ami elsősorban nem térbeli kiterjedést, hanem állandóságot (mindennap, egész évben, egész nap) és sok ügyletet (s ami ennek függvénye, sok munkavállalót, kb. 50–100 „állandó” jelen lévő) fed.

A MOSZKVA TÉRI KUTATÁS MÓDSZERTANA

A kutatás technikája a nem résztvevő megfigyelés volt. Egész évben ugyanaz a két szociológushallgató (Hideg Gergely és Grajczar István) végezte az emberpiac megfigyelését, miután előzőleg maguk is részt vettek a megfigyelés előkészítésében és technikájának kidolgozásában.

A megfigyelések időpontjai (84 alkalom) 1995 áprilisa és 1996 márciusa között úgy voltak elosztva, hogy reprezentatívak legyenek a megfigyelés napjára, az évszakra és a napszakra nézve (1. függelék). Ez utóbbit három csoportba soroltuk: hajnal (6 óra körül), reggel (8 óra körül) és délelőtt (10 óra körül).

Egy-egy megfigyelés két órán keresztül tartott. A megfigyelés kezdeti és végső szakaszában (ezek legfeljebb öt-tíz percet vettek igénybe) a Moszkva téren található munkavállalók számát, illetve a megfigyelés körülményeit (időjárás, rendőrségi jelenlét) kellett rögzíteni (2. függelék).

A közbülső (több mint másfél óra alatt) két további feladata volt a megfigyelőnek:

- 20–20 munkavállalót kellett véletlenszerűen kiválasztani, és megfigyelhető jellemzőiket rögzíteni (3. függelék); illetve
- minél több tranzakciót (ajánlattevés, alku, megállapodás, a tranzakcióban résztvevők jellemzői) kellett megfigyelni (4. függelék).

A MOSZKVA TÉRI EMBERPIAC MINT PIACHELY ÉS MINT A MUNKAERŐPIAC SAJÁTOS FORMÁJA

Egy piachelynek lényege szerint nyilvánosnak kell lennie. Egy munkaerő értékesítésére szolgáló piachelyről azt is fel kell tételni, hogy itt alkalmi munka „szabadpiaci” értékesítésére kerül sor. Ez más megfogalmazásban a rövid távú és informális szerződések dominanciáját jelenti, amelyekbe a piachely saját ellenőrző intézményein kívül más hatóság nem (legalábbis nem nagyon) szól bele. Mennyiben igazak ezek a tételek a Moszkva tér emberpiaca esetében?

A Moszkva tér – Észak-Buda egyik forgalmi központja lévén, ahol más kereskedelmi tevékenységek is zajlanak (Bodnár, 1998) – nyilvános hely. Egy emberpiac nyilvánossága azonban nem csupán a piachely környezetének nyilvánosságát feltételezi, hanem azt is, hogy a munkaerő-piaci tranzakciók nyilvánosak. Ennek legbiztosabb jele az, ha az ajánlatokat nem lehet szűk körre korlátozni. Ebben az értelemben is nyilvános hely a Moszkva téri emberpiac, amennyiben az ajánlatok 92 százalékát nyilvános formában tették meg. Ez azt jelentette, hogy a munkaadó nem egy eleve kiválasztott személyhez vagy csoporthoz, hanem általában a jelenlévőkhöz szólt. Egy ajánlatot átlagosan 13,3 fő hallgatott meg.

A Moszkva téri emberpiac működése fényes bizonyítéka annak, hogy a rendőri vagy egyéb hatósági jelenlét nem jár együtt a szabadpiaci jelleg vagy az informális hiányával.⁶ A megfigyelt piacnapok első órájának 45 százalékában, második órájának 52 százalékában volt rendőr a Moszkva téren. A rendőri jelenlét erőteljes (sok rendőr vagy/és aktív ellenőrzés) az esetek 17, illetve 26 százalékában volt csupán.⁷

A Moszkva téren keresett munkák alkalmi jellegét igazolja, hogy az alkuban idáig eljutó ajánlatok ($N = 158$) 34 százaléka egy napra szól. Mivel az ajánlatok 13 százalékát egy napnál rövidebb időre tették, tehát a biztosan alkalminak tekinthető munkaalkalom az összes ajánlat közel felét, a valószínűleg alkalmi (legfeljebb négy napos munka) több mint háromnegyedét tette ki. A ritkán előforduló hosszabb időre szóló ajánlatok⁸ miatt az átlag a módusznál sokkal magasabb (egy nap, illetve öt nap).

Bár a munkák informális jellegét nem tudom igazolni, semmi okom feltételezni, hogy az emberpiac szereplői készek és képesek lennének a munkaszerződések formalizálásának költségeit megfizetni. Az informális jelleg nem csupán az valószínűsíti, hogy a munkavállalók a munkaerőpiac legelesettebbjei közül valók, és hogy a munka zöme alacsony bérű, betanítást nem igénylő, rövid távú segédmunka, hanem az is, hogy a munkaadók is

⁶ A jelenség nem valamiféle magyar sajátosság. Erre utal, hogy Kaliforniában az alkalmi munkások az építőipari és mezőgazdasági szerszámokat árusító és kölcsönző boltok környékén tanyáznak. Mivel itt zavarják a boltosokat és a környéken lakókat, a városi hatóságok parkolókat és más üres helyeket jelöltek ki az ellenőrzetlen emberpiacok felváltására. Megszervezték azt is, hogy ennek híre menjen a városban, és hogy ezeken a helyeken rend legyen. Ennek részeként – meg nem értve vagy figyelmen kívül hagyva a piachely mechanizmusának működését – érkezési sorrendet jelző számokat bocsátottak ki, és a munkaadókat arra ösztönözték, hogy ebben a sorrendben válasszanak maguknak munkavállalót. Ugyanakkor kísérletet sem tettek arra, hogy a szerződések adóztassák, a munkaügyi szabályokat betartassák.

⁷ A rendőri jelenlét ritkábban volt erőteljes télen és hajnalban, amikor a rendőrök és a „normális” (ti. nem építkező) állampolgárok jobbra alszanak. A tér nagyobb forgalma lehet az oka annak, hogy a hét végén is erősebb a rendőri jelenlét.

⁸ A leghosszabb ajánlat két hónapra szól, az ajánlatok 10 százaléka vonatkozott két hetnél hosszabb időre.

eleve azért jönnek a térre, hogy a formális munkaerőpiac intézményeit elkerüljék. Így nagy állami cégek megbízottjai is ide jönnek, ha egyszerű segédmunkát olcsón végző munkásokra van szükségük (Tódor, 1995).

A kereslet kétharmada segédmunka, közel negyede szakmunka.⁹ Ősszel és télen nagyobb a szakmunka aránya, ami nyilván azzal függ össze, hogy a tavasszal megkezdett építkezések szakmunkáira ilyentájt kerül sor, illetve, hogy a szakmunkák egy része télen is végezhető.

Az ajánlatok kétharmada (63 százalék) budapesti, harmada agglomerációbeli volt. Következésképpen az a hiedelem, hogy a Moszkva téri emberpiac egyfajta országos központja az alkalmi munkaerő elosztásának, nem igazolható. A Moszkva tér időállóságát a budapesti és környékbeli informális munka keresletének stabilitása magyarázza. Mint mássutt bemutattam (Sik, 1996b), az emberpiacok elhelyezkedése a gazdasági térben arra utal, hogy az emberpiacok kevésbé koncentrálnak egy adott régióban vagy településtípusban. Ez azzal magyarázható, hogy az emberpiac működésének elengedhetetlen feltétele a kereslet és a kínálat helyének földrajzi egybeesése. Így tud gyorsan és olcsón (munkaadó és munkavállaló számára egyaránt minimális keresési költséggel) munkaerőt kínálni. A kínálat leginkább helybeli, mert nagyobb területi mozgásra a munkavállalóknak nincs sem pénze, sem információja. Az emberpiacok ideáltípusban egymással versenyben nem álló, elszigetelt helyi munkaerőpiacok.

A KERESLET JELLEMZŐI

A kereslet nagyságának mérésére az összes ajánlat száma a legkézenfekvőbb mutató. Az ajánlatok száma a 84 megfigyelés esetében átlagosan 3,6 (a medián 2, a módusz 0) volt. Az összes megfigyelt piacnap 38 százalékában nem volt egy ajánlat¹⁰ sem; amikor elhangzott ajánlat, akkor többnyire alkura is sor került.

A nyers és az effektív ajánlatok év-, napszak- és naponkénti eloszlását az 1. táblázat mutatja.

A részletesen megfigyelt 206 ajánlattevés (a 84 megfigyelés átlaga 2,5) időbeli eloszlása ugyanolyan volt, mint az ajánlatoké. A kereslet időbeli megoszlását az ajánlatok időszakonkénti arányaival kifejezve azt látjuk, hogy a megfigyelt ajánlatok 61 százalékát hajnalban, 32 és 7 százalékát reggel és délelőtt tették. Évszakok szerint nézve az ajánlatok több mint harmadát a nyári, tizedét a téli évszakban tették, a fennmaradó rész közel egyenlő arányban oszlott meg az őszi és a tavaszi időszak között.

A három időbeli metszet együttes hatását vizsgálva azt találtuk, hogy a kereslet nagyságára legerősebben a napszak hat, a hét napjainak hatása elenyésző. A kereslet nagyságát

⁹ A többi ajánlatról a megfigyelők nem tudták megállapítani, hogy mely csoportba sorolható.

¹⁰ A 84 (egyenként kétórás) megfigyelés 52 százalékában legfeljebb két ajánlat tétetett, a két óra alatt megfigyelt ajánlatok maximális száma 16 volt. Az összes ajánlat (nyers ajánlat) egy része ún. ineffektív ajánlat: a nyilvánosan elhangzó ajánlatra nincs egy jelentkező sem. Az ilyen ineffektív ajánlatok átlagos száma 0,7 volt. Az ineffektív ajánlatoktól megtisztított ajánlatokat a továbbiakban effektív ajánlatoknak nevezem.

1 táblázat

A nyers és az effektív ajánlatok, valamint a nyers kínálat év- és napszakonként, illetve naponként¹¹

	A nyers ajánlatok száma	Az effektív ajánlatok száma	A nyers kínálat ¹²
Osszes megfigyelés	3,6	2,9	115
Tavaszi	3,7	3,2	146
Nyár	5,6	4,5	122
Ősz	3,7	2,7	122
Tél	1,2	1,2	72
Hajnal	6,9	5,8	157
Reggel	3,4	2,5	157
Délelőtt	0,7	0,5	35
Hétköznap	3,9	3,2	116
Hétvége	3,1	2,5	113

befolyásoló tényezők hatásának részletesebb vizsgálata (2. táblázat) azt mutatta, hogy a hajnali és a kora reggeli napszakokban (amikor egy teljes munkanap végigdolgozása a célja a munkaadónak és a munkavállalónak egyaránt), illetve a nyári időszakban (az építkezések és a mezőgazdasági munka fő szezonja) a legnagyobb a kereslet.

2. táblázat

A nyers és az effektív ajánlatok előfordulását befolyásoló tényezők a kínálat kontrollja nélkül és a kínálat kontrolljával (többváltozós lineáris regresszió)¹³

	A kínálat kontrollja nélkül		A kínálat kontrolljával	
	Nyers ajánlatok ($R^2 = 0,52$)	Effektív ajánlatok ($R^2 = 0,48$)	Nyers ajánlatok ($R^2 = 0,54$)	Effektív ajánlatok ($R^2 = 0,52$)
Hajnal	6,16 (0,70) ^{xxx}	5,3 (0,71) ^{xxx}	4,8 (0,54) ^{xxx}	4,0 (0,54) ^{xxx}
Nyár	3,37 (0,36) ^{xxx}	2,6 (0,33) ^{xx}	2,7 (0,24) ^x	2,1 (0,26) ^{xxx}
Reggel	2,29 (0,26) ^{xx}	1,9 (0,25) ^{xxx}		
SOKRENDŐR	-1,64 (-0,19) ^x	-		
JÓIDŐ	1,61 (0,19) ^x	-	2,0 (0,24) ^x	1,2 (0,18) ^x
Nyers kínálat	***	***	0,01 (0,24) ^x	0,01 (0,24) ^x

^{xxx} A T -érték 0,0001 vagy annál kisebb szinten szignifikáns.

^{xx} A T -érték 0,001 és 0,0002 közötti szinten szignifikáns.

^x A T -érték 0,05 és 0,002 közötti szinten szignifikáns.

SOKRENDŐR: dummy, ahol 1 = legalább a megfigyelt két óra egyikében crós volt a rendőri jelenlét.

JÓIDŐ: dummy, ahol 1 = legalább a megfigyelt két óra egyikében derús volt az ég.

Nyers kínálat = a megfigyelt két óra alatt az emberpiacon látott munkavállalók száma.

*** Az adott változót a regressziós modell nem tartalmazza.

¹¹ A cellák elemszáma = 84/az adott dimenzió kategóriáinak száma. A magyarázatot lásd az 1. függelékben.

¹² A teljes (kétórás) megfigyelési idő alatt a Moszkva téren látott munkavállalók becslott száma.

¹³ A cellákban szereplő első szám a B -érték, a második szám (zárójelben) a β -érték.

A 2. táblázatban látható regressziós modellben az emberpiac működését befolyásoló két kontextuális dimenziót is figyelembe vettük. Feltételeztük ugyanis, hogy a kedvező időjárás növeli (többen építkeznek, gyorsabban akarnak haladni), az erős rendőri jelenlét csökkenti (kisebb a kínálat, rejtettebb az ajánlattevés, a lebukás esélye növeli a tranzakciós költségeket),¹⁴ a munkaerő-piaci keresletet.

A táblázat adataiból kiolvasható, hogy a két változó előjele megfelel feltételezéseinknek, s hatásuk is szignifikáns. Ha csak az effektív ajánlatok számát vizsgáljuk, akkor e változók hatása elenyészik, ami arra utal, hogy az effektív ajánlat kevésbé függ a tranzakció e két kontextuális hatásától. Másként, ha kell a munkaerő, akkor mindegy, hogy milyen az idő és van-e rendőr a közelben, az ajánlat megtéttetik.

Ha a regressziós modell a kínálat mértékét is tartalmazza, akkor eltűnik a rendőri jelenlét korlátozó hatása (lásd a 2. táblázat második részét). Egyébként csak annyi változást jelent a kínálat dimenziójának bevonása, hogy enyhén nő a modell ereje, és a reggeli időszak elveszti az előző modellben tapasztalt keresletnövelő hatását.

A KÍNÁLAT JELLEMZŐI

A kínálat nagysága

A kínálat nagysága az emberpiacon megfigyelhető összes ember száma alapján csak becsülhető, hiszen a téren tartózkodó emberek egy része csak várakozik, az idejét mulatja vagy ügyeket intéz, tehát az emberpiaci kínálatnak nem része. A továbbiakban ezt a kínálatot „nyers kínálatnak” nevezzük. A megfigyelt piacnapokon óránként átlagosan 58 munkavállaló fordult elő a Moszkva téren. Az átlagnál a módusz jóval (10 fő), a medián némileg (38 fő) alacsonyabb, ami arra utal, hogy a nyers kínálat sok esetben igen kicsi, ugyanakkor ritkán nagyon nagy lehetett.¹⁵

Mint a 3. táblázat mutatja, a nyers kínálat mértékét is a napszak és az évszak határozza meg legerősebben.

A hajnal és a reggel, illetve (kisebb mértékben) a tavasz és a nyár növeli leginkább a nyers kínálat mértékét. Az ajánlatok számának bevonása alig változtat a modell magyarázó erején, és nem befolyásolja jelentősen a független változó erejét sem.

Az ajánlatot hallgatók száma¹⁶ – az előző megközelítés nyers becslésével ellentétben – a kínálat nagyságának pontos mérőeszközének tekinthető. Ez a (továbbiakban effektív kínálatnak nevezett) mérőszám a kínálat nagyságát pontosabban mutatja, hiszen a munkavállalók azon körének nagyságát méri, amiből – ha az alkudozás sikeres – az adott munkára jelentkezők kikerül(het)nek. Az effektív kínálat átlaga 13,3 fő volt.¹⁷

¹⁴ Például a rejtőzködés növeli a tranzakció időigényét, a kisebb körben elhangzó (suttogott, a maradni mérőkre korlátozódó) ajánlat kevésbé hatékony.

¹⁵ A két szélső érték egy téli hétfőre délelőtt volt, amikor a megfigyelés második órájában egy lélek sem fordult elő az emberpiacon, ezzel szemben egy őszi hétköznap reggel 487 főre becsülték a megfigyelők a Moszkva tér nyers kínálatát.

¹⁶ Tehát nem a téren található összes potenciális munkavállaló (kinézetű ember), hanem azok száma, akik a megfigyelt ajánlatokat hallgatták.

¹⁷ Ennél magasabb volt az effektív kínálat mértéke tavasszal (17 fő), pénteken és szombaton (16 fő), a legkevésbéen délelőtt (8,5 fő) és hétfőn (9,6 fő) hallgatták az ajánlatokat. A felhajtókon keresztül közvetített és a budapesti munkaajánlatokat az átlagnál többen (15 fő) hallgatták meg.

3. táblázat

A nyers és az effektív kínálat mértékét befolyásoló tényezők (többváltozós lineáris regresszió)¹⁸

	Nyers kínálat		Effektív kínálat ($R^2 = 0,10$)
	Csak az időszakok hatása ($R^2 = 0,47$)	Az időszak és kereslet együttes hatása ($R^2 = 0,50$)	
Hajnal	120 (0,65) ^{xxx}	85 (0,47) ^{xxx}	7,7 (0,37) ^x
Reggel	120 (0,65) ^{xxx}	106 (0,58) ^{xxx}	
Tavaszi	66 (0,32) ^x	57 (0,28) ^x	5,4 (0,24) ^y
Nyár	51 (0,26) ^x		
Kereslet	***	7 (0,26) ^s	***
Román			3,7 (0,18) ^y
Hétvége			3,6 (0,18) ^x

^{xxx}A T -érték 0,0001 vagy annál kisebb szinten szignifikáns.

^{xx}A T -érték 0,001 és 0,0002 közötti szinten szignifikáns.

^xA T -érték 0,05 és 0,002 közötti szinten szignifikáns.

*** Az adott változót a regressziós modell nem tartalmazza.

Kereslet = a megfigyelt ajánlatok száma.

Az effektív kínálat nagysága erősen nő a három kedvező időszakban (hajnalban, tavasszal és a hétvégén), illetve a román nemzetiségűek jelenléte miatt (3. táblázat második része). A nyers és az effektív kínálat regresszióinak összehasonlítása (3. táblázat) azt mutatja, hogy míg a hajnal és a tavasz hatása azonos, addig a reggeli és a nyári időszak csak a nyers kínálat mértékét növeli, az effektív kínálatét nem. Ez arra utal, hogy a nyers becslés ezekben az időszakokban több hibát tartalmazott (nagyobb lehetett a kirándulni igyekvők, a várakozók jelenléte miatti torzítás hatása).

A kínálat összetétele

A 84 alkalommal megfigyelt összes alkalmi munkás ($N = 1290$) zöme férfi (95 százaléka)¹⁹ és kora középkorú (32–32 százaléka a húszas, illetve a harmincas éveikben jár).

A kínálat nemzetiséget és állampolgárságot tekintve kétpólusú. Az alkalmi munkások 36–36 százaléka „hazai” magyar és romániai román, 10 százaléka romániai magyar, 11 százaléka „hazai” cigány és 5 százaléka külföldi cigány (a hiányzó hányad nemzetisége-állampolgársága nem volt azonosítható). Ez az összetétel nem támasztja alá azokat a hiedelmeket, hogy a „Moszkva teret megszállták a románok (vagy/és a cigányok)”, ugyanakkor tény, hogy a munkakeresők több mint fele külföldi.

A munkavállalók többsége (58 százaléka) „normális” utcai ruhában álldogál az emberpiacon. A megfigyelők megítélése szerint kb. negyedük ruházata tekinthető szegényesnek, 8 százaléka munkaruhában, illetve 7 százaléka melegítőben volt.

A megfigyelők számára a munkakeresés legmegbízhatóbb „külső” jele nem is a ruházat, hanem a téren álldogálók keze ügyében lévő szatyor, zsák, kisbörönd, benne munkaeszközök.

¹⁸ A cellákban szereplő első szám a B -érték, a második szám (zárójelben) a β -érték.

¹⁹ A munkavállalók között augusztusban és szeptemberben a legmagasabb (kb. 10 százaléka) a nők aránya, ugyanakkor a téli hónapokban még elvétve is alig fordul elő nő az emberpiacon.

ik, munkaruhájuk, olykor minden evilági vagyonuk. A megfigyelték 76 százalékának volt valamilyen motyója, s csupán 22 százalékuk várákozott motyó nélkül (a többi esetben vagy munkaeszköz volt a munkavállalónál, vagy nem lehetett eldönteni, hogy miye van).

Az emberpiac kínálata egyénekre vagy kiscsoportokra tagolódik. A munkavállalók 21 százaléka magányosan, 27 százaléka párosával, 38 százaléka hármassal, illetve négyes csoportra tagolva keresi a munkát. A munkavállalók csoportjai nyáron és ősszel nagyobbak, a magányos és páros munkakeresők aránya télen a legmagasabb (29 és 30 százalék). A magányos vagy páros munkakeresés nagyobb arányban fordul elő a délelőtti és a pénteki, illetve a vasárnapi munkakeresők között, ami a korábban bemutatott néprajzi leírásból ismerős „köpködöbéli” tengés-lengés „modern” megfelelője. A kínálat összetétele némileg eltér a segédmunkát és a szakmunkát kínálók körében (4. táblázat).

4. táblázat

Az emberpiac keresleti és kínálati viszonyai a szak- és segédmunka esetében

	Szakmunka	Segédmunka
N	45	135
A hallgatók száma (átlag)	11	13
Volt érdeklődő (%)	68	88
Volt alku (%)	59	51
A szerződötett munkások száma (átlag)	1,7	2,6
A munkanapok száma (átlag)	5,2	5,2
Az ajánlott bér (Ft)	1935	1329
A kért bér (Ft)	2362	1711
Az elfogadott bér (Ft)	1985	1452
BÉRHARC (átlag)	1,31	1,29
BÉRSIKER (átlag)	1,09	1,08
Budapesti munka (%)	72	56
Felhajtó volt (%)	11	24
Cigány (%)	6	16
Külföldi magyar (%)	45	27
Román (%)	17	31

A legjelentősebb eltérés a származás szerint figyelhető meg. Míg a segédmunkások között nagyobb a cigányok és a románok aránya, addig a szakmunkások kis csoportján belül a külföldi magyarok nagy aránya jellemző.

AZ EMBERPIAC MŰKÖDÉSE

A piac nagysága

A piac nagyságát a sikeres alkudozás eredményeképpen megkötött megállapodások számával (a továbbiakban megvalósult ügyletek) mérjük. A megvalósult ügyletekben (egy óra alatt átlagosan 3) a felfogadottak átlagos száma 2,5 volt, tehát az emberpiacon a legtöbb munkát kiscsoportokba szerveződve vállalják.²⁰

²⁰ Az átlagosan 2,5 fő felfogadása szinte teljes mértékben független az évszaktól, de függ a naptól és a nap-szaktól. A hét második felében több embert vesznek fel egy-egy tranzakció esetében, mint a hét elején, illetve a

Láttuk, hogy egyfelől egy megfigyelési időszak két órája alatt kb. 110 munkavállaló van a téren,²¹ másfelől, hogy ez idő alatt átlagosan 6 megvalósult ügyletre kerül sor, melynek során átlagosan 2,5 főt alkalmaznak. Ezek alapján úgy becsüljük, hogy az emberpiacon kószáló emberek kb. tizede jut munkához egy átlagos emberpiaci napon.

Ha az óránként megkötött három megvalósult ügyletet nem is tekinthetjük soknak, s a nyers kínálatból minden tizedik ember munkához jutását sem tekinthetjük magas aránynak, a Moszkva téri emberpiacot működőképesnek tekinthetjük annyiban, amennyiben a megfigyelt ügyletek csupán 6 százalékában nem alkalmaztak végül senkit, illetve, hogy az alkudozás (amire kb. az esetek felében került sor) 86 százalékban megegyezéssel végződött.

Egy jól működő munkaerőpiacon a kereslet és a kínálat időbeli megoszlásának hasonló megoszlást mutatnia. Az 1. táblázatra visszatérve a kereslet és a kínálat időbeli alakulásáról a következő megállapítások tehetők:

- Napszakok szerint e két munkaerő-piaci jelenség nagysága csak részben mozog együtt. Hajnalban legtöbb az ajánlat, reggel feleannyi, délelőtt szinte egy sincs. A munkavállalók hajnalban és reggel vannak legtöbben, délelőtre elfogynak. A hajnali keresleti-kínálati tömeg alapján látható, hogy a hajnaliakhoz képest a reggeli ajánlatok száma kb. a felére esik vissza, a délelőttié pedig alig tizede a hajnaliaknak. A nyers kínálat esetében a hajnali átlagtól a reggeli érték nem tér el, a délelőtti érték pedig a hajnali érték kb. ötöde. Eszerint a nyers kínálat a napszakok között a keresletnél rugalmatlanabban oszlik el.

- Az évszakok esetében azt tapasztaljuk, hogy télen kevesebb, nyáron több ajánlat érkezik, mint a másik két évszakban. A munkát keresők száma is télen a legalacsonyabb, de nem nyáron, hanem tavasszal a legmagasabb.

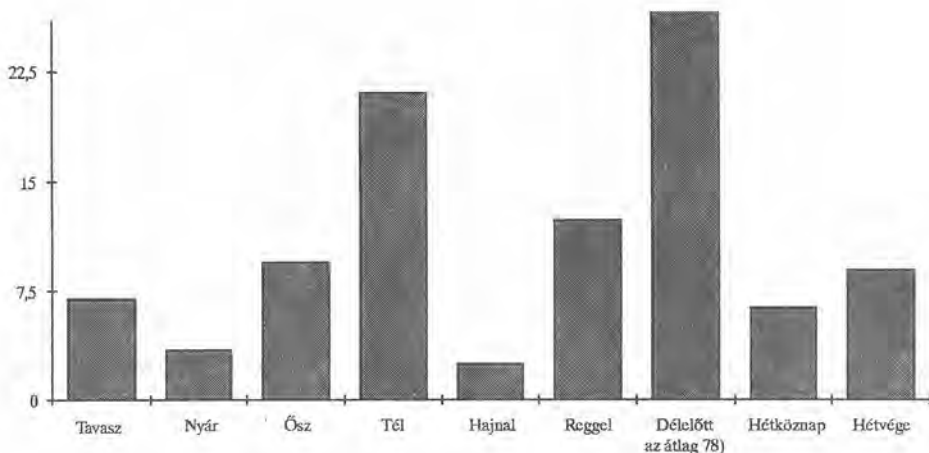
- A napok szerint vizsgálva a kereslet és a kínálat mértékét, a hétfőn valamivel kevesebb az ajánlatok száma, ugyanakkor ekkor van több munkakereső. Hétfőn mind az ajánlatok, mind a munkát keresők száma alacsonyabb az átlagosnál. Az ineffektív ajánlatok aránya hétfőn, szombaton és vasárnap a legmagasabb.

Egy durva emberpiaci keresleti-kínálati egyensúlymutató képzésével megvizsgálhatjuk, hogy mikor van az emberpiacon hiány és mikor többlet munkaerőből. A mutatót úgy képezzük, hogy a nyers kínálat becslést mértékét osztjuk az effektív ajánlatok száma és az átlagos szerződöttek száma szorzatával (ami azt mutatja, hogy mennyi munkaalkalom volt az adott megfigyelési napon az emberpiacon). Ha az összes megfigyelés átlagához képest egy adott időszakban nagyobb a mutató értéke, akkor munkaerő-felesleg, ha alacsonyabb, akkor munkaerő-hiány van az emberpiacon.

Az összes megfigyelésnél az egyensúlyi mutató 7,46 volt, tehát átlagosan közel nyolcszor annyian kerestek munkát, mint az emberpiaci kereslet volt. Hogy ez sok vagy kevés, önmagában nem tudhatjuk, hiszen nem tudjuk, hogy a budapesti munkaerőpiac azon fog-

hajnali ügyletek során több munkavállalót alkalmaznak, mint a reggeli vagy a délelőtti órákban. Ez arra utal, hogy a Moszkva téri ügyletekben alkalmazandó munkások száma technológiailag adott, s ez csak annyiban változik, amennyiben a nagyobb lélegzetű munkákhoz (inkább a hétfőn és hajnalban kezdődően) valamivel nagyobb csapatot fogadnak fel. Ugyanakkor a felhajtókon keresztül szerveződő munkáscsoportok nagyobbak az átlagosnál (3,2 fő).

²¹ A nyers kínálat becslésének technikájából következően a téren mindvégig megtalálható munkavállalót a kétórás megfigyelés elején és végén is „beszámolták”, ugyanakkor azokat, akik „elkeltek” vagy csak később jöttek, csak egyszer vették számba.

2. ábra

A Moszkva téri emberpiac kínálati-keresleti egyensúlymutatója időszakonként

lalkozáscsoportjaiban, amelyek a Moszkva téren dominálnak, mekkora lenne e mutató értéke. Az egyes időszakoknak az átlagos értéktől való eltéréseit mutatja a 2. ábra.

Eszerint a Moszkva téri emberpiacon hajnalban és nyáron van munkaerőhiány, illetve délelőtt és télen van munkaerő-felesleg.

A bérek alakulása

Az ajánlatok elhangzása után az esetek 53 százalékában alkudozásra került sor, s az ilyen esetek ($N = 172$) háromnegyedében az alku tárgya a bér volt. Az ajánlott napibér éves átlaga 1486 forint volt (5. táblázat).^{22,23} A munkavállalók által kért napibér éves átlaga 1873 forint, vagyis az összes ajánlat átlagos napibérénel kb. 30 százalékkal magasabb.

²² A szakmunkák esetében az ajánlott napibér a segédmunkák átlagos értékénél kb. egyharmaddal több (4. táblázat). Országos adatok szerint 1998-ban a kőművesek bére kétszerese volt az építőipari segédmunkásokénak és két és félszerese a mezőgazdasági napszámosénak (Sik, 1998).

²³ Az informális gazdaság ellenőrzését végző szakemberek becslése szerint a budapesti építőipari segédmunka minimális és maximális órábérére 1995-ben 129 és 225 forint volt (Sik, 1997c). Ez napi 8 órás munkaidővel számolva kb. 10–17 ezer forintnak felel meg. Ennek középértéke igen közel áll ahhoz, amit az emberpiaci megfigyeléssel kapunk, figyelembe véve azt is, hogy az ellenőrök becslése a nem emberpiaci feketemunka bérét is magában foglalja, amiről feltételezzük, hogy meghaladja az emberpiaci bér értékét.

A béradatok megbízhatóságát támogatja az is, hogy a kőművesek becsült órábérére az ellenőrök becslése szerint ugyanúgy kb. harmadával volt a segédmunkásokénál magasabb, mint amit a megfigyelt emberpiaci bérek mutattak.

5. táblázat

Az emberpiaci bérek összefoglaló statisztikája

	Ajánlott napibér	Kért napibér	Elfogadott napibér	BÉRSIKER	BÉRHARC	Ajánlott napibér (ahol alku volt)	Kért napibér (ahol alku volt)
<i>N</i>	185	78	70	70	76	78	70
Átlag	1486	1873	1571	1,1	1,3	1447	1882
Medián	1300	1600	1500	1,1	1,3	1300	1600
Módusz	1200	1500	1500	1	1,3	1200	1500
Minimum	500	1000	816	0,5	1	900	1000
Maximum	5000	4000	3000	1	2,1	2500	4000

BÉRSIKER = elfogadott bér/ajánlott bér

BÉRHARC = kért bér/ajánlott bér

Ha a valóságban végbemenő alkufolyamatot akarjuk elemezni, akkor természetesen csak az ugyanazon tranzakcióban megjelenő kért és ajánlott bért szabad összehasonlítani. Ezt az arányt tartalmazza a BÉRHARC-nak nevezett mutató (5. táblázat). Erre a mutatóra jellemző, hogy a kért bér kb. ismét egyharmaddal haladja meg az ajánlott bért, továbbá, hogy a medián és a módusz is közel áll az átlag értékéhez, ami a bérharc mutatójának normálisához közelítő megoszlását sejteti.

Az elfogadott bér átlaga (1571 forint) az ajánlott és a kért bér között, de az előbbihez közelebb van (5. táblázat). Az elfogadott bér és az ajánlott bér hányadosa a BÉRSIKER változó, amelynek értéke 10 százalékkal haladta meg az ajánlott bért. A medián – és különösen a módusz – alacsonyabb az átlagnál (1,07 és 1,00), ami arra utal, hogy sokan nem nyertek semmit az alku során (az esetek 4 százalékában a munkavállalók kevesebbet, 43 százalékában ugyanannyit kaptak, mint amennyi az első ajánlat volt).

A 6. táblázatban látható regressziós egyenletek segítségével az emberpiaci béralakulás jellemzőit mutatjuk be.

A BÉRSIKER változó kivételével a segédmunka és a munka időtartama minden bérmutató esetében bércsökkentő hatású. Ez arra utal, hogy munkaadó és munkavállaló egyaránt ismeri és elismeri az emberpiac bérmechanizmusának két alapszabályát:

- a segédmunka kevesebbet ér, mint a szakmunka;
- a rövidebb ideig tartó munkát jobban meg kell fizetni (Sik, 1983).

Az ajánlott bért a téli és a délelőtti időszak növeli, amikor a legkevesebb tranzakcióra kerül sor és – paradox módon – legnagyobb a munkaerő-felesleg. Ennek okát nem tudjuk, de nyilván olyan szakmunkások felfogadásáról lehet ilyenkor szó, akikre azonnal és nagy szükség van.

A kialakított bér a román származás erősen csökkenti, ami nyilván a rossz tárgyalási képességnek tulajdonítható, hiszen ilyen hatás sem az ajánlott bér esetében (ami *a priori* diszkriminációt jelentene), sem a kért bér esetében (ami defenzív alkustratégiára utalna) nem mutatkozik.

6. táblázat

Az öt bérmutató alakulását befolyásoló tényezők (többváltozós lineáris regresszió)²⁴

	Ajánlott napi bér ($R^2 = 25\%$)	Kért napi bér ($R^2 = 17\%$)	Kialkudott napi bér ($R^2 = 28\%$)	BÉRSIKER ($R^2 = 18\%$)	BÉRHARC ($R^2 = 6\%$)
Segédmunka	-392 (-0,36) ^{xxx}	-479 (-0,34) ^{xxx}	-429 (-0,44) ^{xxx}		
A munka időtartama		-17 (-0,27) ^x	-12 (-0,26) ^x		-0,01 (-0,29) ^x
Román			-347 (-0,39) ^{xx}	-0,12 (-0,42) ^{xx}	
Ősz	-253 (-0,24) ^x				-0,13 (0,30) ^x
Nyár	-222 (-0,23) ^x				
Tavaszi				-0,12 (-0,36) ^x	
Reggel	-531 (-0,36) ^x				
Hajnal	-436 (-0,44) ^x				
Cigány					0,13 (0,30) ^x
Budapesti munka				-0,08 (0,29) ^x	

^{xxx} A T -érték 0,0001 vagy annál kisebb szinten szignifikáns.

^{xx} A T -érték 0,001 és 0,0002 közötti szinten szignifikáns.

^x A T -érték 0,05 és 0,002 közötti szinten szignifikáns.

A munka időtartama = az ajánlott munka időtartama (nap).

Román, cigány = a munkavállaló etnikuma.

Budapesti munka = az ajánlott munka helyszíne.

A BÉRSIKER esélyét a román származáson kívül a tavaszi időszak (amikor a legnagyobb a munkakínálat) és a budapesti munkahely (ahol a legnagyobb a munkakínálat) rontja.

A BÉRHARC esélyét a munka időtartama és az őszi időszak csökkenti, a cigány származás növeli. Az első tényező lényegében a hosszabb ideig tartó alkalmaztatás esetében való racionális viselkedés, hiszen ilyenkor megéri a kisebb bért elfogadni, hogy összességében nagyobb jövedelemre tegyen szert a munkavállaló, miközben rövidül a munkakeresés költséges fázisa (és a munkaadónak az ismételt keresés költsége). Az ősz nyilván nem alkalmas időszaka a bérharcnak, hiszen kevesebb a munkaalkalom, célszerű tehát megragadni minden kínálkozó lehetőséget. A cigány származás két tényező egyidejű érvényesülésén keresztül fejtheti ki hatását:

- egyrészt kultúraspecifikus tárgyalási módot sejtet, mely szerint a cigányok magasan kezdik a béralkut;
- másrészt bérdiszkrimináció hatása lehet, hogy eleve kevesebbet ajánlanak nekik a munkaadók.

A két lehetséges magyarázat egyike sem lehet külön-külön érvényes, hiszen akkor az ajánlott bér esetében a cigány származás negatív, a kért bér esetében pozitív hatásának kellett volna megjelenni. Úgy tűnik azonban, hogy együttes hatásuk a BÉRHARC esetében érvényre jut.

²⁴ A cellákban szereplő első szám a B -érték, a második szám (zárójelben) a β -érték.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány elején megfogalmazott ellenőrizendő állítások közül a Moszkva téri emberpiac idődimenzióira, a munkaerőpiacon értékesülő munka és a munkavállalók demográfiai jellemzőire vonatkozó feltételezések (az 1, 2, 4, 5d jelű tételek) – továbbá a munkák jellemzően alkalmi jellege – igazolódtak.

A területi kiterjedésről szóló tétel (lásd a 3-as hipotézist és az ehhez tartozó lábjegyzetet) ellentmondásosságának magyarázata valószínűleg az, hogy évszakonként és munkafajtánként nagymértékben eltérő az emberpiac térbeli kiterjedése. Az egyéves megfigyelés rövid ahhoz, hogy ebben a kérdésben végső álláspontot megfogalmazzunk, de tény, hogy a Moszkva téri emberpiac elsősorban a budapesti régió olcsó munkaerőjének gyűjtőhelye.

Az emberpiac etnikai összetételére és az ezzel kapcsolatos működési sajátosságokra vonatkozó feltételezések (az 5a–5c hipotézisek) közül az alkalmazott módszer csak az első és az utolsó tesztelésére volt alkalmas. Úgy tűnik, 1995 végén és 1995 elején a külföldi állampolgárságú, de a magyar etnikumú munkaerő dominált az emberpiacon. Az a hiedelem, hogy a Moszkva tér teljes mértékben a külföldi munkaerő „megszállása” alatt van, biztosan nem volt igaz a vizsgált időszakban.

A munkabérrre vonatkozó két feltételezés (alacsony és stagnál, lásd a 6-os hipotézist) mindegyike csak korlátozottan volt tesztelhető. A feketemunkabérek országos adataival (Sik, 1998) és azok változásával összehasonlítva a Moszkva téren elérhető bér alacsonynak és stagnálónak tűnik, de ehhez az egyéves megfigyelés túl rövid (az országos adat pedig túl bizonytalan) volt.

Munkaügyi szakemberek között is meglepetést okozott, hogy egy átlagos napon a Moszkva téri emberpiacon csak kb. 300 munkavállaló ember fordul elő egy piacnapon (hajnali 5 és déli 12 óra között), s hogy egy napon ritkán van több 10–20 sikeres ügyletnél. Ez azt jelzi, hogy a Moszkva téri emberpiac – noha nagyon „szem előtt van” – nem tekinthető a budapesti munkaerőpiac, sőt talán még a budapesti feketemunkaerő-piac jellemző modelljének sem. Valószínű, hogy funkciója nem több – ami természetesen nem lebecsülendő, hiszen a legnagyobb hazai helyi munkaerőpiacról van szó –, mint a budapesti munkaerőpiac építőipari segéd munkáinak olcsó „előállításá”.

Elképzelhető, hogy a városok sok kis emberpiacán – főleg a keleti mezővárosokban – sokkal többen jutnak munkához, mint a Moszkva téren. Ugyanakkor nagy láthatósága miatt a Moszkva tér válik – hamisan ugyan – a média és a hatóságok számára az emberpiac ideáltípusává, ami erősen hat az emberpiacokra – s ezen belül a külföldi feketemunkásokra – irányuló szabályozásra és a közvélemény alakulására.

IRODALOM

- BÁRKAY TAMÁS [1996]: Kevesebb a kiakadott pénz. *Népszabadság*, szeptember 2., 20. o.
- BÍRÓ A. ZOLTÁN [1994]: Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. Migrációs folyamatok a Székelyföldön 1985–1989. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak? MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 19–39. o. /A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./*
- BODNÁR, JUDIT [1998]: Assembling the Square: Social Transformation in Public Space and the Mirage of the Second Economy in Postsocialist Budapest. *Slavic Review*, 57, No. 3 (Fall), 9–515. o.
- Egy Moszkva téri szombat [1995], *Cash Flow*, 5. sz., 32. o.
- HÁRS ÁGNES [1992]: Vendégmunkások Magyarországon. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 33–48. o. /A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./*
- HIDEG GERGELY–GRAJ CZAR ISTVÁN [1994]: *A Moszkva téri emberpiac*. Kézirat. Budapest.
- HUNYADI ZSUZSA [1992]: Vendégmunkások Erdélyből. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 23–32. o. /A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./*
- KISS LAJOS [1939 és 1981]: *A szegény emberek élete*. I–II. köt. Gondolat, Budapest.
- OLÁH SÁNDOR [1994]: Egy székely falu vendégmunkás potenciálja (1990–1993). In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak? MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 9–18. o. /A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve./*
- Ők, százezernyi [1995]: *Népszabadság*, július 29., 17–18. o.
- REED, JOHN [1998]: Hungary's Economy Lures Illegal Labor From the East. *The Wall Street Journal Europe*, April 27.
- SIK ENDRE [1983]: Egy alkalmi munkaerőpiac. *Szociológia*, 4 sz., 389–400. o.
- SIK ENDRE [1995]: The Methodology of the Informal Market Research. Kézirat. ILO/Japan Working Paper Series, No. 1., Budapest.
- SIK ENDRE [1997a]: A kgst-piacok a mai Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, XLIV. évf., 4. sz., 322–338. o.
- SIK ENDRE [1997b]: Kgst-piacok és emberpiacok a mai Magyarországon. In KÁRPÁTI ZOLTÁN (szerk.): *Társadalmi és területi folyamatok a 90-es évek Magyarországon*. MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, Budapest, 164–189. o.
- SIK ENDRE [1997c]: Ellenőrök a kgst- és emberpiacon. In BENCZE és mások (szerk.): *Informális gazdaság és biztonság*. Miniszterelnöki Hivatal, 135–148. o.
- SIK ENDRE [1998]: Bérek a fekete munka piacán. In *50 éves a BKE*. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, Budapest, 133–149. o.
- STOFFÁN GYÖRGY [1991]: Emberkereskedelem. *Kurír*, július 10.
- TÓDOR, JÁNOS [1995]: Alkalmi MATÁV-rabszolgák. *Magyar Narancs*, július 27., 16–18. o.
- VIGA GYULA [1990]: Árucere és migráció Észak-Magyarországon. *Ethnica*, Debrecen–Miskolc.

1. FÜGGELÉK

A PIACMEGFIGYELÉSI IDŐPONTOK KIVÁLASZTÁSA²⁵

A megfigyelésektől azt várjuk, hogy napszakra (hajnal, reggel, délelőtt), napra és évszakra megbízható becslést adjanak az árakról, a munkáslétszámról és az órabékekről. A megfigyeléseket úgy jelöljük ki, hogy azok minden kategóriában lehetőleg egyenletesen oszoljanak meg a másik két szempont szerint, tehát például a hétfői megfigyelések egyenletesen oszoljanak meg a különböző napszakok és évszakok között, vagy például az őszi megfigyelések egyenletesen oszoljanak meg a különböző napok és napszakok között.

Az egyenletes eloszlás eredményeképpen a három napszakra, a hét napra és a négy évszakra külön-külön egyszerű véletlen mintának tekinthető megfigyeléseink vannak. Minden egyes valódi megfigyelést tehát három szempontból használunk fel, ti. a napszakra, a napra és az évszakra vonatkozó becsléshez. Ebben az elrendezésben minden évszakban, minden egyes napnak minden egyes napszakjára vonatkozóan egy megfigyelést teszünk. Így módon minden napszakra ($7 \times 4 =$) 28, minden napra ($4 \times 3 =$) 12 és minden évszakra ($7 \times 3 =$) 21 megfigyelést kapunk. Az így számított mintaátlag szórása az eredeti szórás egynegyed, illetve egyötöd része lesz.

A megfigyelések egyenletes eloszlásának másik lényeges következménye, hogy a minta – korlátozott mértékben ugyan, de – alkalmas arra is, hogy a három csoportosító szempont közül bármely kettőnek az együttes hatását is vizsgáljuk: hogyan változnak a létszámok, illetve az órabérek napok és napszakok, vagy napok és évszakok, vagy napszakok és évszakok között. A mintavételi eljárás tehát $7 \times 4 \times 3$ méretű kísérleti elrendezés, cellánként egy megfigyeléssel, ahol a megfigyeléseket még egy kovariáns (az évszak hányadik hetében vagyunk) kísér.

A kovariáns hatásának kiszűrésére a kovariáns szerint egyenletesen (de nem véletlenszerűen) allokáljuk a megfigyeléseket. Ez a kovariáns egy negyedik, a vizsgálat számára érdektelen kísérleti szempontnak is tekinthető, amely be van ágyazva az évszak szempontba.

Az *F1. táblázat* szerinti elrendezésben minden évszak-, napszak- és napkombinációban van egy szám, amely azt mutatja, hogy az adott napra és napszakra az évszakknak hányadik hetében kell megfigyelést végezni. Tehát a táblázat bal felső sarkában álló *1* azt jelenti, hogy a kezdő évszak első hetében, egy hétfő hajnali megfigyelést kell beütemezni, a harmadik sor nyolcadik oszlopában álló *8* pedig azt, hogy a harmadik évszak nyolcadik hetében irunk elő egy szerda reggeli megfigyelést.

F1. táblázat

Napok	1. évszak			2. évszak			3. évszak			4. évszak		
	hajnal	reggel	délelőtt	hajnal	reggel	délelőtt	hajnal	reggel	délelőtt	hajnal	reggel	délelőtt
hétfő	1	3	5	7	9	11	2	9	4	6	8	10
kedd	6	8	10	2	12	4	7	3	11	1	3	5
szerda	11	9	7	10	8	6	5	8	1	11	9	7
csütörtök	13	4	2	5	3	1	10	8	6	13	4	2
péntek	7	9	11	1	3	5	6	8	10	2	4	13
szombat	6	4	2	10	8	13	5	3	1	11	9	7
vasárnap	1	8	9	10	2	6	11	3	13	4	7	5

Ha a megadott allokáció szerinti megfigyelések közül valamelyik nem teljesíthető (akár mert nincs piac, akár mert a megfigyelő személy nem tud elmenni), akkor a következő héten kell – azonos napon és napszakban – a megfigyelést pótolni. Ha a megfigyelések azt mutatják, hogy a hétnek egy bizonyos napján soha nincs piac, akkor a megfelelő sort ki kell hagyni, amittől az elrendezés tulajdonságai nem változnak.

²⁵ A piacmegfigyelési napok modelljét Rudas Tamás dolgozta ki.

2. FÜGGELÉK
A PIACMEGFIGYELÉS ALAPINFORMÁCIÓI
(A MEGFIGYELÉSI ADATLAP ELSŐ ÉS HÁTSÓ BORÍTÓJA)

Első borító

Időegység

--	--

E

PIAC

Mellékletek

Dátum:

1. Munkavállalók lapja

Időtartam: óra perctől

2. Ajánlatok lapja

..... óra percig

3. Árulap

Felmérés készítője:.....

Hátsó borító

	Az első órában	A második órában
1. Milyen időjárás volt?	1 – derűs 2 – borult 3 – csapadékos 4 – egyéb	1 – derűs 2 – borult 3 – csapadékos 4 – egyéb
2. A rendőri jelenlét...	1 – erős 2 – gyenge 3 – nem észlelhető	1 – erős 2 – gyenge 3 – nem észlelhető
3. A munkavállalók száma fő fő

4. Ajánlatok

4.1. Az ajánlatok száma:

4.1.1. ebből a szerződötetett emberek száma

4.1.2. ebből a sikertelen ajánlatok száma

4.2. A megfigyelt ajánlatok száma

3. FÜGGELÉK

A MUNKAVÁLLALÓK MEGFIGYELÉSÉNEK ADATLAPJA

Sor- szám	Neme KÓD	Kora KÓD	Nemzetisége KÓD	Ruházata KÓD	Van-e nála KÓD	Hány emberrel...
1.						
2.						
3.						
4.						
5...19						
20.						

Neme:	Kora:	Nemzetisége:	Ruházata:	Van-e nála:	Hány emberrel van egy csoportban?
1 – férfi	1 – < 14	1 – magyar	1 – zakó	1 – szatyor,	(01 és 99 közötti számot írhat az a két kódmezőbe)
2 – nő	2 – 14–20	2 – roma	2 – munkaruha	hátizsák	
	3 – 21–29	3 – külföldi magyar	3 – melegítő-dzseki	2 – alkoholostüveg	
	4 – 30–39	4 – külföldi roma	4 – szakadt	3 – látható munka-	
	5 – 40–49	5 – román	5 – hétköznapi,	eszköz	
	6 – 50–59	6 – FÁK-beli	egyszerű	8 – egyéb más	
	7 – 60 <	7 – egyéb	8 – egyéb	0 – semmi sincs	
		8 – nem megállapítható			

4. FÜGGELÉK AZ AJÁNLATOK MEGFIGYELÉSÉNEK ADATLAPJA

1–4. A munkaadó

1. **KÓD**

Neme:
1 – férfi
2 – nő

2. **KÓD**

Kora:
1 – 20–29
2 – 30–39
3 – 40–49
4 – 50–59
5 – 60 <

3. **KÓD**

Ruházata:
1 – munkaruha
2 – jogging
3 – elegáns, polgári
4 – sportos, divatos
5 – szegény, szakadt
8 – egyéb

4. **KÓD**

Típusa:
1 – rádiótelefonos
2 – mester
3 – magánember
4 – közvetítő, felhajtó
8 – egyéb

5. Ajánlott munka:

5/1

5/2

5/3

5/4

8 – nem megállapítható

A munka jellege

1 – szakmunka, 2 – segédmunka, 3 – vegyes, 8 – nem megállapítható

HA NEM KIDERÍTHETŐ, 88 KÓD!

6. A munka helye:

1 – Budapest, a kerület száma:
2 – Budapest környéke
3 – egyéb vidék

HA NEM KIDERÍTHETŐ, 88 KÓD!

7. Időtartam:

óra

vagy

nap

HA NEM KIDERÍTHETŐ, 888 KÓD!

8. Bérajánlat (a munkaadó részéről):

Ft/óra

vagy

Ft/nap

999 – egyéb, éspedig

9. Egyéb, nem pénzbeli juttatás:

TÖBB VÁLASZ IS LEHETSÉGES!

- 1 – szállás 2 – reggeli
- 3 – ebéd 4 – vacsora
- 5 – utazás 6 – egyéb
- 7 – nem volt ilyen ajánlat
- 8 – nem megállapítható

10. Hány fő az ajánlat hallgatósága?

fő

11. Volt-e érdeklődő?

- 1 – igen
- 2 – nem

HA NEM VOLT ÉRDEKLŐDŐ, MENJ AZ ÁRULAPRA!

12. Volt-e alku?

- 1 – igen
- 2 – nem

16. KÉRDÉS!

13. Mi volt az alku tárgya?

- 1 – bér
- 2 – nem pénzbeli juttatás, éspedig
- 3 – egyéb
- 8 – nem megállapítható

16. KÉRDÉS!
16. KÉRDÉS!

14. Elhangzott bérkövetelések a munkavállalók részéről (az első három):

Ft/óra vagy
Ft/óra vagy
Ft/óra vagy

Ft/nap
Ft/nap
Ft/nap

999 – egyéb, éspedig

15. Az elfogadott munkabér (személyenként):

Ft/óra vagy

Ft/nap

888 – nem volt megállapítható

999 – egyéb, éspedig

16. Az elfogadott nem pénzbeli juttatás:

TÖBB VÁLASZ IS LEHETSÉGES!

- 1 – szállás 2 – reggeli
- 3 – ebéd 4 – vacsora
- 5 – utazás 6 – egyéb
- 7 – nem volt ilyen
- 8 – nem volt megállapítható

17. A szerződötett munkások száma:

fő

18. Ők egy egységbe tartoznak-e?

- 1 – igen 2 – nem
- 3 – részben 8 – nem volt megállapítható

TÖBB VÁLASZ IS LEHETSÉGES!

19. Nemzetiségük:

- 1 – roma
- 3 – külföldi roma
- 5 – FÁK-beli
- 8 – nem volt megállapítható

- 2 – külföldi magyar
- 4 – román
- 6 – egyéb

20. Sikeres volt-e az alku?

- 1 – igen
- 2 – nem

21. Az ajánlat:

- 1 – nyilvános, 2 – személyes, 8 – nem volt megállapítható

Nyugat-Európában dolgozó magyar munkavállalók pótlólagos jövedelemforrásai

avagy „a lompizáshoz nemcsak jó érzék, éles szem,
jó szimat, orr, hanem erős gyomor is kell”

„A különféle vagyontárgyak felhalmozása végül is általános szenvedély, különösképpen szerzésre hangolt társadalmunkban, s ez nem korlátozódik a pénzre és az értékpapírokra. Legtöbbünk kedvét leli különféle vonzó javak gyűjtésében, s e javaknak egyik kívánatos tulajdonsága gyakran az, hogy könnyen értékesíteni lehet őket, ami alkalmassá teszi ezeket a vagyontárgyak értékek megőrzésére. Persze a pénz az, amit kétségkívül a legkönnyebben tovább lehet adni, s utána mindjárt egyes értékpapírok következnek, de minden tartós jószág megfelel erre a célra, melynek nagy, jól szervezett használati piaca van.” (Scitovsky, 1995, 439. o.)

„A divat az Egyesült Államokban gyorsabban változik, mint bárhol másutt, az új divatok hamarabb tért hódítanak, a divatkövetés pedig sokkal szigorúbb. Bizonyítja ezt az a könnyedség is, amivel az amerikaiak a még használható ruhadarabokat és bútorokat azonnal kidobják, amikor megunták őket. New Yorkban számos bevándorló rendezte be lakását (mint ahogy milliomos barátom is tette) a lomtalanításra kijelölt napokon az utcán felszedett bútorokkal.” (Scitovsky, 1990, 209. o.)

BEVEZETÉS

Tanulmányomban nem foglalkozom a migráció nagy kérdéseinek vizsgálatával, nem kívánok állást foglalni egyetlen migrációs elmélet mellett és ellen sem, pusztán arra a kérdésre összpontosítok, hogy a Magyarországról induló migránsok milyen pótlólagos jövedelemszerzési-kiegészítési lehetőségeket tártak fel, illetve mi módon működtetik azokat.

Kiindulópontom szerint a hazai munkavállalókat a központilag alacsony szinten meghatározott bérszínvonal évtizedeken át rákényszerítette a legkülönbözőbb jövedelemforrások és a „szubsztantív gazdaság” (Polányi Károly) elemeinek kombinálására. A kettős gazdaság léte és az ahhoz kapcsolódó munkavállalói attitűdök miatt a hazai munkavállalók jelentős része „találékonyabb”, mint hasonló iskolai végzettséggel rendelkező piacgazdaságbeli társai. A hagyományos piacgazdaságok ellentétéként a szocializmusban makroszinten működött a „bürokratikus koordináció” (Kornai), de vállalaton belül a munkavállalók időnként vállalkozói magatartásformák kialakítására, működtetésére kényszer-

rültek.¹ Ezek a viselkedésformák szorosan kötődtek a különböző jövedelemforrások hatékony kombinálásához.

Témám szempontjából lényeges elem, hogy az 1960-as évek második felétől megkezdődhetett a főállású munkajövedelmek kiegészítése háztájival, túlórával, túlmunkával, az 1980-as években vgmk-s jövedelmekkel.

A kádári időszakban – ha változó intenzitással is – mindvégig jellemző a különböző jövedelemforrások kombinálása, amely – mint az életszínvonal javításának, majd megőrzésének eszköze – valóságos művészetté, mintegy rétegek feletti kultúrává alakult.

A jövedelemforrások kombinálásának kifinomult technikái a magyar migránsok körében is kialakultak, és mind a mai napig működnek.

Kutatásom során a fő kérdés az volt, hogy a Nyugat-Európa irányába migráló hazai munkavállalóknál fellelhetők-e olyan attitűdök, melyek az eltérő jövedelemforrások kombinálását, kiegészítő jövedelmek keresését jelentik, illetve ha ilyenek előfordulnak, mely formák tekinthetők dominánsnak.

Felfogásom szerint a migráns lét egyben tanulási-alkalmazkodási folyamat, mely során a kulturálisan nyitottabbak, a lehetőségek között tudatosabban szelektálók – esetleg nyelvtudással rendelkezők – sikeres akcióit mások gyakran követik. Az átalakuló valóság (a világútlevél bevezetése, a devizasabályok liberalizálása, a gépkocsiimport feltételeinek változása, a hiánygazdaság felszámolása, a társadalom jelentős csoportjainak elszegényedése stb.) folyamatos kihívást jelent, s ez csak megfelelő stratégiák kidolgozása esetén teszi lehetővé pótlólagos jövedelmek megszerzését.

A hazai és a külföldi kutatások eredményei szerint az okok között jelentős helyet foglal el az a válaszcsoporthoz, melyet „A jobb élet reményében” formulával foglalhatnánk össze (Alpheis, 1984). Mit sűrít(het) magában ez a megfogalmazás? A mi esetünkben egyfelől az elhúzódo gazdasági recessziót, egyes gazdasági ágak látványos leértékelődését, a megjelenő, majd erősödő munkanélküliséget, a fizetőképes kereslet erőteljes beszűkülését, a romló életkörülmények elől való menekülést, másfelől a státuszbiztonság fenntartására, újratereztetésére, esetleg a társadalmi pozíció javítására való törekvések összességét.

A „jobb élet” elérését szolgálhatja – sok egyéb megoldás mellett – a külföldi munkavállalás, ami a munkapiaci integrálódás mellett lényegesen magasabb bért jelent, mint idehaza. A magasabb kereset – mint a külföldi munkavállalás gyakran egyedül megnevezett oka – érthető, hiszen az ott elérhető munkajövedelem a hazai négy-öttszörösének – esetenként ennél is magasabb szintnek – felel meg. (Igaz, a havi munkaóra mennyisége is sokszor 200–220 óra körül alakul.) Bár ez a munkajövedelem a hasonló munkát végző német és osztrák munkavállaló jövedelmének fele-harmada, a magyar munkaerő többsége számára igencsak vonzó, s így képes kompenzálni a külföldi munkásszállás esetleges zsúfoltságát, a gyér lakáskomfortot, a feleség és a család földrajzi távolságát, a kirekesztő társadalmi környezetet.

A hazainál lényegesen magasabb bérek bizonyos reményt nyújtanak „tisztességes lakás” megszerzésére itthon, a lakás egyéni igényeknek megfelelő bebútorozására, tartós

¹ David Stark szerint: „Azokban a gazdaságokban, ahol a vállalat piaci környezetben működik, a rendszertipikus bizonytalansági tényezőket belső bürokratikus szabályok enyhítik, ezzel szemben a szocialista gazdaságban a bürokratikus környezet szüli a bizonytalanságot, amire a vállalat piaci jellegű belső alkalmazkodási formákkal válaszol” (Stark, 1988, 194. o.).

fogyasztási javakkal való felszerelésére, esetleg a régóta áhított gépkocsi megvásárlására vagy az avult jármű lecserélésére.

Kutatásaink azt mutatták, hogy a Németországban munkát vállalók általában két-három hetenként egy-egy hosszú hétvégére utaznak haza. Ezért gyakran a szombati napokon is dolgoznak, „csúsztatnak”. A havi 200–220 órás főmunka mellett már nehéz más jövedelemszerző tevékenységet végezni, bár jól fizető feketemunka lenne bőven. Ezért a jövedelemkiegészítés „egyszerűbb”, kevésbé leterhelő és kockázatmentesebb formái terjedtek el. Fontos megjegyezni, hogy ezek a pótlólagos jövedelemszerzési formák nem statikusak, folyamatos átalakuláson mennek keresztül, súlyuk, jelentőségük állandóan változik.

„A NEW YORK CUKORKA ÉS A KILÓS RÁGÓ BOMBA ÜZLETEI MÁR A MÚLTÉ”

A kiegészítő jövedelemforrások állandó változására utal a címbeli kijelentés is, amit egyik interjúalanyom fogalmazott meg. Interjúalanyaim többször hangsúlyozták, hogy „korábban számítógépes programok, alkatrészek, chipek, rágógumik, csokik, cukorkák hazavitelével, otthoni értékesítésével – vásárolóknak vagy közvetlenül az országos vásáron – sokat lehetett keresni” (csőszerelő, többéves külszolgálatos múlttal).

A jövedelemszerző lehetőségeknek a hiánygazdaság széles rést nyitott.

„Nagy üzlet volt az aranybehozatal. Hivatalosan ugyan nem volt szabad a külföldön vásárolt aranyat itthon értékesíteni, ugyanakkor a külszolgálatosok előre meghatározott minőségben és mennyiségben vittek be aranyat a Nemzeti Bankba, ahol megvették tőlük.” (Göbolyös, 1994)

Üzletelni lehetett a keményvalutával, kihasználva a hivatalos és a feketeárfolyamok közötti eltérést. „Jól menő üzlet volt éveken át a napidíj eladása, amit a valutahiánnyal küszködő vállalatok akár dupla áron is megvettek” (Göbolyös, 1994).

A hiánygazdaság felszámolásával, a devizasabályok liberalizálásával tovaszálltak az ilyen típusú üzletelési lehetőségek.

Én is rendszeresen találkozom olcsó, de jó minőségű édesség árusítóival, de ma már nem ez a tipikus üzlet. Pécsent például a belvárosi nagyobb irodaházakat rendszeresen végiglátogatja egy idősebb asszony, aki csokoládéval, cukorkával, rágógumival „házal”. A Németországból származó 45 pfennigért vásárolt (esetleg Mehrwertsteuer-visszatérítéssel) csokoládét 80–90 forintért árulva a haszon ugyan nem jelentéktelen, de a gyors többletkekkumulációhoz nem elégséges. A képhez hozzátartozik, hogy az irodaházakban hallgatólagosan engedélyezik ezt a tevékenységet, mondván: „valószínűleg az alacsony nyugdíját egészíti ki ezen a módon.” A dolgozók is valamivel a kiskereskedelmi ár alatt jutnak ezekhez a termékekhez, s „még csak üzletbe se kell menni, ha az ember kedveskedni akar valamivel a gyerekének”.

A vásárcsarnokokban, a piacokon folyamatosan megfigyelhető hasonló tevékenység, de látványos jövedelemkiegészítéshez az aktivitásnak ez a formája ma már nem vezet.

Elterjedt megoldás, hogy kurrens műszaki cikkeket hoznak be vámmentesen – a kül-

földön dolgozó nevére –, de a német vagy osztrák vámnál visszaigénylik az áfát (a Mehrwertsteuert). Ez úgy lehetséges, hogy az árut nem a saját, hanem valamelyik családtag útlevelével vásárolják meg. Így a hazai árnál lényegesen olcsóbban jutnak hozzá bizonyos cikkekhez, amelyeket természetesen jelentős felárral értékesítenek.

Jó minőségű áru szerezhető be olcsón, amikor boltokat számolnak fel, vagy átalakítják azokat. Ilyenkor általánosan elfogadott szabály, hogy az árukészletet vagy annak jelentős részét 50 százalékos vagy annál is jelentősebb árengedménnyel értékesítik. Az ilyen típusú vásárlások vonzerejét fokozza, hogy a Mehrwertsteuer itt is visszaigényelhető.²

A külföldön munkát vállaló két évente vámmentesen³ behozhat egy-egy autót. A vámkedvezmény ára százezer forint körül mozog. Akiknek már van gépkocsijuk, vagy még nem kívánják lecserélni a régit, a vámkedvezményt általában pénzre teszik.

A palettát tovább színesíti, hogy minden nagyobb városban vannak olyan speciális üzletek, ahol márkás és divatos termékeket harmad- vagy negyedáron árúsítanak. A kínálatnak pusztán annyi a szépséghibája, hogy szállítás közben szennyeződött, karcolódott vagy hosszabb ideig kirakatban porosodott termékekről van szó. Az igényesebb német középosztálybeli fogyasztók többsége számára az ilyen áru már érdektelen. A felső, valamint a felső középosztály értékrendjében érvényesül az az elv, hogy „az olcsó ruha teszi az olcsó (a rosszabb anyagi helyzetű, alsóbb osztálybeli) embert”. Így ezek a fogyasztói csoportok többségükben még el is kerülnek az olcsóbb termékeket árúsító üzleteket. A magyar vásárló viszont idehaza könnyebben elrejtheti áruja eredetét, a beszerzés módját, s ő még presztízsét is növelheti ilyen áru birtoklásával.

A LOMPIZÁSRÓL ÁLTALÁBAN

A tartós fogyasztási cikkek több szempontból is értékesek. Egyrészt számos hasznos alkalmazási lehetőséget kínálnak: például a személygépkocsi tulajdonosa „megsokszorozhatja” jelenlétét a társadalomban, könnyebben juthat a munkaerőpiacra is, vagy pótlólagos jövedelmekre tehet szert a gépkocsi segítségével. Az autó serkentheti a szabadidő eltöltésének új módozatait, például családi kirándulás, nyaralás. Egy automata mosógép vagy mosogatógép esetében nyilvánvaló az életet könnyítő hatás.

Ugyanakkor a tartós fogyasztási javak birtoklása kifejezi tulajdonosuk-használójuk társadalmi pozícióját, meglétük-hiányuk utal a korlátlan vagy behatárolt anyagi lehetőségekre, segítségükkel-fogyasztásukkal-mutogatásukkal bizonyos presztízsrre, rangra tehetünk szert környezetünkben. Amikor tartós fogyasztási javakat vásárolunk, „tulajdonképpen e javak »szolgáltatásainak« egy csomagját szerezzük meg, ami a beruházás egy formája, s emiatt túl sokba kerülhet a szegényebb emberek számára. Ők azonban megszerezhetik e szolgál-

² Ebben az esetben már elengedhetetlen bizonyos tudás megléte: nyomon kell követni a helyi sajtó hírdetéseit, vagy megfelelő kapcsolattal kell rendelkezni olyanokkal, akik ezeket az információkat birtokolják.

³ Vámmenteségek: „(9) Az (5) bekezdésben meghatározott személyek által a (6), (11) és (12) bekezdésben foglalt előírások figyelembevételével behozott személygépkocsi: a) egy évet meghaladó külszolgálat esetében a vámtétel 50%-os mérséklésével, b) két évet meghaladó külszolgálat esetében pedig vámmentesen vámkezelhető. Ezen a jogcímen vámmentesen behozott személygépkocsi 3 éven belül csak a behozatalkori vámteher kamattal növelt összegének megfizetése után idegeníthető el.”

tatások kisebb csomagjait, ha másodkézből, olcsóbban veszik meg a kívánt – de már használt – tartós fogyasztási cikket” (Scitovsky, 1995, 44. o.).

De az egyes tartós fogyasztási javakhoz kapcsolható „szolgáltatáscsomag” más úton is hozzáférhetővé válhat.

A megszerzés, a hozzáférés sajátos útjára utal a „lompizás” kifejezés.⁴

A lompizás a lomtalanításkor az utcára kitett, a lomtalanító által fölöslegesnek, limlomnak ítélt tárgyak szisztematikus átválogatását és hasznosítását jelöli. Lényege a következő: a városok egyes kerületeiben más-más időpontban tartanak lomtalanítást, amiről a tömegkommunikációs csatornákon keresztül értesítik a lakosságot. Ilyenkor nagyon változatos dolgokat pakolnak ki az utcára: a magyar (vagy kelet-európai) fogyasztó szemében még jónak tekintett bútorokat, tv-készülékeket, rádiókat, lemezjátszókat, hűtőszekrényeket, mosógépeket, porszívókat, kerékpárokat.

A nyugat-európai társadalmak magas életszínvonalára és az erős középosztály jelenléte utal, hogy néhány kivételtől eltekintve (például személygépkocsi, műkincs, antik bútor, könyv) a használt tartós fogyasztási cikkek piaci egészen kis méretűek. Scitovsky már idézett cikkének Észak-Amerikára vonatkozó megállapításai bizonyos megszorításokkal kiterjeszthetők a nyugat-európai jóléti társadalmakra is.

Mivel a használt cikkek avultságuk arányában csak az eredeti ár töredékéért lennének a piacon újra értékesíthetők, az így elérhető haszon nem igazán vonzó egy jómódú középosztálybeli vagy felső osztálybeli számára. A használt termékek értékesítése időt és fáradságot igényel, s így aztán a használt termékekkel való üzletelés legfeljebb a gyerekek, a fiatalok, az idősek, az alsó osztályok és a vendégmunkások számára kifizetődő.⁵

Mindezek következtében egy német vagy osztrák nagyváros jómódú kerületében sorra kerülő lomtalanítási akció valóságos aranybánya a kelet-európai fogyasztó számára. Miután a lompizás sikeres folytatásához a „kemény” információk elengedhetetlen feltételt jelentenek, kialakulóban van az információk hazai piaca is.

Illusztrációként lássunk néhány, a *Magyar Bazár (Koppány) A Dunántúl Áruháza* című dunántúli hirdetőújság hasábjairól vett jellemző hirdetést:

„Bécs és Bécsújhely környéki, hiteles lomtalanítási címlista, osztrák kiadás, térképmellékletek, novemberig érvényes, eladó. Irányár: 500 Ft + postaköltség” – észak-dunántúli telefonszám. (Uo., 1997. augusztus 5., 32. o.)

„Ausztriai és németországi lomlelőhely címek, 1997-es évi, eladók. Irányár: 1000 Ft” – pápai telefonszám. (Uo., 1997. augusztus 8., 32. o.)

„Lomlerakóhely címe, bolhapiacok, vásárok címei, 1997-es évi magyar vásár és búcsúnaptár, valamint lomtalanítási címjegyzék. 93 db, eladó. Irányár: 1500, 500, 700 Ft” – Győr-Ménfőcsanak-Sopron megyei telefonszám. (Uo., 1997. augusztus 1., 32. o.)

⁴ Az *Értelmező szótár* még nem dolgozta fel ezt a kifejezést. Bár némi – helyenként szórakoztató – útmutatást ad a „lom” és a „lomtalanítás” szótárbeli magyarázata. „Lom: Limlom, kacat.” „Lomtalanít: ts ige. Valamely helyiséget, kül. padlást, pincét, főleg légóltalmi intézkedésre a lomoktól v. más, nem föltétlenül ott tartandó tárgyaktól rendsz. a tűzveszély csökkentése végett megtisztít; kiürít. Hatósági rendelkezésre lomtalanítani kellett a padlásokat.”

⁵ A kisszámú működő használtcikk-kereskedő általában ingyen szállítja el a lakásról a fenti termékeket. A lomtalanító tulajdonos gyakran örülhet, hogy az elszállításért nem kell fizetnie.

„Németországi lomtalanítási címek, első kézből eladók. Irányár: 2500 Ft. Érd.: [telefonszám].” (Uo., 1997. szeptember 2., 32. o.)

„Burgenlandi lomtalanítási címlista, 67 címmel, 1997. augusztustól decemberig érvényes, hiteles címekkel és térképmelléklettel eladó. Irányár: 1500 Ft” – könyi cím, Győr-Moson-Sopron megye. (Uo., 1997. szeptember 5., 32. o.)

„Németországi lomtalanítási címek, eredeti kiadásról, fénymásolva, térképmelléklettel, Ausztria, Graz, St. Pölten környéki hiteles, lomtalanítási címjegyzék eladó. Irányár: 3500, 2500 Ft” – pápai cím. (Uo., 1997. augusztus 12., 32. o.)

„Bécs és környéke lomtalanítási címlista, 37 cím, térképmellékletekkel, 100 százalékosan hitelesek, 1997. augusztus 3-tól 1997. december 18-ig. Irányár: 1200 Ft.” (Uo., 1997. szeptember 5., 32. o.)

„St. Pölteni lomtalanítási címlista, 42 cím, 1997. augusztus 14.–1998. január 19-ig, térképmelléklettel, hitelesen eladó. Irányár: 2000 Ft.” (Uo., 1997. szeptember 5., 32. o.)

Fontos, hogy a lompizó elsők között jusson a helyszínre, a mobilitás feltétele a motorizáltság. A motorizált lompizónak nem kell másokhoz alkalmazkodnia, saját „kincseivel” tömheti tele autóját, többször is bejárhatja a helyszínt, nem kell osztoznia senkivel a jobb darabokon, és a hazaszállítás is viszonylag egyszerűen biztosítható.

A kocsi fajtája sem mellékes. Münchenben dolgozó csöszerező interjúalanyom szerint: „A legjobb, ha a lompizónak mikrobusza van. Az aztán minden mennyiséget képes elnyelni. Nem beszélve arról, hogy a határon is könnyebb átjutni vele, mert a nagy térben valósággal elvész az áru, másrészt látható, hogy használt cuccról van szó s így általában a tételes átvizsgálás is elmarad. Egyébként a pakolásnak is megvan a kialakult technikája. Az értékesebb dolgok kerülnek alulra, így nem olyan feltűnő az egész.” De a gépkocsi hiányát némi leleménnyel át lehet hidalni: többeknek kell társulniuk egy gépkocsiba. Találkoztam olyan esetekkel is, amikor a német cég adta kölcsön munkásszállításra rendszerített mikrobuszát a lompizó munkásoknak.

LOMPIZÁS – SOKFÉLE CÉLLAL

A német építőiparban dolgozóknál általános, hogy négy-öt fő lakik egy kétszobás-fürdőszobás lakásban, vagy több szoba tartozik egy-egy fürdőszobához, konyhához. Általában a cég biztosítja a szállást, a villanyt, a vizet, a fűtést, valamint a mosó- és szárítógépet, egy egyszerű fekhelyet és egy szekrényt. A többi berendezésről – ha ilyenre igény van –, gyakran a dolgozóknak kell gondoskodniuk. A munkavállaló több lehetőség közül választhat: viheti a felszerelést itthonról, vásárolhat új felszerelési tárgyakat állomáshegyén, vagy „összelompizhatja” az utcán, ami nem jár különösebb költséggel. Így általában lompizásból kerül ki a konyhafelszerelés, a bútorok jelentős része, esetenként a hűtő, a tv-készülék, az asztalok és a székek, illetve a lakás komfortfokozatát befolyásoló más berendezési, kényelmi tárgyak.

A lompizó magatartás szervesen illeszkedik a külföldön munkát vállalók hétköznapjaiba. A lompizók minden megnyilvánulásában a kiadások, a megélhetési költségek leszorításának általános igénye érződik. A munkavégzés közbeni szünetekben általában a maguk készítette szendvicseket fogyasztják, majd a szállón vacsoráznak bőségesen, többnyire saját főztjükből (a vacsorát egyedül vagy csoportosan készítik, esetleg naponta más és más gondoskodik a meleg ételről). Gyakran otthonról hoznak nagyobb mennyiségben fagyasztott főtt ételt. Tipikus gyakorlat, hogy a feleség szinte minden általa készített ételből lefagyaszt a férje számára. A kenyér és a tej – esetleg a sör – kivételével csaknem minden élelmiszert Magyarországon szereznek be. Így a napi megélhetés költségei minimalizálhatók, s ebbe a költségsökkentő-kiadásmérséklő gyakorlatba mintegy beépül a lompizás.

LOMPIZÁS OTTHONI-CSALÁDI SZÜKSÉGLETRE

Sokat segít egy fiatal család indulásán, ha a szükséges bútorok vagy a tartós fogyasztási cikkek legalább egy részét sikerül ingyen beszerezni.

„Ahol külföldiek élnek és dolgoznak, ott a lompizás általánosan elterjedt tevékenység. Én is hoztam haza úgy bútor, a gyerekeknek színes tv-t, biciklit, mindenféle más műszaki cikket, amit azóta is használ a család. A lompizáshoz nemcsak jó érzék, éles szem, jó szimat, orr, hanem gyakran erős gyomor is kell. A koszon, poron, mocskon áthatoló szem képes észrevenni, hogy mit rejt a visszataszító külső. Esetleg fel tudja mérni a hibákat, hiányosságokat, melyek némi szakértelemmel helyrehozhatók, kijavíthatók. Az „áru” gyakran gusztustalan, undorító. Hogy egy példát mondjak: egyik alkalommal látom, hogy ott áll egy külsőre szinte teljesen új hűtőszekrény. Valószínű a konyhát korszerűsítették, s kidobáltak mindent, ami nem volt „szabványos” az egységes burkolólapok alá. Többen odamentek, kinyitották, majd gyorsan be is csukták az ajtaját. Mindenki ment tovább. Amikor magam is kinyitottam, akkor jöttem rá, hogy miért nem kellett senkinek. A hűtőből pokoli bűz áradt, pedig nem volt benne semmi. Azaz csak gondoltam, hogy üres... A mélyhűtő rekeszben volt egy zacskó rothadó csirkemáj. Az árasztotta azt az orrfacsaró szagot. Én bizony nem hagytam ott. Igaz, vagy tizszer átmostam erős fertőtlenítőfolyadékkal majd illatos tisztítószerral. Az egyes átmosások közben pedig szellőztettem. Megérte a kellemetlenséget kiállni. Ma van egy tökéletes, jól szuperáló hűtőszekrényem, amivel azóta sem volt semmilyen problémám. Mindez teljesen ingyen. Legfeljebb némi munka volt vele. De nekem ez kikapcsolódás. Más, mint a megszokott napi robot. Lompizás közben az ember valósággal kipihen magát. Olyan ez már, mint valami szenvedély. Az emberen már a lompizást megelőzően valami izgalom lesz úrrá, ami közben csak fokozódik. A lompizók megelégednek mindenről, elfelejtik a napi munkát, a macerás főnököt, a haverokkal való összezördülést, a család miatti aggodást. Szerintem sokkal jobb, mint a kocsmá. Ennek haszna is van, s közben nem is költ az ember... Minden használható darab egy kis siker. Persze van benne bonyodalom is, főleg a szállón. Egy-egy lompizás után az alagsor annyira megtelik, hogy szinte mozogni sem lehet a sajtóról. Ebből aztán van veszekedés, hogy ki mennyi helyet foglal el, vagy hogy nem lehet odaférni a mosógéphez meg a szárítóhoz. Van olyan, aki semmit sem tud otthagyni az utcán. Amit a kezébe fog, azt viszi.

Van ilyen gyűjtögető, hamszter. Persze nekem is volt veszekedésem a büdös hűtő miatt, de gyorsan megszüntettem a büzt, így aztán elnézték... Otthon sok ember a kéthavi fizetéséből nem tud ilyen hűtőt venni.” (Németországban dolgozó ács)

„Az embernek néha olyan érzése van, hogy a lomtalanításkor kitett dolgok egy része nemtörődömségből, rendetlenségből vagy lustaságból kerül az utcára. Találtam olyan kenyérpírtót, amit nem sokat használtak, de tele volt zsírral, és a tetejébe még egy lila gyertyát is belenyomtak. Az persze félig beleolvadt... Biztosan volt valami házibuli, s valaki részegen balhézott. Csak ki kellett tisztogatni. A németnek biztosan nem ért ennyit. Egy ilyen készüléket meg nem érdemes odakint szervizeltetni. Nem beszélve arról, hogy ebben az állapotban egyetlen szervizben még csak meg sem fognák. Nekem meg lett egy három-négyezer forintot érő kenyérpírtóm.” (Németországban dolgozó asztalos)

Az interjúkból az is kiérződik, hogy a lompizásból származó tárgyakkal „történetük van”. Szinte mindegyik megszerzése mögött valami kalandszerűség, élmény rejlik. Így aztán érzelmiileg is jobban kötődnek hozzájuk az emberek, mint az üzletben vásárolt tárgyakhoz. A jelenség kissé arra emlékeztet, ahogy a kézművesek kötődnek az általuk készített tárgyakhoz. A lompizók úgy érzik, hogy egy kicsit hozzáadták lényüket szerzeményeikhez azzal, hogy megkeresték, kiválasztották, letisztogatták, rendbe hozták azokat. A másik oldalon az is felmerül, hogy talán a nyugati „élmény-társadalom” jelenségének sajátos kelet-európai módosulásáról van szó? Ami lényegében annyit jelent, hogy az újdonságigényünk kizárólagosan a tárgyi világra szűkül. Az új, ami élményt nyújt. Bár ez az élmény meglehetősen kérészerű.

LOMPIZÁS A HAZAI HASZNÁLTCIKK-PIACRA

A lompizók csoportja nem homogén. Sokan gyűjtögetnek eladásra is. Felmérik a lompizás során fellelhető tárgyak kereskedelmi forgalmi értékét, s ha van gépkocsijuk, kellően mobilak, ismerik a piacra jutás csatornáit, a saját szükségletek viszonylagos kielégítése után már piacra lompiznak. Az időnként bohókás elemeket is tükröző spontán lompizást céltudatos és szervezett aktivitás váltja fel, ami mögött gyakran alapos „marketing”-munka rejlik. A hazai – és egyre bővülő – használtcikk-piacra⁶ lompizók már felmérik, hogy mi adható tovább a legnagyobb haszonnal, mire van jelentősebb kereslet. A piaci viszonyok ismeretében – esetleg az elérhető vagy saját szakértelem függvényében – specializálódnak: például színes tv-re, mosógépre, mosogatógépre, s közben kiépítik az értékesítés hálózatát. A „hálózat” állhat a rokonságból, barátokból, ismerősökből. Találkoztam olyan interjúalannal, aki fűnyírógépekre „szakosodott”, mert a sógora a hibás gépeket is meg tudta javítani. A megjavított fűnyírót a *Bazárban* meghirdetve értékesítik. Mások szervizekkel építettek ki jó kapcsolatokat, s miután a szerviz vállalta az értékesítést, a hasznon megfelelő arányban osztoznak.

⁶ Elegendő az ilyen típusú üzletek számának növekedésére és az Állami Bizományi Áruházak monopóliumának megtörésére utalni. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy milyen összefüggés van a használtcikk-piacok bővülése, az elszegényedés és a jövedelmek növekvő különbsége között.

A lompizók legsikeresebb csoportját a közvetítők alkotják. Kutatásaim során a „közvetítő” vizsgálatakor ütköztem a legnagyobb ellenállásba. Az ellenállás könnyen érthető. Egyrészt nagyobb értékű termékről – személygépkocsiról, mikrobuszról, teherautóról, erőgépekről: targoncáról, traktorról –, illetve ezek közvetítéséről van szó. A közvetítőnek nyilvánvaló érdeke, hogy piaci kapcsolatait rejtve tartsa. Másrészt a jutalékát gyakran a rokoni vagy ismerősi körből kikerülő vásárló fizeti meg, ha nem is közvetlen formában, hanem a vételárba építve. Ebben az esetben a külföldön tartózkodó – s a beszerzési piacokat folyamatosan építő – migráns hazai érdeklődőknek „hajt” fel nagyobb értékű járműveket, gépeket. Találkoztam olyan közvetítővel, aki személyszállító kisbuszokra specializálódott, s a szállítócég minden általa szervezett értékesítést az eladási ár függvényében 2–10 ezer schillinggel honorál. Kiegészítésként a hazai vevőtől is felvehet pár ezer forintot a fáradozásáért és a „kemény információért”. Az ügyesebb közvetítő neve gyorsan terjed az érdeklődők körében, hiszen egy rövid külföldi út során nehéz áttekinteni a kínálatot. A „közvetítő” lényegében a piac folyamatos figyelését és az információk gyors áramoltatását vállalja munkadíj fejében. Nyilvánvaló, hogy az idegennyelv-tudással rendelkező, jó fellépésű, műszaki ismeretekkel bíró piaci szereplők juthatnak így jelentősebb jövedelemhez. A jövedelemszerzésnek ez a formája azért is vonzó, mert „nem kell a szeméttel bajlódni, nem kell a határon sem izgulni, hogy miért fog szólni a vámos. Az ember figyeli a piacot, tartja a kapcsolatot néhány megbízható kereskedővel, felhajtja a vevőt, elegánsan az eladás színhelyére kíséri, majd később visszamegy a kereskedőhöz, ahol megkapja a jutalékát” (Ausztriában dolgozó ács).

Természetesen lényeges kérdés, hogy a piacra lompizók milyen módon mekkora jövedelmet képesek realizálni. Ennél a kérdésnél ütköztünk a legnagyobb ellenállásba. Néhány interjúból arra lehet következtetni, hogy a szisztematikusan lompizó migránsok havonta 10–200 ezer forint körüli bevételt is „elkönyvelhetnek”, mégpedig rejtett, nettó jövedelemet.⁷

A rendszerváltás óta a folyamatosan és dinamikusan bővülő hazai hasznáلتcikk-piac izmosodásában meghatározó – bár pontosan még nem feltárt – szerepe van a nyugat-európai országokban folytatott lompizásnak. A hasznáلتcikk-piac erősödésének természetesen számos pozitív és negatív hatása lehet. Mérsékelhetik például az utóbbi időben oly látványossá váló társadalmi-fogyasztási egyenlőtlenségeket oly módon, hogy a társadalom elesettei és szegényei számára is elérhetővé tesznek bizonyos tartós fogyasztási javakat, s ezzel is hozzájárulhatnak társadalmi integrációjukhoz, megerősíthetik társadalmi pozíciójukat: nő az igény a szervizhálózat, az alkatrész-utánpótlás, a kiskereskedelem, a hirdetési ipar iránt. A hasznáلتcikk-piacok működése ugyanakkor csökkenti az új termékek iránti keresletet, s ezáltal is erősítheti a gazdaság konjunkturális hullámzásait. Scitovsky többször idézett cikkében így fogalmaz: „... gátolja a piac láthatatlan kezének működési mechanizmusait, s a látható kéz tudatos beavatkozása iránt támaszt igényt.”

A „látható kéz” szabályozószerepének tisztázatlansága, a „vadkeleti” viszonyok jelenléte itt is tetten érhető. A pozitív társadalmi hatások, a pozitív és negatív gazdasági követ-

⁷ Vizsgálódásom során csak a Németországban és Ausztriában munkát vállalókról gyűjtöttem információkat, más országokban munkát vállalókról nincsenek közelebbi ismereteim. A becslést adat nem vonatkozik azokra, akik fő tevékenységként, a megélhetés elsődleges forrásaként – heti többszöri beszerzőttal – lompiznak.

kezmények mellett súlyos környezetvédelmi kérdések is felvetődnek a lompizás, illetve az import eme sajátos formája kapcsán. A lompizás azzal is jár, hogy a kevésbé fejlett országok mintegy a gazdagabb piacgazdaságok hulladékfelvevő-hasznosító-lerakó helyeivé válnak. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mit szabad engedni és milyen határig?

A ma is érvényben lévő 55/1987. (X. 30.) MT rendelet 1. § (1) szerint: „Tilos a termelő és fogyasztó tevékenység során keletkező, illetve visszamaradó – az eredeti rendeltetése szerint már nem hasznosítható – anyag vagy termék, illetőleg leválasztott szennyezőanyag (a továbbiakban együtt: hulladékanyag) külföldről történő behozatala.”

Amennyiben az utcára kitett limlom jelentős része a fogyasztás alapján keletkezett, illetve maradt vissza, s az azt „termelő” társadalom már nem hasznosítja eredeti rendeltetése szerint, hulladéknak minősül. Lényegében erre az összefüggésre utalnak – egyre gyakrabban – a hazai vámszervek, amikor megtagadják a nyilvánvalóan piacra lompizó „importőrök” csomagjainak beléptetését. Ez elég egyszerű, ha a termék tulajdonosa semmiféle számlát nem tud felmutatni a vámeljárási folyamán (az értékbécselés alapja a számlán szereplő ár), sőt arra hivatkozik, hogy „utcán talált szemétről”, „értéktelen limlomról” van szó. Ezzel az „importőr” máris besétált a csapdába. A gyakorlatban nehéz a dilemmát feloldani: ha van számla, esetleg vámot kell fizetni; ha nincs számla, akkor tilos a behozatal, esetleg még környezetvédelmi bírság is kiróható. Nyilvánvaló, hogy a jogszabálynak egyértelműen az a célja, hogy az ügyeskedőket, üzletelőket némileg elriassza, vagy legalább bizonyos korlátok közé szorítsa. A lompizók persze itt is feltalálják magukat. A nagyobb mennyiséggel foglalkozók olyan begyűjtőhelyeken vásárolnak, ahol ugyan alacsonyak az árak, de számlát is adnak. Így a határon már nem kell attól tartaniuk, hogy hulladéknak minősítik poggyászukat, s megtagadják tőlük a beléptetést.

A „piac” természetesen gyorsan reagált a korlátozó tényezőkre, és megkereste a maga megoldásait. A „sima” lompizásnál kockázatmentesebbnek – gyakran gyümölcsözőbbnek – látszik az áru beszerzése a központi lerakóhelyeken, raktárakban, bolhapiacokon. A vásárlást tanúsító számlán túl itt a kínálat bizonyos cikkekből sokkal bőségesebb, koncentráltabb is, mint a spontán lompizás „lelőhelyein”, azaz az utcán, tehát üresjáratok, idő és fáradság takarítható meg. Másrészt az árak még mindig a töredékei a hazai áraknak: működő háztartási gépek, tv-készülékek vásárolhatók a hazai ár tizedéért. A nagyobb osztrák és német városok rendszerint működtetnek ilyen központokat, ahol a gazdátlanul maradt tárgyakat, örökösök nélkül maradt lakások berendezését, felszámolt könyvtárak, irodák készleteit is értékesítik. Az utóbbi időben a lomtalanítási információk mellett az egyes begyűjtőhelyek, az ún. gajdik (gajdesz)⁸ címei, illetve az azokkal kapcsolatos adatok (a megközelítés módja, nyitva tartás stb.) is keresett árucikké váltak. Például:

„Ausztriai hiteles lombegyűjtő helyek, pontos útleírással, nyitvatartási idővel, telefonszámmal, 9 db, eladók. Irányár: 500 Ft + postaköltség” – pápai telefonszám. *Magyar Bazár (Koppány)*, 1997. augusztus 5., 32. o.)

„Ausztriai, eredeti, hiteles bolhapiac címek (például olcsó műszaki cikkek, bútorok,

⁸ A gajdi, gajdesz, gajdzás eredete valószínűleg a „gajdeszre megy” kifejezéshez köthető, ami az *Idegen szavak szótára* szerint annyit jelent: „teljesen elpusztul, tönkremegy (autó, gép, ruha stb.)”. A kifejezés tehát a tönkrement dolgok gyűjtőneve.

filléres áron stb.), 13 db, pontos útleírással, nyitvatartási idővel, telefonszámmal eladók. Irányár: 500 Ft + postaköltség” – észak-dunántúli telefonszám. (Uo., 1997. augusztus 5., 32. o.)

A gjaidi, gjajdesz felkeresésének ideje már tervezhető, sőt a munkavégzéshez igazítható. Az „intézmény” maga is rugalmasan alkalmazkodik a külföldiek (munkavállalók és bevásárló turisták) igényeihez, mert több helyen szombat délután is nyitva tartanak. Nézzünk néhány terméket a kínálatból! A „gjajdeszban” beszerezhető Sony, Pioneer lemezjátszó 50–150, színes tv 300, fénymásoló és nyomtató néhány száz schillingért. Különösen kedveltek a működő mikrohullámú sütők, mert egy „jobb” grillezős akár 300–500-ért is elvihető. A mosó- és mosogatógépek ára is 300–500 schilling. A készülékek a helyszínen kipróbálhatók, így a vevő el tudja dönteni, hogy érdemes-e megvenni, vagy ha hibás, javítható-e a termék. A fenti körbe tartozó üzletek reklamációt nem fogadnak el, amit a tisztaság érdekében megfelelően fel is tüntetnek a műszaki termékekre ragasztott matricákon. A felsoroltak mellett beszerezhető itt bútor, fürdőszoba-felszerelés, felni, autógumi, edzőfelszerelések, kerékpárok. Ausztriában feketemunkásként dolgozó egyik interjúalanyom előszeretettel vásárolja fel a már-már nevenséges árú sifelszereléseket. Barátja a biztonsági gyermek-autóülésekre specializálta magát. Megyékünkben ezek a cikkek szinte egyáltalán nem értékesíthetők, de a nyugati határtól távolabbi megyékben a bekerülési ár többszöröseért könnyen eladhatók.

„A gyerekülések általában jó állapotban vannak, a gyerek hamar kinő belőle. A gjaidiban egy jó minőségű, szép mintájú, biztonsági övvel 30–50 schillingért beszerezhető. Ha időben megyek, minden szombaton kapok néhányat. Persze akkor a reggeli nyitáskor ott kell lenni. Ha az ember későn kel, bizony a helyi törökök, a szlovákok meg a magyarok kiűrik a polcokat. Most már elég nagy konkurenciát jelentenek az otthoni kereskedők is. Rendszeresen látok olyat, aki minden szombaton itt van. Budapestről jön. Visz az mindent. De ahogy látom, főleg a tv-t, mikrót és a porcelánt. Volt olyan, hogy tíz tv-t pakolt be a buszszzerű járgányába. Igaz, mindig vannak néhányan vele, így az érték megoszlik. Én kevesebbel is beérem: egy-egy ülésen van háromezer forint tisztán. Egy jó hétvégén veszek négyet-ötöt. De vittem haza mikrót, jó nagyot, biztos vendéglátós volt. Korszerűsíthettek, aztán leselejtezték. Az se került többbe, mint háromszáz schilling. De vettem már két gyönyörű fekete bőrfotel is. Az ára kétszáz schilling volt darabonként. Gondolja meg! Hatezer forintba került a kettő. Otthon leárazáskor láttam hasonlót, egy került hatvanezer forintba. Az enyémet biztos el tudnám adni darabonként negyvenért. De szép, megtartottuk. Itthon az itteni áron biztosan nem venném meg. A gjaidiban meg én is hozzájuthatok ilyesméhez. Úgy általánosságban meg lehet fogalmazni, hogy az otthoni új ár tizedéért nagyon jó dolgokat lehet venni, ha az embernek jó helyismerete van, s nem sajnál egy kis fáradságot. Egyrészt meg is takarítunk, meg időnként csinálunk is egy kis pénzt a gjaidizással.” (Szigetközi asztalos)

Az előző interjúrészletből is látható, hogy a lompizás, gjaidizás tárgyai gyakran a hönáhitott presztízsjavak közé tartoznak, megszerzésük büszkeséggel tölti el tulajdonosukat. Nyilvánvaló, hogy ebben az összefüggésben az így megszerzett javak képesek kompenzálni bizonyos társadalmi egyenlőtlenségeket.

Az érem másik oldala: a hazai használtcikk-piacon is egyre nyilvánvalóbb bizonyos termékek eredete, származása. Többek között sokan ezért is vonakodnak a használt háztartási cikkek megvételétől, hiszen, ha becsapták őket, a rossz terméket sem használni, sem továbbadni nem tudják, sőt a gyártóhoz sem fordulhatnak minőségi kifogásaikkal.

Bizonyos érzékkel, odafigyeléssel a lompiból, illetve gajdeszből származó termékek elég jól kiszűrhetők. Például: „Színes TV-k, olcsók, sztereó is, jó állapotban eladók. Irányár: 22 000–28 000 Ft” – dunántúli község. (*Magyar Bazar*, 1997. augusztus)

A hirdetést böngészőben azonnal felmerül a kérdés: ugyan hogyan kerül kereskedelmi mennyiségű használt tv egy községi lakos kezébe?

„Kávéfőző, gyümölcscentrifuga, kenyérpíró, gőzölős vasaló, mini grill, grillsütő, levegő párasító, termosz, arcsolárium, infralámpa, hűtőtáska, bőrönd, magnós rádió, hangszóró, asztali és mennyezeti lámpa eladó. Irányár: 1500–10 000 Ft” – pápai telefonszám: (Uo.)

A felsorolt értékesítendő tárgyak „jegyzéke” kísértetiesen emlékeztet a lompizások „áruvilágára”. A gyanú a pápai telefonszám megpillantásakor tovább erősödik.

„Videók, lejátszók, felvevők, olcsón eladók. Irányár: 18 000 Ft-tól” (uo.); „Mosogatógép, 12 személyes, eladó. Irányár: 10 000 Ft” (uo.). Egy új mosogatógép ára a hazai piacon 70–100 ezer forint. A kétféle ár közötti jelentős eltérés már sejteti az eredetet.

„Háztartási cikkek eladók. Irányár: 300 Ft-tól” (uo.). A túlzottan is rövidre sikerült (ingyenes) hirdetés lényegében azt sugallja, hogy „van itt minden. Valóságos kincsesbánya. Nálam aztán mindenki mindent megtalál igényeinek és lehetőségeinek (pénztárcájának) megfelelően Csak hívjanak, s részletezem az ajánlatokat. 300 Ft-tól fölfele”.

„Próba-Szerencse” jelíggel is megjelenhetett volna az alábbi hirdetés, amely hibás készülékeket próbál piacra dobni: „Automata mosógép, előltöltős, Philips és mosogatógép, javításra szoruló eladók. Irányár: 10 000 Ft/db” (uo.)

Az eredetre vonatkozó gyanút csak fokozza, hogy a mosó-és mosogatógépekre „az egységes árképzés elveit alkalmazzák”: mindkét készülék tízezer forintba kerül.

Sorozatban számolhatnánk be olyan esetekről, amikor az új vagy újszerű termék elérhetetlensége miatt a vásárló kiszorul a használtcikk-piacra, ahol ugyanúgy szembesül a „vadkeleti” módszerekkel, mint gyorsan változó gazdaságunk egészében. Ennek illusztrálására szolgáljon az alábbi példa:

„K. Z. gépkocsivezető fagyasztószerkényt kívánt vásárolni, de nem volt elég pénze ahhoz, hogy új készüléket vegyen kétéves garanciával. Miután átböngészte a Bazar hirdetőújság aktuális számát, két ajánlattal is találkozott. Mindkettő a bolti ár feléért, azaz 25 ezer forintért kínált fagyasztót. Az egyik egy Lehel készülék volt, de a tulajdonos a megadott időben nem tartózkodott otthon, így gondoltam, hogy közben azért megnézem a másikat. Egy fiatal – bizalomgerjesztő – házaspár fogadott. Mindjárt meg is mutatták a konyhába a fridsider mellé beállított Gorenje fagyasztószerkényt. Kb. öt-hat éves volt. Ez meg is felelt a valóságnak. Éppen működött is, ezt bizonyítandó volt benne egy csirke. Más semmi. Gondoltam, ismert márka, nem lehet rossz. Meg is egyeztünk a 25 ezer forintban. Hazaszállítottam háromezer forintért, otthon bekapcsoltam, s

másnapra kiderült, hogy az automatikája nem kapcsol ki. Kihívtam egy szerelőt, aki ötezer forintért újat tett bele. Mindezek után felkerestem a házaspárt, s nagy nehezen visszaadták az ötezer forintot. De azután sem volt minden rendben. A gép fagyasztott, de még mindig nem kapcsol le. Ekkor már olyan szerelőt hívtam, aki garanciát is vállal az általa végzett munkára. Ki is jött a mester, s kicserélte az öt-hat éve elhasznált motort egy újra, adott egy év garanciát is. Ez tízezer forintba került. A cserére azért volt szükség, mert ezeknek a gépeknek a hűtési ereje egy idő után lecsökken, s emiatt állandóan működniük kell, hogy a megfelelő hőmérsékletet tartani tudják. Hát persze, hogy felhívtam az eladót, s mindent elmondtam, s javasoltam egy méltányos megegyezést. Ők egy másnapi találkozót kértek az én lakásomon. De a megbeszélés időben nem jöttek. Hívtam őket telefonon, nem vette föl senki napokon át. Jártam náluk újra, ekkor mondta a szomszéd, hogy már visszamentek Németországba. Odakint dolgoznak. Egyébként azt is megtudtam, hogy a férj szokott ilyen használt dolgokkal üzlelni, amiket onnét hoz. Ezután feladtam. Ki tudja, mikor jelenik meg itthon újra?”

ÖSSZEGZÉS

Az előzőekben ismertetett és egyéb kutatási eredményeim alapján kísérletet teszek a sikeres lompizók jellemzőinek felvázolására.

A sikeres lompizó általában dunántúli vagy kisalföldi településen él. Az esetek többségében középfokú iskolai végzettsége van. Ez a középfokú végzettség építőipari (kőműves, ács, épületesztalos, csőszereelő, víz- és gázszereelő) szakmunkásbizonyítványt vagy a német és osztrák tartományokban oly keresett hiányszakmák (például asztalos) oklevelét jelenti. A sikerrel lompizók általában több éve dolgoznak külföldön, Ausztriában gyakran feketemunkát vállalva, napi ingázóként, „menedzsernek álcázva” – a határon lényegesen gördülékenyebb az átjutás, s így alapos helyismeretre tettek szert. Miközben a migránsok többsége idegen nyelvet nem beszél, csoportunk tagjai többségükben legalább alapszinten képesek németül kommunikálni. Ez tette lehetővé, hogy bizonyos információkat monopolizáljanak, vagy legalább néhány lépéssel a többség előtt járjanak a használt cikkek „beszerzése” és értékesítése során. A csoport tagjainak nagyobb része nő, általában két gyermekkel, s életviteli igényeik készítetik őket külföldi munkavállalásra, illetve a kiegészítő jövedelemszerzési lehetőségek felkutatására, sikeres megújítására. Életkorukat tekintve inkább 35–50 évesek. Érdekes, hogy míg korábban a „kis KGST”-piacokon inkább tevékenykedtek nők, a lompizók között egyel sem találkoztam (a migránsokra jellemző szakmák sem nőies foglalkozások, de ez még önmagában nem zárná ki teljesen a gyengébb nem jelenlétét). A csoport tagjaira jellemző, hogy a korábbi években relatíve magas életszínvonalat tudtak családjuknak biztosítani, s most erőfeszítéseik jelentős részét ennek megőrzésére fordítják. Fontos kellékük a gépkocsi, amivel mozgékonyaságuk, piaci jelenlétük megsokszorozható. Alapvető információs bázisuk a család, a rokonság, a baráti és munkatársi kapcsolatok. Esetükben mind a hazai, mind a külpiacok bizonyos szegmenseinek ismerete alapvető, s ebben az összefüggésben kapcsolatrendszerüket (például feleség, szülők mint hazai értékesítők) hatékonyan képesek működtetni.

Kutatásaim azt valószínűsítik, hogy a migránsok – a hazainál lényegesen magasabb munkabér mellett – sikerrel kombinálják az eltérő jövedelemforrásokat. A jövedelemkiegé-

szítő tevékenységek azonban általában nem kapcsolódnak a főállású aktivitásokhoz. A használt cikkek felkutatása – esetleg piaci értékesítése – a jövedelemszerzés kevésbé leterhelő, kockázatmentes formája. A siker ugyanakkor nagyban függ bizonyos tudástőke (nyelvtudás, piaci ismeret, műszaki ismeret), kapcsolati tőke (kapcsolatépítő, -teremtő-ápoló képességek) és anyagi tőke (személygépkocsi) birtoklásától. E tőkék birtokosai sikeres jövedelemkiegészítő stratégiák kialakítására képesek.

IRODALOM

- GÖBÖLYÖS IVETT [1994]: *Magyar építőipari munkások Németországban*. Kézirat.
- ALPHEIS, HANNES [1984]: Integration von rückkehrenden Migranten in Joannina, Griechenland. *Zeitschrift für Soziologie*, Jg. 13, Heft 4, Oktober, 371–376. o.
- SCITOVSKY TIBOR [1990]: *Az örömtelen gazdaság*. KJK, Budapest.
- SCITOVSKY TIBOR [1995]: A használtcikk piacok elméletéhez. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- STARK, DAVID [1988]: Osztályozás és szelektív béralku a belső munkaerőpiacon. *Gazdaság*, 4. sz.

Magyarok az osztrák munkaerőpiacon¹

BEVEZETÉS

Kutatásunk célja az volt, hogy megbecsüljük az Ausztriában dolgozó magyarok számát, megismerjük munkaerő-piaci helyzetüket és a munkavállalással kapcsolatos jövőbeni elképzeléseiket. Első tervünk az volt, hogy egy „hólabdás” mintavételi módszert alkalmazó kutatás során felmérjük a bécsi magyar legális és illegális munkaerő mennyiségét. (Bécs városára azért szűkítettük a kérdést, mert tudtuk, hogy a tervezett módszer és a rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé ennél nagyobb területi egység elemzését.)

A tervezett kutatás így módon nem valósult meg. Hiába törekedtünk sok, egymástól független „hólabda” elindításával a bécsi magyarság minél szélesebb körének „befogására”, a „hólabda” mindig ugyanazt a szűk kört találta el: az 56-os magyarok körét. Harmincvalahány „gurítás” után beláttuk, hogy a sokféle (rotterdami heroinosok, bécsi lengyel munkások és több más, területileg koncentrált, de hivatalosan nem nyilvántartott s olykor rejtőzködő) populáció vizsgálatára bevált módszer a bécsi magyar munkaerőpiac vizsgálatára nem alkalmas.

A bécsi magyar fél- és illegális munkaerőpiac szereplői vagy nem élnek Bécsben,² vagy ha mégis ott élnek, akkor számunkra láthatatlanok. A Bécsben élő illegális magyar munkaerő vizsgálata azért sem volt lehetséges, mert ha laknak is Bécsben ilyenek, nem jellemző az olyan területi góc,³ amelyen keresztül fellelhetők lennének.

Az előbbiekk miatt az ausztriai magyar munkások életét, munkaerő-piaci életpályáját és helyzetét interjú módszerrel igyekeztünk feltárni. Ceferner Szilárd, PhD hallgató harmincnégy interjút készített a magyar-osztrák határ közelében található településeken a (valaha) ausztriai magyar munkavállalók körében.

A tanulmányban ezen harmincnégy interjú (a továbbiakban „miniminta”) alapján próbáljuk felvázolni az Ausztriában dolgozó magyar munkaerő társadalomképét. Nem megkerülhető kérdés, hogy mire lehet alkalmas harmincnégy, mégoly érdekes és életszerű esettanulmány szándékunk szerint alapos elemzése. Arra természetesen nem, hogy így módon bemutassuk az ausztriai magyar munkaerőpiac jellemzőit, és arra sem, hogy becslési állapot adjunk annak megítéléséhez, hogy milyen munkaerő-piaci magatartás várható a

¹ A kutatás az ISM Munkaügyi Munkabizottsága megbízásából a TÁRKI-bankészült.

² Arra, hogy a bécsi magyar munkaerő egy része nem él Bécsben, más információk is utalnak: sokan naponként ingáznak, vagy Bécs környékén – ami Mosonmagyaróvárig tart – húzzák meg magukat, ahol olcsóbb az élet.

³ A lengyelek esetében ez a góc az általuk favorizált katolikus templom, a közelében lévő lengyel kulturház és a körükük szerveződő lengyel piac.

magyaroktól az EU-csatlakozást követően. Arra azonban – a reprezentativitás hiánya és a kis elemszám ellenére – alkalmasnak véltük a harmincnégy interjút, hogy elemzésük révén áttekintsük azokat a munkaerő-piaci szabályszerűségeket és helyzeteket, amelyek a ma Ausztriában dolgozó magyarok egyes típusait jellemzik. Márpedig ha feltételezzük, hogy az interjúkban a ma Ausztriában fellelhető magyar munkavállalók mindegyik típusa (ha összetételüket tekintve nem is reprezentatívan) megtalálható, akkor remélhetjük, hogy a megismert tipikus munkaerő-piaci magatartások segítenek a jövőbeni tendenciák előrejelzésében.

Ami az EU-csatlakozás várható hatásait illeti, ismét csak feltételezésekkel élhetünk. Ha feltesszük, hogy a csatlakozást követően a magyar munkaerőpiac (a közvetlen tőkeberuházásoknak köszönhetően) több munkaerőt igényel, továbbá, hogy a magyar munkaerő tranzakciós költségei (elsősorban a határátlépés csökkenő nehézsége miatt) kisebbek lesznek, miközben az ausztriai munkaerőpiacon nem változik a kereslet a dráguló („kifehéredő”), de a helybelihez képest még mindig olcsó magyar munkaerő iránt, akkor a mai magatartás alapján becsülhetjük, hogy milyen háterű, motivációjú és demográfiai összetételű csoportok fognak leginkább megjelenni az osztrák munkaerőpiac egyes szegmenseiben (értve ezalatt régiót és ágazatot, illetve vállalatípust).

A „MINIMINTÁRÓL” RÖVIDEN

Noha a harmincnégy eset⁴ nem reprezentálja az ausztriai magyar munkaerőpiac szereplőit, célszerű röviden szólni arról, hogy mi módon torzít a kis esetszám. Az osztrák Munkaügyi Szolgálat 1997. évi adataiból ismerjük az Ausztriában 1997-ben legálisan dolgozó 8865 magyar munkás nem, régió és kor szerinti összetételét. „Minimintánk” összevetése ezekkel az adatokkal azért nem haszontalan, mert – mint később látni fogjuk – a szereplők zöme „valamilyen mértékben”, illetve ausztriai életpályája során „olykor, sőt nem is ritkán” legális munkaerő volt.

Az összehasonlítás korlátait figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy az általunk vizsgált harmincnégy eset nem, régió és kor szerinti megoszlása nem áll távol az 1997-ben Ausztriában legálisan dolgozó magyarok hasonló megoszlásaitól. A „minimintában” kevesebb a nő (14 százalék, a legálisan dolgozók 21 százalékával szemben), több a Burgenlandban foglalkoztatott (kb. 50 százalék, a legálisan dolgozók 38 százalékához képest), és több a harminc év alatti (20 százalék, a legálisan dolgozók 15 százalékával szemben), mégpedig az ötven év felettiiek rovására.

A megkérdezettek között közel azonos számban vannak városi (zömmel győri, mosonmagyaróvári) és falusi lakosok. Az összes interjú Győr-Moson-Sopron megye északi részén készült, tehát az országnak abban a kis szegletében, ahonnan – Vas és Zala megye mellett – az ausztriai munkavállalás a legkézenfekvőbb alternatíva már jó évtizede (ha nem régebben).

A „minimintát” alkotók zöme szakmunkásképzőt (41 százalék) vagy középiskolát (44 százalék) végzett. Egyetlen interjú készült általános iskolai végzettségű és három interjú felsőfokú iskolai végzettségű munkavállalóval. Figyelembe véve a minta kor szerinti ösz-

⁴ A harmincnégy esettanulmány „kemény” adatait lásd a Függelékben.

szetételét, ezek az arányok nem abszurdak:⁵ más forrásokból közismert, hogy az ország nyugati részén élők iskolázottabbak, mint az ország teljes népessége, valamint, hogy a migránsok a „közepes” iskolázottságúak köréből kerülnek ki leginkább.

A szakképzettség jellege – tekintet nélkül arra, hogy technikumban, szakközépiskolában, szakmunkásképzőben vagy szaktanfolyamon szerezték – összefüggésben van az ausztriai munkaerőpiac keresletének szerkezetével. Jó eséllyel léphetnek az ausztriai munkaerőpiacra az építőipari szakmákban (asztalos, kőműves, szobafestő, ács), illetve a vasmunkás-szerelő szakmákban (hegesztő, szerszámkészítő, géplakatos, mezőgazdasági-gép-szerelő) szakképzettséget szerzett munkavállalók. A másfajta szakképzettségek (például építész, óvónő, ápolónő, patkolókovács, agrármérnök) meglepte ugyanakkor nem sokat számít, mert nem tőle függ a vállalt munkakör megszerzése és megtartása.

HÁZTARTÁSCIKLUS ÉS MUNKAERŐ-PIACI KOHORSZ

*„Akkor megy a szekér, ha ketten húzzák, egy irányba.”
„Időben kellett lépni, még 1990-ben.”*

Az életkor két – részben független – módon hat az ausztriai munkavállalás esélyére. A vizsgált esetek háztartásszerkezet és háztartásciklus szerinti összetétele, továbbá az ausztriai munkaerőpiacon való megjelenést kifejező munkaerő-piaci kohorsz (a munkaerőpiacra egy időben lépettek csoportja) szerinti megoszlás arra utal, hogy e két tényező nagymértékben befolyásolja az ausztriai munkavállalás valószínűségét.

A tipikus háztartás, amely Ausztriába munkavállalót bocsát ki, a nukleáris család, amelyben egy vagy két (kis)iskolás gyerek él. A 34 esetből 18-ban ilyen háztartás állt az ausztriai munkavállaló mögött. Ez részben a kor hatásával magyarázható, amennyiben a harmincas, korai negyvenes éveikben lévő férfiak általában ebben a háztartásciklusban élnek. De részben magyarázat lehet a kohorszhatás is, amennyiben a rendszerváltás (és az azt megelőző „fellazulás”) az adott korosztály szempontjából éppen akkor következett be, amikor a háztartásciklus a maga kényszereivel és erőforrásaival a külföldi munkavállalás szempontjából optimális volt.

A kényszerekről, az erőforrásokról és a teljes családról mint a munkavállaló hátszágáról ehelyütt csak röviden írunk, mivel külön részben mutatjuk be az ausztriai munka anyagi és pszichikai (rövid és hosszú távú) hasznait és költségeit. Látni fogjuk, hogy a kétgyerekes nukleáris család⁶ az a háztartásciklus, amely a legnagyobb hosszú távú kényszert jelenti és a legtöbb rövid távú erőforrásokat nyújtja a külföldi munkavállalónak.

Annak vizsgálatára, hogy a háztartás milyen szerepet tölt be a külföldi munkavállalásban, a háztartásciklus alkalmasabb fogalom, mint a háztartásszerkezet. A háztartásciklus kényszerjellege abban rejlik, hogy (két) (kis)gyereket kell eltartani és a jövőjüket biztosítani. A feleség ezzel összefüggésben egyfelől mint jövedelemszerző társ fontos (erőforrás,

⁵ Az osztrák adatokkal való összevetés ez esetben nem volt lehetséges, mert a tőlük kapott adatok kétharmadában hiányzott az iskolai végzettség.

⁶ A teljesség kedvéért megemlítendő a fenti tipikus háztartásciklustól eltérő háztartási összetételek néhány vonása. Így például több fiatal, egyedülálló háztartás is előfordult a „minimáltban”.

bár éppen a gyerekek ellátási kötelezettsége miatt nagymértékben korlátozott), másfelől a külföldi munkavállalás kikényszerítő (felhalmozásorientáció) és azt egyben lehetővé tevő erőforrása („hátszaga”) a háztartásciklusnak. Ez a magyarázat annyira magától értetődő és oly gyakran fordult elő az esettanulmányokban, hogy indokolatlan példával illusztrálni.

Természetesen sok háztartás esetében olyan „egyedi” okokat is találunk, amelyek fokozták a külföldi munkavállalás kényszerét, vagy/és növelték sikeres kivitelezésének⁷ esélyét. Ilyen elemek a feleség betegsége, illetve a kérdezett vagy feleségének munkanélkülivé válása (vagy az ettől való félelem). Mivel ezek az elemek többször is visszatértek az esettanulmányokban, feltételezhetjük, hogy nem kivételes esetekről van szó. Ugyanakkor vannak sajátos, úgymond „női” helyzetek is.⁸

„Érettségi után egy magyar vállalatnál voltam adminisztrátor egy évig. Jelentkeztem főiskolára, felvettek, és azóta járok ki dolgozni. Nagyon rosszak voltak a családi körülményeim. Már tizenhét éves koromban elköltöztem a szüleimtől, meg kellett élnem valamiből.” (2)

„Melő mellett érettségiztem le. Egy élelmiszer-ipari vállalatnál voltam bolti eladó egy ideig, de aztán jött a gyes. Ezután egy évig voltam munkanélküli, azért nem vettem vissza, mert a gyereket nem tudtam olyan korán oviba vinni, amilyen korán nekem mennem kellett a boltba. Ezután mentem ki. Valamiből meg kellett élnünk a gyerekekkel.” (8)

„... egy közeli faluba jártam át az ÁFÉSZ-boltba dolgozni mint eladó. Aztán itt a faluban lettem boltos. Minden évben kivettem a szabadságomat, az idő alatt jártam ki Ausztriába dolgozni.

Miután lehetett vállalkozásokat elindítani, mi is próbálkoztunk, de nem jött be. Három boltunk is volt, de akkorát buktunk, hogy majdnem ráment a családi házunk is. Rengeteg tartozásunk volt és van, pedig igen sokat dolgoztunk, és minden lehetőséget megpróbáltunk megragadni.

Aztán meg a férjem is elhagyott (ő is Ausztriában dolgozik illegálisan), egyszerűen csak elköltözött egy másik nőhöz. Nekem meg itt hagyta a gyerekeket.” (36)

Kérdés, hogy a háztartásszerkezet és -ciklus hatása egyszerűen az adott életkort elért és megfelelő háztartási háttérű munkavállalók „örök” tapasztalataiból adódik, vagy egy kivételes helyzetről van szó: a magyar munkaerő egy kohorszát a rendszerváltás éppen abban az életkorban érte, amikor a háztartásciklus kényszerei és a megnyíló lehetőségek együttesen ösztönözték a külföldi munkavállalást.

A feltételezés nem csupán azért látszik indokoltnak, mert – mint láttuk – az Ausztriában dolgozók nagy része egy viszonylag szűk korosztályba tartozik, hanem azért is, mert zömük (19-en) öt-tíz éve dolgozik Ausztriában. Másként: a „miniminta” tagjainak többsége munkaerő-piaci kohorszba sorolható. Az 1990 és 1995 közötti időszak volt az, amikor

⁷ Hangsúlyozni kell, hogy a „miniminta” természetéből fakadóan (jobbára jelenleg is Ausztriában dolgozókról van szó) a sikeres ausztriai munkavállalási kísérletek aránya túlreprezentált. A fenténél komorabb lenne az összkép, ha a sikertelen esetek (amikor az illegális munkavállaló lebukott, s ezért kiutasították Ausztriából; vagy ha a munkavállaló nem bírta a „gyűrődést”, és feladta stb.) tapasztalatait is elemeztük volna.

⁸ Az idézetek utáni szám az interjúalany azonosítója (lásd a *Függelékben*).

„kellett és lehetett” is az osztrák munkavállalással kísérletezni. A következő két példa a háztartásciklus és a munkaerő-piaci kohorsz egybeesésének „közel optimális” eseteit mutatja be.

„1978-ban végeztem pincérként. Jött a főszezon, én meg mentem le a Balatonra dolgozni a szállodasorra. Utána Visegrádon dolgoztam egy nagyon jó nevű hotelban. Protokollfogadások politikusoknak..., elit világ volt az. Aztán felkerültem Budapestre, majd visszajöttem ide a városba. 1981-ben megházasodtam. Eddig mindig alkalmazott voltam, de ekkor egy étterem-szálloda üzletvezetője lettem. 1990-ben kimentem Ausztriába dolgozni. Itt volt a család, ház is kellett. Éhes voltam a pénzre...” (3)

„1989-óta dolgozom Bécsújhelyen egy öntödében. Én voltam az első, aki a faluból hivatalosan kiment dolgozni. Ekkor még a megyei tanács engedélyével lehetett csak kimenni. Itthon csoportvezetőként dolgoztam, de abból nem tudtam megélni.

Először, azt hiszem, mindenki az elmaradásait pótolja be, az adósságait törleszti. Mi is ezt tettük. Kifizettük az OTP-t, befejeztük a lakás felújítását, vettünk egy jobb kocsit. Aztán ahogy a gyerekek nőttek, úgy kellett nekik is először a lakás, aztán a kocsit. Örülök, hogy elmondhatom: tisztességesen elindítottam a gyerekeimet az életbe. Most szerencsére már ott tartunk, hogy vettünk egy kis hétvégi házat, amit lassan, szépen felújítunk.” (13)

A ma Ausztriában dolgozó kérdezettek közt többen voltak, akik korábban már belebelekóstoltak az ausztriai alkalmi munkába. Az ausztriai vendégmunka „östípusa” a többnyire rendszeresen ismétlődő mezőgazdasági munka volt, s gyakran egy adott személyes ismerős létéhez, esetleg a patriarchális munkaadó-munkavállaló kapcsolathoz fűződött.

„Huszonöt év óta járok ki rendszeresen szüretelni ismerős családhoz. Többen vagyunk a faluból, akik kijárunk. Először nagyon nehéz volt kimenni, mert nagyon nehezen tudtam szabadságot kérni. De mindig megoldottam valahogy, vettem ki két hét szabadságot, aztán kimentem.

Reggel ötkor kellett kelniünk, hogy hatra már kint legyünk a szőlőben. Még benn a háznál kaptunk egy kis teát meg kalácsot. Kilenc óra körül volt reggeli, ami általában valami felvágott volt. Kettőkor ebéd, este öt órakor, amikor visszamentünk, adtak meleg vacsorát. Akármilyen idő is volt, eshetett az eső is, szedni kellett a szőlőt. Amikor este hazaértünk, hat órakor, még le kellett menni a présházba, hogy a szőlőt, amit aznap leszedtünk, ki is préseljük. Ez eltartott tízig, tizenegyig. Mint egy halott, úgy dőlünk be az ágyba. Nekem traktorozni is kellett, de mivel nem volt papírom semmi, mindig a kertek alatt kellett menni. Először azt gondoltam, hogy ez egy jó dolog lesz, de itt is nagyon hajtottak bennünket, percre pontosan kellett megérkezni mindig. Üdítő meg bor annyi volt, amennyit csak akartunk.

Egy-egy szüret nyolc-tíz napig tartott, de meg lehetett keresni ötven-hatvanezer forintot. Amikor letelt a szüret, soha nem jöttünk haza üres kézzel, mindig adtak egy-két üveg bort, egy-két láda szőlőt meg kávé, egy táskát csokit, banánt a gyerekeknek. Előfordult az is, hogy a kinőtt, kissé kopott ruháikat is odaadták nekünk. Ahol én voltam,

a tulajdonosnak kocsmája is volt, ha korán befejeztük a munkát, és még megittunk ott egy-két sört, azt soha nem kellett kifizetni.

Innen a faluból három-négyszáz fő biztos kijár valamilyen módon. Húszévestől hatvanéves korig mindenki kimegy, aki mozog. Van, aki egész évben erre tartogatja a szabadságát. Ismerek olyan házaspárt is, akinek két kisgyereke van, és rendszeresen kijárnak szüretre. Ilyenkor a gyerekek mellé baby-sittert fogadnak ...” (30)

Ha voltak is olyanok, akik a korábbi évtizedekben munkát vállaltak Ausztriában, a „minimintát” alkotók zöme egy szűk, öt éves időszakban (1990 és 1995 között) vágott bele az ausztriai kalandozásokba. Aligha szorul magyarázatra, hogy korábban miért volt csak kivételes az ausztriai munkavállalás. Annál érdekesebb, hogy a „miniminta” jelzése szerint az ausztriai munkavállalást az utóbbi három évben csak kevés munkavállaló tudta és akarta felvállalni.

A ma 30–50 évesek korcsoportja kedvező munkaerő-piaci korszakban került a megfelelő háztartásciklusba. Egyfelől ekkor még elég olcsó volt a magyar munkaerő Ausztriában, a hatóságok az első hullámban érkezőkkel szemben elnézőbbek (vagy/és felkészületlenebbek) voltak, a külföldi munkaerő kínálata is kisebb volt, s az osztrák gazdaságban is „jól ment a szeker”. A jövedelemrés a magyar és az osztrák munkaerőpiac között a mainál nagyobb lehetett. Másfelől a rendszerváltás okozta munkanélküliség, a bizonytalan jövőképből fakadó sokk is hozzájárult a munkaerő-piaci pályájuk elején vagy delelőjén lévő munkaerő döntéséhez. Említésre méltó továbbá az a kohorszspecifikus érv, amely szerint a rendszerváltás időszakában tetőző magyar bevásárlóturizmus is sok olyan munkaalkalmat teremtett Ausztriában, amihez magyar nyelvű eladókra volt szükség.

„Kinn voltunk vásárolni Ausztriában '90 körül. Ekkor még nagyon keresték a boltokban a magyar anyanyelvű eladókat, mivel nagyon sok magyar járt át vásárolni. Én jól beszéltem németül. Az egyik műszaki cikkecs boltban beszédbe elegyedtem az eladókkal: rögtön meg is állapodtunk, hogy a jövő héten jöhetnek dolgozni. Ebédszünetekben nagyon sokat beszélgettem a közeli boltosokkal. Akkor mondta egyikük, hogy kellene gyorsan egy megbízható eladó. Én Bruckban dolgoztam, az eladóra egy közeli faluban volt szükség. A férjem akkor még nem tudott németül, de angolul jól beszélt, elment jelentkezni, és felvették. Szóval én szereztem ki a férjemet.” (25)

Értelemszerűen ezeknek a munkaalkalmaknak a magyar bevásárlók tömegeinek eltűnével befellegzett.

Felmerül a kérdés: az a tény, hogy „minimintánkban” alig van új ausztriai munkavállaló, jelenti-e azt, hogy egyszeri, esetleg megismételhetetlen, rendszerváltás-specifikus munkaerő-piaci helyzetről volt szó? Ha igen, akkor az érintettekben (osztrák munkaügyi szakértő és magyar határőr, osztrák kisvállalkozó és szakmunkásképzőt végző magyar tanuló) rögzült kép a „magyar veszedelemről”, illetve az „osztrák aranybányáról” hamis, egy már lezárult korszak tapasztalatain alapuló indokolatlan félelem/remény csupán.

MUNKAERŐ-PIACI ÉLETÚT

A „miniminta” közel harmincnégyféle életutat tár elénk. Ezek egyedi sajátosságai-
ból kell felismerni és kiválasztani azokat a jellemző mozzanatokot, amelyek összefüggésbe
hozhatók az elemzés más alapelemeivel. Eljárásunk a következő volt: az életutakat „fel-
daraboltuk” az ausztriai munkavállalást megelőző időszakra („előélet”), a külföldi mun-
kavállalást előkészítő és végigkísérő személyes kapcsolatokra, a legális-illegális dimenzi-
óban való mozgásra, valamint a regionális elmozdulásokra.

Előélet, különös tekintettel a külföldi munkavállalás okaira

Az Ausztriában dolgozó magyar munkavállalók többsége már korábban is próbálko-
zott külföldi munkavállalással, de legalábbis tervezte azt. A tény megerősíti azt a feltéte-
lezést (Sik, 1998a), hogy a migrációkészség összefügg az egyénre jellemző mobilitási haj-
lammal – mint sajátos pszichikai („megengedő és ösztönző”) erőforrással –, amiből egyúttal
az ismétlés vágya és képessége is következik.

A következő példák az előbbi feltételezés ésszerűségét illusztrálják.

„Suli után csőszerelőként dolgoztam Győrben, majd egy-két év után felkértem ma-
gamat Pestre, mégis lássak világot, meg talán jobban is lehet keresni, több a lehetőség.
Utána jött a katonaság, ami után az óvári Fogkefébe mentem el dolgozni. Többször is
ki akartam menni Tengizbe, de mindig lebeszélte róla a feleségem...” (10)

„1967-ben végeztem... a Timföldgyárba kerültem... Itt nem keresett az ember, én
meg mindig többet akartam. 1971-től 1975-ig Csehszlovákiában dolgoztam. Ezután itt,
a helyi térszben vállaltam munkát. [...] Nem volt rossz helyem, nem azért mentem el,
mert problémám volt, hanem azért, mert kellett a pénz. Volt úgy, hogy negyven-ötven-
hatvan disznót hizlaltunk, de ez sem volt elég, az ember mindig csak azt számolgatja,
hogy mennyibe fog kerülni a következő adag táp. Ebből elegendem lett. Egyszer kinn
voltam Ausztriában egy vendéglőben kiszolgálóként, bár csak rövid időre, helyettesi-
teni. Ez alatt a rövid idő alatt annyit kerestem, mint itthon Magyarországon két év alatt,
ekkor már tudtam, hogy ezt kell csinálni.” (13)

„1974-től 1978-ig az NDK-ba dolgoztam. Innen évente csak két alkalommal jöttem
haza. Közben feleségül vettem egy német nőt, akitől gyerekm is született. Az egyesí-
tés évében váltunk el, de a mai napig jó kapcsolatban vagyunk, néha eljönnek hozzám
látogatóba. Aztán a régi cégem Ausztriába keresett embert. Jól beszéltem németül, me-
hettem.” (32)

Természetesen mind a pszichikai felkészültség, mind a külföldi munkavállalás több-
szöri megismétlése felfogható a migrációs burok (a személyt körülvevő kapcsolatok és a
tágabb közösség erőforrás- és szabályozórendszere, lásd Sik, 1998a; Elvándorlók, 1996)
hatásaként is. Az ausztriai munkavállalók életútinterjúiban rendre felbukkannak olyan
személyek, akik a külföldi munkavállalást (s gyakran nem is csak az elsőt) „szervezik”.

Az ún. szervezők az információszerzésben, a külföldi munkavállalás tranzakciós kiadásainak csökkentésében (utazási és szállásköltség-megosztás, illegalitás esetén a lebukás-veszélyének csökkentése, beajánlás-kezeség stb.) és a pszichikai kézség fokozásában vagy felélesztésében meghatározó fontosságúak.

„1988-ban voltam kinn a Szovjetunióban fél évig kiküldetésben. A pénz miatt voltam, kellett az életkezéshez. Aztán az ismerőseim elcsábítottak Ausztriába. Azt mondták, hogy ott jól lehet keresni. Mentem velük... Ezen a munkahelyen három éve dolgozom. Előtte Bécsben dolgoztam, de ott összeveszttem a főnökkel, és eljöttem. Az ismerősöm ajánlotta ezt a munkahelyet. Ő kijön néha segíteni.” (24)

A migrációs burok nagy tehetetlenségi erejű képződmény. Ha a külföldi munkavállalás folyamatossá (vagy gyakran ismétlődővé) válik, s az egyén mindeközben megfelel a migrációs burkot alkotók elvárásainak, akkor számíthat arra, hogy a kezeségi láncok mentén folytonosan táguló körben jut megbízásokhoz.⁹

„A nagybátyám kinn él Ausztriában, ő mondta először, hogy a faluban nagy disznóvágás lesz. Először ebbe a faluba mentem ki disznóvágásra, csak úgy szíveségből, aztán szóltak a szomszédok, hogyha náluk is lesz disznóvágás, hozzájuk is kimehetnek segíteni. Azóta kialakult egy kör, akikhez rendszeresen kijárok, ez évente körülbelül tíz-tizenöt alkalmat jelent. Naponta átlagosan négyszáz schillinget kapok.

Néha azok a családok, akikhez kijárok, tavasszal szoktak hívni szőlőmetszésre, szőlőkötözésre. Egészen ritkán traktorozni is szoktam meg szántani, permetezni. Mindezeket a munkákat a nagybátyám szervezi.” (27)

Az előélet másik, gyakran megjelenő eleme a kényszer és a lehetőség sajátos kombinációja. A kényszer háttérben általában a rendszerváltást követő időszakban váratlanul bekövetkező állásvesztés, illetve annak fenyegetése áll. Viszonylag fiatalokról lévén szó, ez utóbbi változatának tekinthető az is, ha a munkavállalók hosszú távon reménytelennek látják munkaerő-piaci kilátásaikat. Ennek elemei:

- az iskolai végzettségnek megfelelő munka, illetve a szakmai előmenetel, a karrieresélyek lehetetlensége;
- az elvárt nagyobb jövedelem (ne feledjük, fogyasztásorientált társadalomban élő fiatalokról van szó) megszerzésének esélytelensége;
- a felhalmozás valószínűségének (a családalapításhoz kapcsolódó felhalmozás, illetve háztartásciklustól függően a gyerekek eltartása, iskoláztatása, a továbbtanulás feltételeinek megteremtése, nagyobb gyerek esetén az otthoneremtés szülői támogatása) mérsékelt volta.

A felsorolt elemek, illetve variációik szinte az összes interjúban felbukkannak a külföldi munkavállalás okaiként.

⁹ Mint ahogy a migrációs burokkal nem övezett, illetve katalizátorszemélyekkel kapcsolatban nem állók akkor sem gondolnak külföldi munkavállalásra (vagy ha gondolnak is rá, nem vágnak bele), ha egyébként háztartásciklus-beli adottságaik alapján feltételeznék alkalmasságukat a külföldi munkavállalásra.

„A téészből mentem ki Ausztriába dolgozni. Ismerősök ajánlották, hogy lenne egy ilyen lehetőség. Anyagilag nem álltam túl jól, ezért elvállaltam. Tízennégyen mentünk ki...” (6)

„Kizárólagosan a pénz, a megélhetés miatt döntöttem úgy, hogy kimegyek Ausztriába dolgozni. Pedig szerettem a kollégákkal dolgozni a gyárban, de a pénz jobban kellett...” (9)

Olykor természetesen bonyolultabb az okok szerkezete, s megjelennek olyan kényzserelemek, amelyek más interjúkban nem fordulnak elő:

„Egyrészt azért mentem ki, mert sokkal többet fizettek, mint itthon, de volt még egy másik ok is. Szerettem volna eljönni az előző munkahelyemről. 1990–94 között a tanácsnál voltam építészeti főelőadó. Nem szerettem a munkámat. Ha tovább maradtam volna a tanácsnál – vagy hát most már az önkormányzatnál –, akkor túl sok lett volna a kuncsaftom munkaidőn túl is, ha érted, mire gondolok, én meg szeretek nyugodtan aludni. Jöttek a barátok meg a rokonok..., én ezt nem szeretem. Aztán adódott a lehetőség, egyik napról a másikra, és egyáltalán nem bántam meg. Sőt örülök is neki, sokkal jobb anyagokkal dolgozunk ott kinn, olyanokkal, amilyeneket itthon még nem is ismernek, nagyon sokat lehetett, lehet tanulni.” (12)

Más esetben nem a kényszer a külföldi munkavállalás hajtóereje. Az alkalmi jövedelemszerzés a vágyott szórakozás anyagi forrásait nyújtja.

„1996-ban mentem ki először dolgozni, de akkor csak nyáron, két hétre. Csak annyit dolgoztam, hogy legyen pénzem szórakozni, bulizni, meg hát a barátaimmal itt-ott nyaralgatni. Tavaly ősszel kezdtem kijárogatni év közben is. Két tandíjat kell fizetnem, és szeretnék már önálló lenni. Nem jó érzés, hogy az embernek huszonhárom évesen is hetente kell zsebpénzt kunyerálnia. És mindig megkérdezik, mire költöttem.” (37)

A napi megélhetés kényszere inkább kivételként fordul elő, illetve „késleltetett” formában ölt testet: a korábbi, hosszabb-rövidebb ideig fennálló megélhetési gondok miatt felszaporodó adósságok szorításában dönt a munkavállaló a külföldi munkavállalás mellett.¹⁰

„Régen nagyon szegények voltunk, pár ezer forintból éltünk. Sokáig arra fordítottuk az Ausztriában megkeresett pénz nagy részét, hogy utolérjük magunkat: adósságokat törlesztettünk, olyan dolgokat vettünk, amikre régebben nem volt pénzünk, pedig kellett. Mostanában inkább feléljük a keresetemet. Megdolgoztam érte. Meg is érdemlem, hogy most már egy kicsit jobban éljek, éljünk.” (16).

¹⁰ A századfordulón hasonló volt a helyzet. Az 1904. évi Bereg vármegyei jelentés szerint: „A kivándorlásnak okai gyanánt általában a nagymérvű eladósodás, a szerencsés esetek izgató ereje, a meggazdagodás vagy legalább jelentékenyebb tőke utáni vágy mondhatók.

Oly okok, melyek a teljes elszegényedés, mostoha és tovább nem tűrhető helyi viszonyokból erednének, egyáltalán fenn nem főrognak.” (A magyar ... 1991, 128. o.)

„Ismerőseim laknak kinn Ausztriában. Egy lovardába lovászfűt kerestek, engem ajánlottak, s én eljöttem. Nagyon kell a pénz, otthon nagyon rossz anyagi helyzetben vagyunk. A szüleimet lerokkantisították, régebben a térszben dolgoztak, ott sem kerestek sokat. Apám is lovász volt. Én is rajongok a lovakért... A pénzt természetesen hazaadom a családnak, így is nagyon nehezen tudnak megélni. Persze azért magamnak is teszek félre, meg kell alapozni az életet, ugye, jó lenne majd egy házat építeni, meg-nősülni... de ez még messze van.” (20)

A kényszer természetesen csak szükséges, de nem elégséges eleme a külföldi munkavállalásnak. Ez a munkaerő-piaci stratégia ugyanis sokféle erőforrás meglétét igényli, sőt rövid távon beruházásokat is feltételez: nyelvtanulás, autóvásárlás, „papirok” beszerzése (igencsak idő- és pénzigényes művelet), albérlet fenntartása stb. A beruházásokat vállalni nem képes egyének – hiába volnának munkaerő-piaci szempontból alkalmasak, és bármekkora is a kényszerek súlya – nem lesznek külföldi munkavállalók.

Előfordul, hogy a kényszerek és a lehetőségek végiggondolása stratégiai döntés jelle-gű, de gyakoribb az ad hoc ötlet valóra váltása.

„Schwechat melletti faluban dolgozom (hetvenöt kilométerre van innen) mint épület- és bútorasztalos. 1990-ben mentem ki először, és azóta ezen a helyen dolgozom, megszakítás nélkül. Előtte tizenöt évig voltam kisiparos, volt munkám éppen elég, viszonylag jól is kerestem. Nem akartam felszámolni egy fél élet munkáját... Több tanítványom is volt, akiket végig kellett vinnem. Először arra gondoltam, hogy csak svarcba megyek ki: egy hetet kinn dolgozom, egyet meg itthon. Ekkor úgy tanultak a tanoncaim az iskolában, hogy egy hét iskola, egy hét gyakorlat. Gondoltam, hogy mikor iskolában lesznek, akkor megyek ki dolgozni. Azt üzenték vissza: vagy legalísan, vagy ahogy. A barátom kiment, én maradtam. Aztán mesélte, hogy milyen jók a gépek, milyen jó anyagokkal dolgoznak. Nálunk itthon akkor még nagyon nehéz volt beszerezni az anyagokat, meg a minőségük is nagyon gyenge volt. Meggondoltam magamat, volt is időm gondolkodni. Szépen lassan kezdtem visszafejlesztetni az itthoni üzletet. Váratlanul jött megint a lehetőség: egy hétvége alatt kellett dönteni, hétfőn már indulni is kellett. Bele a sötétbe... A főnökkel is csak a műhelyben találkoztam, már munkásruhában. Egymás kezébe csaptunk. Tetszettem neki, nekem is tetszett. Mondtam neki, hogy én Magyarországon önálló kisiparos vagyok, nekem van otthon saját felszerelt műhelyem meg kuncsaftköröm, és ezt nem akarom feladni, hogy aztán meg egy-két hónap múlva kidobjon. Én itt neki jól akarok dolgozni, de legalább három-négy évig biztosan, no persze meg ha rögtön, amilyen gyorsan lehet, lesz munkavállalási engedélyem. Azt mondta, hogy rendben, neki éppen ilyen ember kell amúgy is.” (14)

A látszólag a hirtelen jött ötlet, ad hoc döntés sem a semmiből születik. Gyakran ez a munkaerő-piaci megoldás „benne van a levegőben”,¹¹ illetve a személyi kapcsolatokba ágyazódva generálódik.

¹¹ Lásd az erdélyi külföldi munkavállalást szabályozó közösségi koordinálás mechanizmusait (Biró, 1994) és az Elvándorlók? ... (1996) c. kötet tanulmányait.

Személyes kapcsolatok

„... aki egyszer belekeveredik ezekbe a munkákba, az annyi emberrel ismerkedik meg, hogy ha újból ki akar menni, mindig talál olyat, aki tud valami munkát.”

A személyes kapcsolatoknak nagy szerepe van a munkaerő-piaci információszerezésben, a kínálkozó munkaalkalmak megszerzésében, sőt már a tervek kialakulásában is (vö. Sik, 1998a). Az ausztriai munkavállalásra is ez a jellemző. Ezért a személyes kapcsolatok elemzése során nem ezek létének bizonyítására törekszünk, hanem szerkezetük és működésük néhány sajátos vonását igyekszünk feltárni. Azt a feltevést illusztráljuk, amely szerint a ma Ausztriában dolgozók területileg erősen koncentrált, sajátos munkaerő-piaci csoportja – birtokában az éppen megfelelő erőforrásoknak – ragadott meg egy egyszeri és sajátos munkaerő-piaci lehetőséget.

Az interjúk tanúsága szerint az Ausztriában dolgozó magyarok közötti személyes kapcsolatok nem egyszerűen széles körben jellemzők erre a munkaerő-piaci csoportra, hanem ezek – granovetteri értelemben (Granovetter, 1973) – erős és hosszú távon működő kapcsolatok. Márpedig a szakirodalomban elfogadott nézet, hogy a munkaerő-piaci folyamatokat általában a gyenge kapcsolatok (az egymást ismerő, de egymással ritkán találkozó személyek, akik következőképpen egymás számára sokféle és új információt képesek nyújtani) szervezik hatékonyan.

Az erős kötések (hosszú időn át fennálló, kölcsönösen erős kapcsolatok olyanok között, akik egyéb, nem munkaerő-piaci szálak mentén is gyakran összejönnek) meghatározó szerepe sajátos munkaerő-piaci helyzetet jelez. Az ilyen kapcsolatok ugyanis feltehetően nem csupán az információk alkalmi és passzív közvetítésén alapulnak (ha éppen „egymásba botlik” az információ birtokosa és a munkát kereső), hanem a lehetőség kihasználását is segítik (kezesség, nepotizmus, fraternalizmus), sőt aktívan részt vesznek a munkaerő-piaci stratégia alakításában (meggyőzés, az információ tudatos felkutatása és egyenlőtlen szétosztása, a bizonytalan információ értelmezése). Továbbá, mivel – mint látni fogjuk – az ausztriai munkavállalás során gyakran a legalitás-illegalitás mezsgyéjén mozog a munkavállaló, a személyes kapcsolatok a rejtőzködésben is segítenek.

„Az első uborkázást úgy szereztem, hogy egy falusi húsboltban voltam bolti eladó, és a kollégám szólt, hogy lenne ilyen munka, és mennyit fizetnének érte. Én osztottam, szoroztam, aztán kimentem.

Most már három éve dolgozom egy állandó helyen, amit ugyancsak ezeknek a kapcsolatoknak az útján szereztem. Egy határ melletti faluba járok ki takarítani, minden nap, de csak négy órára, kilenctől egyig. Ketten megyünk ki kocsival. Az asszony, akivel járok, már régebb óta jár ki, de annyi lett a munkája, hogy már nem bírja egyedül, így megyek ki vele én.” (26)

„Először '91–92-ben Bécsben dolgoztam, aztán '92–94-ben Burgenlandban, mostanában megint Bécsben. Mindegyik hely, ahol voltam, bemelegített hely volt, már egy rokonom vagy ismerősöm dolgozott ott, és ő ajánlotta. Mindig több magyarral dolgoztunk együtt.” (11)

„...a mostani társam osztrák rokonai szóltak, hogy lehetne menni magánházakhoz építkezésekre besegíteni, jó pénzért. A társam meg nem akart egyedül kijárni, szólt nekem, hogy menjünk ketten.” (15)

„Úgy kerültem ki, hogy a barátaim, ismerőseim, akik rendszeresen jártak ki, szóltak, hogy egy tetőt kellene gyorsan befejezni, menjek segíteni. Kimentem. Aztán megértek: jól dolgozol, maradj még egy hétig. Maradtam.” (23)

A személyes kapcsolatok éppen szorosságuk (kölcsonös, több ízben kipróbált és bevált voltak) és a személyek közötti egyéb kapcsolatokba való beágyazottságuk révén csökkentik a külső tagokkal való „gyenge” kapcsolatok széles körű elterjedtségét. Egyfelől sikeres működésük „befelé”, másfelől zártságuk „kifelé” maga után vonja a munkaerő-piaci kohorsz csoportjellegének erősödését. Egyidejűleg erősödik az ausztriai munkavállalók együtt menetelő kohorszának munkaerő-piaci zártsága is. Márpedig ha egy munkaerő-piaci csoport megerősödik, az a következő kohorszok esélyét csökkenti az adott munkaerőpiacon, kivéve az e kohorszra – rokoni-baráti szálakon – ráfűződő kivételezettek körét.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a személyes kapcsolatok nem csupán erőforrások, de béklyók is lehetnek. Az esettanulmányokból például kiderül, hogy a nyelvtanulás elhanyagolásának magyarázata éppen a „mindenütt vannak magyarok” önmegnyugtató felmentésben rejlik. A magyar munkavállalók készséges és kölcsonös segítsége megkíméli ugyan az egyes munkavállalót a német nyelv fáradságos elsajátításától, de ez sok esetben munkaerő-piaci gondok forrásává válik.

Bár a munkaerőpiacon mozgók sok hasznos információt szereznek a „gyenge” kötések révén – a határon való átlépés technikájától kezdve a biztosítás vagy a fizetéskiegészítés jogi ügyeiig –, ezek az információk sokszor félrevezetőek, legalábbis elég bizonytalanok ahhoz, hogy csak a legtalpraesettebbek számára legyenek hasznosak.

A toborzásnak működik az a fajta tradicionális gyakorlata is, amelyben a személyesség, úgymond, „mézesmadzag”: nem a „személy” érdekei elsődlegesek, hanem a toborzóé vagy/és a megbízóé.

„Először A.-ban dolgoztam, de eljöttem, mert kevés pénzt fizetettek, és amit megígértek, azt sem fizették ki, csak a felét. Egy sráccal jöttünk el, ő ajánlotta, hogy idejövünk dolgozni. Legelőször úgy jutottam ki, hogy szólt egy ismerősöm, akinek ilyen munkásokat »kellott szereznie«.” (8)

Téves lenne az előbbieket úgy értelmezni, mintha ebben a munkaerő-piaci csoportban csak a sokszorosán kipróbált, hosszú távon működő kapcsolatok lennének eredményesek (egy ilyen feltevésből valamiféle zárt közösség vagy tradicionális társadalom képe sejlene fel). Tekintsünk egy példát a klasszikus értelemben vett „gyenge” kapcsolatok fontosságának érzékeltetésére:

„Osztrák ismerősök segítettek munkát találni. Nekem nagyon sok ott az ismerősöm, fél Ausztriát ismerem... Utána egy jó nevű osztrák szállodában voltam pincér négy és fél évig, míg el nem küldtek. Úgy kerültem ide, hogy egy osztrák barátommal körbejártunk mindent, sorba jártuk a helyeket, hogy hol lenne munka...” (5)

A „gyenge” kapcsolatok leggyengébbjének az ismeretlen személy segítsége nevezhető. A következő szemelvényből látható, hogy egy „szupergyenge” munkaerő-piaci kapcsolatból hosszú távú barátság is válhat.

„Szereztem egy hirdetési újságot, abból néztünk ki egy munkalehetőséget, ami Bécsújhelyen volt. Beültünk a feleségemmel a kocsiba, és elindultunk, pedig ekkor még németül se tudtam... És itt jött a véletlen. Egy parkolóban szerencsétlenkedtünk, hogy merre is lehet az a cím, ahova nekünk mennünk kellene, amikor odajött egy »kisöreg«, egy hetvenéves öregúr, beszállt a kocsiba, és elkezdett magyarul beszélni. Először egy másik parkolóba vezetett el bennünket, aztán nagy nehezen megértette, hogy mi egy címre jöttünk (és nem vásárolni), ahol dolgozni szeretnék. Végül is azon a helyen már nem volt munka, de a »kisöreg« megígérte, hogy majd ő szerez egy olyan munkát, amilyen nekem kell. Hazamentünk. Egy hónapon belül váratlanul beállított hozzánk – itt, Magyarországon – az öregúr, hogy van munka, menjünk ki, nézzük meg. Kimentünk, megnéztük: jó volt, még most is itt dolgozom. A kisöreggel azóta is nagyon jóba vagyunk, mindig meglátogatjuk egymást.” (13)

Ide-oda a legalitás és illegálitás határán

A munkavállalói életutak elemzésének fontos metszete a legális-illegális szektorok közötti mozgás. A „miniminta” esetei arra utalnak, hogy a „tiszta” eset inkább kivétel, mint szabály. Ritka az olyan munkavállalói életút, amely végig a legális vagy az illegális szférára korlátozódna. Fordítva: a legális és illegális munkavégzés sokféle kombinációban követi egymást. Íme néhány kombináció:

Illegálitás kint és itthon

„P.-ban dolgoztam 1996 őszétől 1997. december elsejéig mint kőműves. Most is szeretnék majd kimenni tavasszal, ha jobb idő lesz. Úgy beszéltük meg, hogy majd szólnak, és akkor megyek. Illegálisan dolgozom egy másik magyarral együtt... Továbbra is vállalom a kijárást, elkapni meg úgyse fognak, ez a kis kockázat megéri, mert jól fizetnek. Már alig várom a tavaszt, hogy megint mehessek ki. Ha mégse tudnék kimenni, akkor előbb-utóbb itthon kellene valahova elmennem, egy maszek mellé kőművesnek vagy valami ilyesminek.” (15)

„Lakik itt a közelben két cigány család, vagy csak az egyik cigány, nem is tudom. Ők például azzal foglalkoznak, hogy kijárnak Ausztriába a különböző helyekre, ahol lomtalanítások vannak. Összeszednek minden olyan dolgot, ami még egy kicsit jó, vagy kis javítással meg lehet csinálni. Kijárnak még bolhapiacra is, ahol összevásárolnak mindenféle kacatot, amiket aztán itthon Magyarországon eladnak... Ez is elég jó meló lehet, biztos van benne pénz, ha nem is olyan nagy, de azért azt gondolom, hogy ehhez, elnézés a kifejezésért, de valamilyen szempontból pofa is kell, másoknak az eldobott kacatjait összevásárolni.” (23)

Illegalitás kint, legalitás itthon

„... egy főiskolán, levelező tagozaton tanulok, emellett járok ki egy határ menti faluba dolgozni. Egy »vendéglátó« cégnél vagyok pincér. Csak osztrákokkal dolgozom, egy magyar sincs velem. Teljesen illegálisan vagyok kinn.” (1)

„1989 óta Bécsben dolgozom ugyanannál a firmánál mint esztergályos... Magyarországon be vagyok jelentve egy bétéhez, ők fizetnek utánam mindent, tébét meg ilyeneket, de ezt a pénzt nem veszem fel, odaadom nekik. Ez csak azért kell, hogy itthon is legyen valamilyen »státusom«. Ausztriában teljesen illegálisan dolgozom, semmiféle papírom nincsen.” (9)

„Már két éve teljesen illegálisan dolgozom, sehol nem vagyok bejelentve. Ötven schillinget kapok óránként, amihez még hozzájön a borralaló. Húsz ló van rám bízva, ezeket kell ellátnom, reggeltől késő estig az istállóban vagyok. Ezenkívül gyakran jönnek turisták, őket kell lovagolni tanítani. Néha csak kis lovasbemutatóra kíváncsiak, ilyenkor ezt kell csinálnom. Van úgy, hogy sétakocsikázni viszem őket a környéken, néha a városba is bemegyek velük. Ezek jó munkák, de van olyan, hogy hetekig csak patkolnom kell... ezt is szeretem.” (20)

Legális és illegális jövedelmek kombinálása kint

„Én órabérben dolgozom, teljesen legalisan, ... de elég sokat szoktunk túlórázni. Azt nem számolják be sehova, csak úgy zsebből fizetik.” (11)

„Ezek ott kinn mindenhol »kettős könyvelést« alkalmaznak, a száznolcvan óra fölötti pénzt zsebből fizetik ki. A komputerben nincs ám benne, csak egy kis füzetbe írja a főnök, hogy ki mennyit túlórázott. Azt gyanítom, hogy ez inkább neki jó, mint nekünk, munkásoknak. A borítékban csak a pénz van benne, az, hogy miért pont annyi, nincsen benne, néha nem is fizeti ki az ötvenszázalékos túlórapénzt.” (24)

„Utoljára '97 májusában voltunk uborkázni. Ekkor már kivittem magammal a gyereket is, ha kell a munkaerő, legyen ott. Fontos volt, hogy mindig a kis uborkákat szedjük le, mert azokért jobban fizettek. Megvoltak a kategóriák, hogy hány centiért mennyi jár. Ha sok volt a kis uborka, akkor gyorsan le kellett szedni, nehogy megnőjön. Ilyenkor a fiam is besegített. A határon egyszer sem szóltak, hogy hova viszem a gyereket, hisz gyerek volt még. Neki sohasem volt papírja. A fizetés úgy történt, hogy mikor a gazda el tudta adni az uborkáját, és megkapta a pénz, akkor szólt, hogy menjünk át. Ekkor fizetett. Ez sem tetszett túlzottan, de hát mit tudtunk csinálni.” (36)

Legálisból illegális munkahely

„Először hivatalosan voltam kint, de tavaly megszüntették azt a firmát [munkaadó céget], ahol dolgoztam. Elsőre engem rúgtak ki, azt mondták, kevesebb munkásra van szükség. Aztán átmentem egy bécsi céghez, és itt illegálisan dolgozom.

A határátlépésnél mindig be vagyunk rezelve. Nagyon rossz úgy indulni a munkába, hogy lehet, be sem engednek az országba. Minden héten megvan ez a rizikó. Ha már a munkahelyen vagyunk, akkor sem jó minden. Fel van szerelve egy lámpa, egy piros lámpa. Ha ellenőrök jönnek, kigyullad, és akkor nekünk menekülni kell. Van egy hátsó vészkijárat, azon megyünk ki. Beülünk a kocsiba, és eltűnünk.” (18)

Illegálisból legális munkahely, amire családi illegális megoldások fűződnek fel

„1990-től dolgozom kint Ausztriában, egy Bécs környéki településen. Egy magánvállalkozónál vagyok ács. Az első két évben feketén dolgoztam, utána már legálisan. Egy-kétszer volt ellenőrzés, de mindig előre szóltak. Amikor még feketén dolgoztam, ilyenkor el kellett bújni, de baj soha nem volt. Kocsival pedig úgy kell megállni egy ház előtt, hogy szorosan a falnak, meg mögénk is áll egy osztrák kocsi, így nem látszik a magyar rendszám... Napi nyolc órát dolgozunk papíron, a többit meg fusiban. A főnök elszámolja magának a kis noteszébe, és nekünk zsebből kifizeti. [...]

... a feleségem minden héten kétszer jár ki Ausztriába takarítani. Négyen vannak egy helyen, egy kis takarító cégnél, többnyire egy panziót takarítatnak velük. Néha eljárnak máshova is, iskolákba, irodákba meg ilyen helyekre. Egyszer takarították a fináncok irodáját is. (*Vidám kacagás.*) A feleségem svarcba dolgozik, jól be voltak szarva, mi lesz, ha most kapják el a fináncok a saját irodájukban. De nem volt semmi baj, a határon még utánuk is köszöntek. A feleségemnek egész nap remegett a söprű a kezében. [...]

Néha, ritkán... na jó... hetente háromszor kiviszem az unokaöcsémet, aki egyébként tüzoltó, segédmunkásnak. Hetvenöt schillinges órabérben dolgozik, de teljesen feketén. Könnyebb a határon átjutnia, ha egy olyan emberrel megy, akinek van munkavállalási engedélye. Azt szoktuk mondani, hogy én dolgozni megyek, ő meg csak vásárolni jön ki velem, mert nincs kocsija, és így én hozom-viszem.” (23)

A legtöbb munkavállaló célja a teljes legalitás, illetve az illegálistól a legális felé való elmozdulás. Csak a teljes legalitás esetén teljesülhet a legfőbb álm: az osztrák nyugdíj elnyerése.

Sok esetben a legális és az illegális munkák rendszertelenül követik egymást. A munkavállaló, aki nem engedheti meg magának a legális munkahely keresését, kivárását és a közben kínálkozó illegális ajánlatok visszautasításának luxusát, minden stratégiai terv nélkül „belebotlik” az eléje kerülő munkaalkalmakba. De olyan stratégiára is van példa, ahol a legálisból az illegálisba való mozgás nem kényszer szülte sodródás eredménye, hanem a kevesebb munka és a családdal otthon tölthető több idő vágyából fakadt.

... elmentem a kinti munkaközvetítőhöz állást keresni. Volt hivatásos jogosítványom, valami sofőrmunkát kerestem. Sikerült is találnom egy olyan céget, aki csomagküldő szolgáltatással foglalkozott. [...] Kemény meló volt, meg nagyon fárasztó is. Naponta jártam haza, de valami szörnyű volt. Amikor az ember este kilenc-tízre ér haza, beesik az ágyba, aztán másnap már négy-fél ötkor csörög az óra. Napközben az embernek arra nincsen ideje, hogy egyen valamit. Másfél év után otthagytam ezt a helyet is. A feleségem azt mondta, hogy ebből elég, ezt nem bírja tovább, és én se csináljam. Napi több száz kilométert vezettem le. Pedig itt egészen jól kerestem. [...]

Most egy bádogos maszeknál dolgozom, a határtól nem messze. Nagyon nyugodt hely, olyan nekem való munka. ... nem keresek sokat, de nem is kell megszakadni a munkában, a családommal is többet lehetek.” (10)

A legális és az illegális jövedelemszerzés egyidejű megvalósulása lehet közvetlenül egybefonódó (a hivatalos munkaidő és annak nem hivatalos meghosszabbítása ugyanazon a munkahelyen), de lehet elkülönült tevékenység is (a hivatalos munka utáni-melletti nem hivatalos munkavégzés más munkavállaló számára).

Minden illegális foglalkoztatásnak értelemszerűen van osztrák szereplője: a munkaadó, aki (részben) zsebből fizet. Ezen a ponton az illegális munkavállaló és a munkaadó érdekei azonosak. Az érdekazonosság a szolidaritásnak és a személyes kapcsolatok dinamikájának sajátos kombinációját hozza létre. Működőképességét erősíti, hogy általában kisvállalkozókról, sőt olykor családi vállalkozásokról van szó. Gyakran a magyar munkás toborzása is a személyes kapcsolatokon keresztül indul, ami biztosítja a szolidaritást az állam képviselőivel szemben. Ha ehhez hozzáteszük, hogy Burgenland – ahol, mint látni fogjuk, a magyar munkavállalók zöme dolgozik – nem éppen a legfejlettebb régiója Ausztriának, akkor érthető, hogy az itteni kis- (gyakran családi) vállalkozók nehezen tudnak ellenállni a szinte kockázatmentes illegális játszmák kínálta profít növelés kísértésének.

A legalitás és az illegalitás dinamikus összefonódása úgy is megnyilvánulhat, hogy a magyarországi legális foglalkoztatáshoz csatlakozik ausztriai illegális munka. Példa erre, amikor a munkavállaló a szabadsága alatt időszakos mezőgazdasági munkát végez. A fordított helyzet is előfordul: a munkavállaló az ausztriai legális foglalkoztatás mellett tesz szert itthon illegális jövedelmekre (kisvállalkozóként vagy építőipari fusi formájában).

A legális és illegális munkajövedelmek stratégiai összeillesztése gyakran nem az egyén munkaerő-piaci tevékenységnek szintjén, hanem a háztartás összjövedelem-szerző gyakorlatában értelmezhető igazán jól. Az egyik szereplő (jobbára) legális munkavégzése biztosítja a háztartás alapjövedelmét, amit a másik (többi) háztartástag bizonytalanabb, de a többletfogyasztás vagy a tartalékképzés fedezetét előteremtő alkalmi jövedelmei egészítik ki.

Az illegális, illetve a részben láthatatlanná tett jövedelemszerzés első közelítésben mindenkinek jó, aki részt vesz az ilyen ügyletekben. A munkavállaló szempontjait jól összefoglalja a következő idézet:

„Én úgy látom, nagyon sokan vállalják a kockázatot, hogy feketén dolgozzanak kint. Jobban megéri nekik rövid távon, mint a legális munka, többet is keresnek, de sokkal bizonytalanabb és kiszolgáltatottabb a helyzetük. Az illegális munkavállalók annyiból persze könnyebb helyzetben vannak, hogy ha egy helyről elbocsátják őket, vagy nekik nem tetszik a munka és ők mennek el, sokkal szabadabban mozoghatnak az állások között. A legálisok általában küzdenek a zöldkártyáért, ezért sokkal inkább igyekeznek megfelelni a munkahelyi elvárásoknak. Svarcban szabadabban lehet dolgozni.” (25)

Az előbbieken láttuk, hogy az illegális munkás jövedelemtől eshet el, ha a munkaadó kihasználhatja rossz alkuhelyzetét (nem fizet; csak azután fizet, hogy ő már beseperte a

profitot; annyit fizet, amennyit akar; aránytalanul sokat von le a fizetésből a szállás és élelem ellenében). A későbbiekben azt is látni fogjuk, hogy további anyagi kár (például baleset esetén) és más természetű hátrány (például megaláztatás) is származik az illegálisból.

A munkaadót is érheti hátrány, ha tevékenysége a hatóság látókörébe kerül. A kockázat nem túl nagy: a hatóság többnyire toleráns, és egyébként sincs kapacitásuk a rengeteg kis ügy ellenőrzésére. A várható haszon csábítása legyőzi a lebukásveszélytől való félelmet, különösen, ha a munkaadó egyfajta szubkultúra támogatását élvezti.

„Hát kegyetlen világ ez! Ausztriában a „nagy nemzeti sport” az adócsalás. A kocsmában attól lesz valaki nagy, hogy hányszor meg mennyi adót csalt, hány magyart dolgoztatott feketén.” (5)

A határtól való távolság és a regionalitás hatása

„Burgenland Ausztria Szabolcsa.”

A „miniminta” esettanulmányai egy kis területre, az osztrák határhoz közel eső észak-dunántúli régióra koncentrálnak. Következésképpen elemzésünk nem reprezentálja regionális metszetben az Ausztriában dolgozó magyarokat, még akkor sem, ha igaz a feltételezés: az ausztriai munkaerőpiacon jelen lévő magyar munkaerő az átlagosnál nagyobb arányban rekrutálódik a nyugati határszélről.

Egy 1998 tavaszán készített adatfelvételtől kitérünk, hogy mely régiókból jártak a legtöbben külföldre dolgozni. Akár az intenzitás, akár az elterjedtség mutatóját tekintjük, a külföldön munkát vállalók aránya az osztrák határ menti régióban a legmagasabb (1. táblázat).

1. táblázat

A külföldön dolgozás intenzitása és elterjedtsége határrégióként 1998-ban

	Határrégiók					Összes nem határrégió	Magyarország
	Osztrák	Volt jugoszláv	Román	Ukrán	Szlovák		
Intenzitás (külföldön/helyben dolgozó)*	3,2	0,6	0,5	0,2	1,0	0,7	0,9
Település, ahol külföldön dolgozó előfordul, %**	82	41	56	30	56	56	55

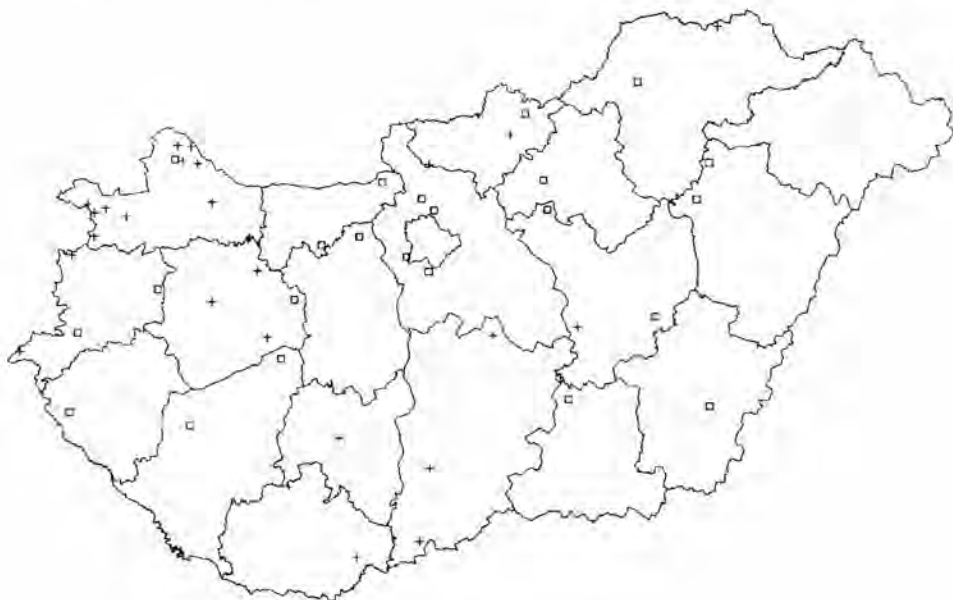
* A külföldön dolgozók számát a polgármester vagy az önkormányzat szakapparátusának egy dolgozója becsülte meg. A helyben dolgozók számának forrása a KSH 1995. évi T-Star adatbázisa. A becslés során semmilyen információt nem kértünk a munkavállalás helyét és a munkaviszony jellegét (legális vagy illegális) illetően.

** Az adott régióban található összes település hány százalékában fordult elő külföldön dolgozó lakos.

Forrás: TÁRKI Önkormányzati adatbázis, 1998.

Ha feltételezzük, hogy az általunk vizsgált helyzetben is érvényes a migráció szakirodalmának talán legrégebbi hipotézise, miszerint a távolság növekedésével csökken a migráció esélye és fordítva, akkor azt is feltehetjük, hogy az osztrák határhoz közel eső régióból zömmel Ausztriába járnak dolgozni a külföldön munkát vállalók, míg a többi határ régióból az ausztriai munkavállalás esélye csekélyebb.¹²

Az 1. ábrán azokat a településeket jelöltük, ahonnan a polgármesteri hivatalok becslése szerint a helyben lakók legalább öt százalékáa külföldön keresi a kenyerét (+ jel), illetve ahonnan legalább száz fő jár külföldre dolgozni (□ jel). Látható, hogy egyes nagyobb településekről az ország sok részéből sokan járnak külföldre,¹³ de a külföldön dolgozók aránya jobbra az osztrák határhoz közeli településeken jelentős.

1. ábra

A külföldön munkát vállalás „központjai”

Az egyes határ régiók nem csupán abban különböznek egymástól, hogy melyik határhoz esnek közel. Eltérő lehet a települési szerkezetük, márpedig feltételezhetjük, hogy a migrációra való hajlandóság és képesség összefügg a település nagyságával és fejlettségével (illetve fejlődési képességével). Továbbá a régiók elrendezhetők égtájak szerinti nagytérség szerint is, s ez a területi különbség is magyarázhatja az eltérő migrációs hajlandóságot és képességet.

¹² A szlovák és az exjugoszláv határ régiók esetében ez a feltételezés csak korlátozottan jogos, mert e régiók nyugati részei közel esnek Ausztriához.

¹³ Budapestről is természetesen, de a kutatás nem terjedt ki Budapestre.

A területi dimenzióknak a külföldi munkavállalás esélyére gyakorolt hatását regressziós modellek felállításával vizsgáltuk. Ily módon az ausztriai határhoz való közelség és az ausztriai munkavállalás esélyének összefüggése úgy elemezhető, hogy a lakóhely státusának és a kelet–nyugati elhelyezkedésnek a hatása ki van szűrve (2. táblázat).

2. táblázat

A külföldi munkavállalás esélyét befolyásoló regionális változók modellje
(többváltozós lineáris és lépcsős regresszió, $N = 936$)*

	B-érték	β -érték	T-érték	A T-érték szignifikanciaszintje
<i>A modell, lineáris regresszió, illesztett $R^2 = 15\%$</i>				
Határregiók (viszonyítási kategória a nem határregió)				
Osztrák	2,45	0,38	12,0	0,00
Ukrán	-0,43	-0,06	-1,6	0,11
Szlovák	0,25	0,05	1,45	0,15
Román	-0,22	-0,03	-0,8	0,45
Volt jugoszláv	-0,05	-0,01	-0,3	0,75
Településnagyság (viszonyítási kategória a kis falu)				
Város	0,22	0,03	1,0	0,32
Nagy falu	0,20	0,03	1,0	0,31
Közepes falu	0,29	0,08	2,4	0,02
Kelet–Nyugat dimenzió (viszonyítási kategória az északi régió)				
Nyugat-Magyarország	-0,70	-0,02	-0,5	0,66
Közép-Magyarország	-0,21	-0,04	-1,1	0,27
Kelet-Magyarország	-0,18	-0,05	-0,1	0,36
Állandó	0,68		4,6	0,00
<i>B modell, lépcsős regresszió, illesztett $R^2 = 16\%$</i>				
Osztrák határregió	2,48	0,39	12,8	0,00
Ukrán határregió	-0,51	-0,06	-2,2	0,03
Szlovák határregió	0,31	0,06	2,1	0,04
Közepes falu	0,22	0,06	2,1	0,04
Állandó	0,61		9,4	0,00

* A modellek függő változója a külföldön és helyben dolgozók aránya (intenzitás).

Forrás: TÁRKI Önkormányzati adatbázis 1998.

Az A modell szerint – minden hatást egyidejűleg figyelembe véve – az ausztriai határregióba tartozó településen levő lakóhely növeli legnagyobb mértékben a külföldi munkavállalás esélyét. A településnagyságot tekintve legerősebb a közepes nagyságú településen lévő lakóhely hatása. Ez arra utalhat, hogy a városokban többé-kevésbé elegendő munkalehetőség adódik, ami csökkenti a külföldi munkavállalás kényszerét, a kisebb falvak lakóit pedig visszatartja a kapcsolatok hiánya, az információkhoz való hozzáférés korlátozottsága.

A B modell megerősíti az előbbi megállapítások érvényét: az osztrák határregióból és a közepes nagyságú településekről legnagyobb a valószínűsége a külföldi munkavállalásnak.

Két további regionális változó érdemel figyelmet: a szlovák határrégió esetében a külföldhöz való közelség és a migráció esélye között (az ausztriaihoz hasonlóan) pozitív az összefüggés,¹⁴ az ukrán határrégió esetében viszont negatív. Az utóbbi oka lehet, hogy az ukrán határrégióval szomszédos területeken szinte mindenből hiány van, kivéve éppen a munkaerőt.

A határközelség és a migráció nagyobb esélye közötti összefüggés a migráció határon túli területi megoszlására is értelmezhető. A munkavállalók zöme a magyar–osztrák határ túlsó oldalára éppen csak „átjár”. Ahogy az interjúkban gyakran megfogalmazódik: „csak itt dolgozom egy közeli faluban”. Nagyon kevesen vannak, akik Bécstől távolabb dolgoznak. Az ausztriai munkaerő-piaci karrierutak mind azt mutatják, hogy területileg nagyon koncentrált a magyar munka. A megállapítást megerősíti az az egyszerű statisztikai elemzés is, amit a legálisan Ausztriában foglalkoztatott magyarokról készítettünk (3. táblázat).

3. táblázat

A munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi munkavállalók megoszlása régió szerint 1992-ben és 1997-ben

(összes külföldi és az EU-csatlakozás szempontjából releváns országok állampolgárai), százalék

	Összes külföldi		Magyar		Lengyel		Cseh*		Szlovák*		Szlovén		Román	
	1992	1997	1992	1997	1992	1997	1992	1997	1992	1997	1992	1997	1992	1997
Bécs	37	34	27	22	56	56	26	12	26	34	4	6	16	17
Alsó-Ausztria	14	15	20	20	21	20	40	54	40	40	4	6	27	25
Burgenland	2	3	26	38	2	2	3	1	3	9	2	2	4	6
Karinthia	4	4	1	1	1	1	1	1	1	1	35	20	4	5
Steiermark	6	7	7	6	3	4	4	4	4	2	48	52	22	22
Felső-Ausztria	13	14	11	7	10	10	16	22	16	7	1	3	21	19
Salzburg	8	8	3	2	3	4	4	2	4	2	2	2	3	3
Tirol	8	8	3	2	3	2	5	3	5	4	1	2	2	2
Voralberg	8	7	2	2	1	1	1	1	1	1	3	7	1	1
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* 1992-ben csehszlovák.

Forrás: Saját számítás az Arbeitsmarktservice Österreich 1992–1997 adatai alapján.

Az adatokból kiderül,¹⁵ hogy az Ausztriában dolgozó külföldiek kb. fele Bécsben és a környékén (Alsó-Ausztriában) dolgozik. Burgenlandban alig dolgoznak külföldiek. Ha azonban a magyarok területi megoszlásával vetjük össze az összes külföldire vonatkozó adatokat, akkor szembetűnő, hogy magyarok kiugróan nagy (és növekvő) mértékben a Magyarországgal határos Burgenlandban és Alsó-Ausztriában dolgoznak.

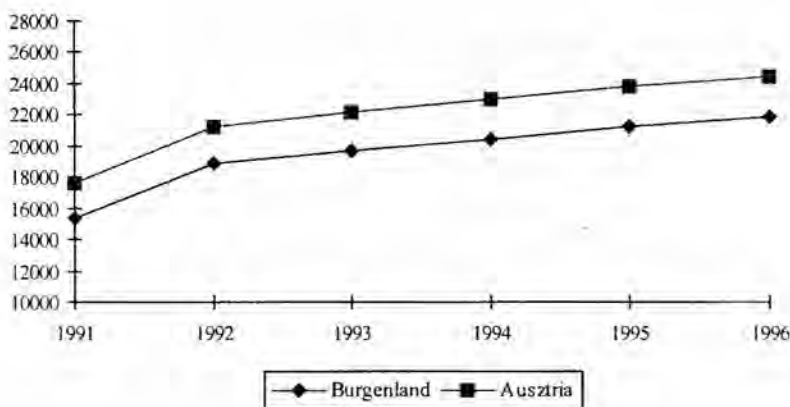
Visszatérve „minimintánk” elemzésére, a kérdés a következő: mely tényezők hatására nő meg a határrégióban a migráció esélye?

¹⁴ Vö. a 9. lábjegyzetben leírtakkal.

¹⁵ Az adatok részletesebb elemzését lásd Sik, 1998b.

Az esettanulmányok elemzésétől azt várhatjuk, hogy betekintést nyerünk a határközeli migrációt növelő mechanizmusainak mikroszférájába. A „minimintában” szereplő félinformális és informális munkahelyekről feltételezzük, hogy azokat a legális munkahelyekhez hasonló törvényszerűségek szabályozzák, legalábbis ami a munkahelyek regionális eloszlását, a rekrutáció mechanizmusait, a munkaadók és munkavállalók motivációit illeti.

Miért koncentrálódik a magyar munkavállalók nagy része a határhoz közeli osztrák munkaerőpiac-szegmensre? Ez a területi koncentráció nem magyarázható azzal, hogy a Béctől keletre eső munkaerőpiac jobb alkalmakkal kecsegtetne, mint a bécsi vagy az attól nyugatra található munkaerőpiac. Éppen ellenkezőleg: mint a 2. ábra mutatja, 1991–1996 között a burgenlandi férfi munkások jövedelemszintje rendre elmarad az országos átlagtól.¹⁶

2. ábra

**A férfi munkások havi bruttójövedelem-mediánja 1991–1996 között
Ausztriában és Burgenlandban, schilling**

Forrás: Einkommensstatistik des Hauptverbandes der österreichischen Sozialversicherungsträger 1991–1996, Table 9.04.

Az interjúk szerint ez a hátrány nem csupán a bérekben, hanem a szociális juttatások alacsonyabb színvonalában, a nagyobb bürokráciában is tetest ölt.

„Minden »land«-ban más a szociális juttatások rendszere. Minél távolabb vagyunk a határtól, annál jobb, kedvezőbb lehetőségek vannak a magyarok számára. Burgenlandban a legrosszabb.” (14)

Burgenland azért is rosszabb a magyaroknak, mint a többi osztrák terület, mert itt sok a magyar, s ezért gyanakvóbbak-ellenségesebbek velük szemben a hatóságok.

¹⁶ Természetesen ez érvényes a nőkre és a nem fizikai munkát végzőkre is. Tekintve, hogy az ausztriai magyar munkaerő zöme férfi és munkás, ezért a jobb összevetés végett szűkítettük az ausztriai adatokat.

„Minél messzebb jár az ember dolgozni, annál jobban megbecsülik. Itt a határ mellett, mivel nagyon nagy a választék, nagyon ki tudják használni a magyar munkaerőt. Messzebb elkerülni viszont sokkal nehezebb, kevesebb az olyan kapcsolat, amelyik ilyen messze élér.” (25)

„Én egy évben két-két és fél hónapot nem dolgozom, mert télen leállnak az építkezések. Ilyenkor az osztrák munkanélküli kollégák valamilyen juttatást kapnak. Mi is kértünk. Ennek az a feltétele, hogy legyen lakcímem Ausztriában, meg bizonyos időközönként el kell menni stemplizni a munkaügyi hivatalba. Mivel feltétel az is, hogy ott kell lakni, ezért időközönként ellenőrzések is vannak. Akit nem találnak a lakhelyén, azt megbüntetik, sőt vissza kell fizetnie az összes addig neki kifizetett segélyt. Én ott laktam hat hétig. Kaptam is rendesen a pénzt, de mindennap meg kellett jelenni a polgármesteri hivatalban.

Ez is változik tartományonként, van olyan tartomány, ahol kevesebb a magyar vendégmunkás, hogy egy télen csak egyszer kell bemenni stemplizni, és folyamatosan adják a pénzt. Burgenlandban ez nem így van. Aki máshova van bejelentve, nem ebbe a tartományba, annak nincs ilyen problémája.

Ellenőrizni is nagyon gyakran jöttek. Volt olyan, hogy délután az utcán játszó gyerektől (annak a fia volt, akinél laktam) megkérdezték: lakik-e itt egy szakállas magyar bácsi? A gyerekekkel, a gyerekekkel(!) még a szobámat is megmutattatták. Ilyen szemetek ezek az osztrákok. Meg volt olyan, hogy jöttek éjjel 11 óra után, engem kerestek, én meg még nem voltam otthon. Utána mondják nekem, hogy ellenőriztek, nem voltam ott, fizessem vissza az eddigi segélyeket.” (24)

A munkavállaló számára jobb az olyan befogadó közeg, amelyben ismerik a munkavállaló nyelvét és ahol sok a személyes kapcsolat. E két szempont is a burgenlandi munkavállalás mellett szól, hiszen ezen a területen mindig is éltek magyarok, továbbá a háborúk következtében meg is nőtt a magyar népesség. Mi több, a határon túlnyúló rokoni, baráti kapcsolatok is könnyítik az itteni munkavállalást.

„Innen a faluból 1956-ban legalább száz-százötven ember disszidált Ausztriába, elsősorban Burgenlandba. Sokan jönnek vissza látogatóba Magyarországra, az alkalmi munkák kilencven százalékát ők ajánlják fel. Ezek nagyrészt feketemunkák. A disszidensek barátai gyakran kérdezik: »Nem tudsz magyart?« Napi x schillingért ezeknek a rokonoknak még a fenekét is kinyalják.

A határon nincs probléma, mert nem korán reggel járunk ki, hanem később. Egyszer egy rendőr megkérdezte kinn, hogy mit keresek ott. Én mondtam, hogy dolgozom. Megkérdezte, mennyit kapok érte, mondtam neki, hogy harminc schillinget óránként (ez már nagyon rég volt, most már sokkal többet kapok). A rendőr egyszerűen kiröhögött, hogy van olyan ember, aki ennyi pénzért képes ilyen munkát végezni. Aztán elment, és nem lett semmiféle következménye.

A faluból nagyon sokan mennek ki, ami lehet, hogy azért van, mert nagyon sok embernek él kinn rokona. Más faluból talán azért nem járnak ki annyian, mert nincsenek kapcsolataik. Például a szomszéd faluból az 56-osok vagy Svájcba vagy Németországba disszidáltak, odáig már nem mennek el dolgozni az emberek.” (28)

Ebben az értelemben Burgenland és Magyarország határ közeli részei a személyes kapcsolatok, a nyelvi közösség és a helyi kultúra által összefűzött szerves egységnek tekinthető, amelyet a határ mesterségesen metsz keresztül.

Folytassuk az ausztriai munka regionális elemzését a munkavállalás kiinduló közegének elemzésével. Melyek a határhoz való közelség előnyei a külföldi munkavállalás során?

A közelség elsősorban a tranzakciós költségek alacsonyan tartása miatt fontos (haza lehet szaladni, ha baj van; kisebb a munkakeresés idő- és benzinigénye stb.). Száz-kétszáz kilométer az a távolság, amelyen belül naponta lehet ingázni. Az ingázás lehetővé teszi, hogy egyidejűleg valósuljon meg az ausztriai munkavállalás és az otthon lakás, ami módot nyújt a „hazai” fogyasztás előnyének kihasználására.¹⁷

Az interjúk nagy része napi ingázókkal készült. Stratégiájuk alapvető költségcsökkentő eleme – mint később bemutatjuk –, hogy többen összeállnak, és közösen tartják fenn a kocsit (car pool). Ily módon a csoportos ingázás legolcsóbb formája valósul meg: a benzin, az amortizáció és a vezetési munka terhei kalákaszerűen oszlanak meg a résztvevők között. A csoportos napi ingázás stratégiája természetesen felértékeli a személyes kapcsolatokat, hiszen a mozgó csapatok összerendezése nagyon szervezésigényes lenne, ha nem a személyes – gyakran „gyenge” kötéseket is magában foglaló – kapcsolatok mentén szerveződne. A személyes kapcsolatok elősegítik azt is, hogy az elkerülhetetlen késések, szervezési zavarok, kitérők ne okozzanak fennakadásokat.

A hetente ingázók eszközei a kiadások minimalizálására: a hazuról hozott étel, a közös lakás fenntartása és a közös autózás (olykor a munkaadó cég – a „firma” – jóvoltából).

Az ingázás gazdasági magyarázatai megerősítik azt a korábbi megállapítást, miszerint az országhatár által kettémetszett kistérséggel állunk szemben. Az országhatár léte miatt nemzetközivé válik az a munkaerőmozgás, ami mindig is létezett a Bécs–Graz–Győr közötti háromszögben.¹⁸ A határ e megközelítés szerint nem más, mint egy nagypolitikai okokból mesterségesen létrehozott és az ingázóknak többletköltséget okozó „intézmény”. Az EU-hoz való csatlakozás tehát elősegíti egy kistérség (ami Ausztria legelmaradottabb és Magyarország egyik legjobb módú részét foglalja magában) újraéledését.

AZ AUSZTRIAI MUNKAVÁLLALÁS HASZNAI ÉS KÖLTSÉGEI

„Ausztria sokaknak Amerika.”

Az ausztriai magyar munkavállalók munkaerő-piaci helyzetének megítéléséhez két el-
lentmondó hatás súlyát kell mérlegelni: az Ausztriában munkát vállaló magyarok egyfelől elégedettek jövedelmükkel, másfelől sokféle – különösen az idegenségből és a folytonos mozgásból fakadó – gond terheli őket.

¹⁷ Több interjúban szó esett olyan budapestiekről, illetve szegedi vagy debreceni dolgozókról, akik Mosonmagyaróváron bérelnek lakást, hogy onnan ingázhassanak Ausztriába. Egy beszélgetésben olyan osztrákokról is szó esett, akik Mosonmagyaróváron vett lakásból járnak dolgozni Bécsbe.

¹⁸ Egy regionális elemzés Kópháza (ahonnan gyakorlatilag mindenki Ausztriába járt vagy jár dolgozni) helyzetét így jellemzi: „Kópháza – és a német nemzetiségi települések – esetében a rokoni, baráti szálak, a nyelvismeret tették könnyebbé és nagyobb mértékűvé a munkavállalást [...] A nemzetiségi falvak előnye abban jelentkezik, hogy a rokonok, ismerősök révén idejében juthattak munkavállalási engedélyhez.” (A Bécs ..., 1995, 206 o.)

A „sok pénz” – egy korlátozott értékű statisztika tükrében

Nem kétséges, hogy az ausztriai jövedelmek magasabbak a magyarországinál. Az ausztriai magyar munkavállalók jövedelmét nem hasonlíthatjuk a magyarországi vagy az ausztriai átlagos jövedelmekhez,¹⁹ mivel ez a közelítés inkább elfedné, mintsem feltárná a vizsgálандó összefüggéseket. A 2. ábrán láttuk, hogy az osztrák férfi fizikai dolgozók 1996. évi havi bruttó jövedelme kb. 22 ezer schilling. Az ezzel leginkább összevethető adat a Győr-Sopron megyei fizikai dolgozó férfiak összes keresete 1997-ből, ami 52 703 forint (OMMK Munkaügyi Adattár, 1998/4.). 16 forint/schilling átváltási értékkel számolva a „legközelebbi” ausztriai bruttó kereset a „legközelebbi” hazainak kb. hétszerese.

Kérdés, hogy az így kijelölt két „sarokszámhoz” képest hol helyezkedik el az általunk vizsgált ausztriai munkavállalók jövedelme. Ha feltételezzük, hogy közelítő becslésre alkalmasak az interjúkból származó „puha” információk, akkor azt mondhatjuk, hogy a havi jövedelem kb. 16–20 ezer schilling. A megkérdezettek az órabéreket 50–70 schilling körülnek vallották, aminek középértékével számolva – heti öt munkanapot és napi tízórás munkaidőt figyelembe véve – kb. 12 ezer schillinget kapunk.

Ez az érték természetesen inkább alsó, mint felső becslés, hiszen az illegális jövedelmek ennél magasabb tisztajövedelem-tartalmúak, a legális jövedelmekhez pedig – sok munkavállaló említése szerint – hozzáadódik kéthavi többletjövedelem. Összességében elmondhatjuk, hogy az ausztriai magyar munkavállalók jövedelme az ausztriai átlagos jövedelemszint alsó harmadába esik, de még így is eléri a hazai jövedelemszint kb. ötszörösét.

Márpedig ez még akkor is „jó pénz”, ha költséges a mozgás és a kinti élet. A költségeket ugyanis a munkaadónak és a munkavállalónak egyaránt érdekében áll csökkenteni. Ha a munkaadó ingyenes autóhasználatot és átmeneti szállást biztosít a viszonylag alacsony munkabér mellett, még mindig jobban jár, mintha a bért a járulékaival terhelve kellene kifizetnie. A munkavállaló is több pénzhez jut, mintha adózott jövedelméből kellene fedeznie a kiadásokat. A kiadások csökkentésének további hatékony módja a közös gépkocsihasználat, az otthonról hozott élelem és a szórakozási igény kizárólagos otthoni, lényegesen olcsóbb feltételek közötti kielégítése.

A foglalkoztatás (és a majdani munkanélküli-segély, nyugdíj) bizonytalan jövője nem gátja a munkavállalásnak. A mai magyar munkavállaló egyfelől nincs olyan helyzetben, hogy ezt a kockázatot figyelembe vegye, másfelől különféle kockázatsökkentő megoldásokkal védekezhet (például itthon fizet tb-t). Illegális foglalkoztatás esetében maga az illegális jövedelem „tisztasága” teszi értelmetlenné a meg nem keresett jóléti járadékok elvesztésének kalkulációját.

¹⁹ Az ausztriai munkavállalás során megszerzett jövedelmeket regionális és foglalkozáscsoportonkénti bontásban kellene az osztrák és a magyar jövedelmekhez hasonlítani.

A jövedelmet a foglalkoztatás valószínű hosszával megszorozva kapnánk meg a életjövdelem külföldi munkaszakaszára érvényes összjövedelmet.

Ha az így kapott jövedelemből kivonnánk a munkaszerezés-megtartás-felkeresés költségeit, valamint figyelembe vennénk a fogyasztási oldalt, akkor megválaszolhatnánk a mindenkit izgató alapkérdéseket: Ki vannak-e zsákmányolva a magyar munkások Ausztriában? Valóban olyan nagy üzlet-e a külföldi vendégmunka?

A vázolt számítások elvégzése elképzelhetetlen, mindössze az országok átlagbércinek összevetésére van lehetőség (Hárs, 1998).

A „sok pénz” – a „miniminta” tagjai szemszögéből

*„Az emberek mindent megcsinálnak azért a 16-szoros szorzóért...
A legundorítóbb szarlapátolást is.”*

A különféle számítások és becslések mellett célszerű arra is figyelni, hogy mit mondanak a megkérdezettek jövedelmeik alakulásáról. Mihez képest értékelik a munkavállalók a kint megszerzhető jövedelmet?²⁰

A viszonyítási alap többnyire a korábban megkeresett vagy a mások által (hasonló beosztásban, foglalkozásban, régióban) ma megkereshető itthoni jövedelem, de többen említették az általuk elképzelt jövedelemmaximumot, sőt a feleség keresetét is. Ezekhez képest a ma megkereshető ausztriai jövedelem csakugyan hatalmasnak tűnik.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a megkérdezettek hogyan látják az Ausztriában megszerzett jövedelmeket a háztartások összjövedelméhez képest. A megkérdezettek becslése szerint az ausztriai munkavállalás a háztartások legfőbb jövedelemforrása: a háztartások jövedelmének 80–90 százalékát teszi ki az ausztriai munkavállalásból származó jövedelem. Ezt az értéket érdemben nem módosítja az a néhány kivétel, amikor például „leállófélben” lévő külföldi munkavállalóról vagy „hobbiból”, zsebpénzért dolgozó fiatalról van szó.

A foglalkoztatás bizonytalanságával tisztában vannak az Ausztriában dolgozók, mint ahogy teljes egyetértés van abban is, hogy az itthoni sokkal kevesebb jövedelemért sokkal kevesebb munkát is kell végezni. Ám a félelem az itthoni munkanélküliségtől és a magasabb jövedelem elérhetőségének reménytelensége (s nem csak rövid távon) erősebb érv az ausztriai kaland mellett, mint a kockázati tényezők visszatartó ereje.

A munkavállalókat nem rettentí el, hogy sokat kell dolgozni a több jövedelmért, bár sokszor említik, hogy többet követelnek tőlük, mint az szerintük elvárható. Sőt az osztrák munkavállalókhöz képest is nagyobbak a követelmények, ami többükben a kizsákmányoltság érzetét kelti.

A külföldi munkából származó jövedelmek hosszú távú hatását az öt-tíz éve Ausztriában dolgozók sikerei alapján ítéltethetjük meg. Nem feledve, hogy a „miniminta” jellegéből adódóan lehetnek feltáratlan sikertelen esetek, valószínűnek látszik, hogy közel egy évtizednyi sikeres külföldi munkavállalás a család anyagi megerősödését jelenti. Emlékezve, hogy a külföldi munkavállalást a többletjövedelem-szerzés vágya mozgatta, jogos a sikeresnek minősítés:²¹ a háztartás megszabadult korábbi, olykor nagyon is nyomasztó adóságaitól és mindennapos anyagi gondjaitól, és sok esetben lehetőség nyílt a gyerekek életének megalapozására, vállalkozás beindítására, ami már hosszú távú beruházásnak tekinthető.

²⁰ Itt kell megemlíteni azt az osztrák felmérést, amely szerint azon magyarok körében, akik Ausztriában szeretnének munkát vállalni, a remélt jövedelem igen alacsony: tízezer schilling körüli. Másként, a megkérdezett kelet-európai potenciális migránsok 57 százaléka, ezek között a magyarok 85 százaléka elfogadna tízezer schillingnél kevesebb havi jövedelmet (idézi Nactari-Nagy, 1997).

²¹ A már említett osztrák felmérés szerint az Ausztriába vágó magyarok között a külföldi munkavállalás tervezésének leggyakoribb indoka a mindennapi élet költségeinek fedezése (közel 80 százalékuk válaszolt így), majd a gyerek iskoláztatása, az otthoniak támogatása, az építkezés-lakásvásárlás, a luxusjavak vásárlása és végül (de még mindig a megkérdezettek közel ötöde esetében) vállalkozás megalapozása (idézi Nactari-Nagy, 1997).

„Az első fizetésemből luxuscikkeket vásároltunk, CD-t meg mindenféle marhaságot, meg amit a szem megkívánt. Javultak az életkörülményeink... A gumicentírozó üzembem úgy kezdtem érezni, hogy egyenesbe jön az életem, a második év végére pedig éreztem, hogy kezd pénzem lenni. Pont akkor kaptak el, amikor már minden jó lett volna. Szerintem, aki kinn dolgozik, legalább tizenöt-húsz év előnyt szerez az itthoniakhoz képest. Ez nagyon sok... Nagyon szeretnék hivatalosan kinn dolgozni Ausztriában, de ha nem sikerül papírt szerezni, a mostani magyarországi munkahelyemet nem adom fel. Ha nem lesz papírom, akkor olyan munkát kell találnom, hogy havonta csak három-négy napot menjek ki. Ennyi szabadságot tudnék itthon kiharcolni, s akkor svarcba dolgoznék kinn. Kell a pénz mindenféleképpen, hároméves a kislányom. Egy tömbházban lakunk négyen a feleségem anyjával, a lakás nem túl nagy...” (34)

„Azok keresnek legjobban, akik 1991 előtt mentek ki, akkor sokkal nagyobb volt a különbség a két ország között. Most már nálunk is lehet jobban keresni, többféle lehetőség van. Viszont most itt nálunk is emelkedtek az árak.

A pénz nagy részét olyan dolgokra költöttük, amiket előbb vagy utóbb úgyszólván ki kellett volna fizetni. Így nem évtizedek alatt tudtuk kifizetni, hanem öt év alatt. Először is kifizettük a régi tartozásainkat, az OTP-t, aztán építkeztünk. Felépítettük ezt a szép házat, azt hiszem, hogy ezzel sem szegyenkezhettünk. Ez elég sok pénzt elvitt. Aztán vettünk egy jó kocsit is, a feleségemnek is kellett a munkája miatt. Ha én elmentem reggel, akkor ő napközben nem tudott sehova se menni. Tavaly vettünk egy másik telket is, idén ott kezdünk majd építkezni. Hangulatos, szép kis hétvégi házikó lesz.

A feleségem iskolatitkárként dolgozott régebben, aztán onnan ment el gyesre. A gyes után már nem ment vissza az iskolához dolgozni, üzletkötő lett az NN-nél, egészen pontosan pénzügyi szaktanácsadó. Azt hiszem, hogy mind a ketten egyszerre váltottunk, ez is nagymértékben hozzájárult a mostani anyagi helyzetünkhöz.

Ha a gyerekeknek kell egy új cipő, akkor megvesszük neki, és nem kell előre gondolkodni, hogy ha cipőt veszünk, akkor mi mást nem tudunk megvenni. Ez jó. A nagyobb beruházásokat persze most is meg kell gondolni, de azért nem mindegy, hogy az egy cipő vagy egy új autó...” (35)

A szemelvények a vizsgált kohorsz sikerességét illusztrálják: e munkaerő-piaci csoport a hazai viszonyok között a középosztálybeliségig emelkedhet.

A sikerre túltreprezentált²² életúttörténetek természetesen tartalmazznak sok kudarc-elemet is. Ezek többnyire a munkavállalás kezdeti időszakára jellemzők, amit aztán sikeres munkaerő-piaci beilleszkedés követ, de olykor a hosszabb ideig tartó kintlét során bukkannak fel. Sajátosságuk, hogy e gondok sokkal inkább a főnökkel, a munkatársakkal, az osztrák hatóságokkal való konfliktusokban, mintsem a munka milyenségében vagy a jövedelmek szintjében rejlenek. Bár sokszor érzékelik a magyar munkavállalók, hogy túl sok munkát követelnek tőlük, mégis kevesebbet kapnak, mint a helyiek, ráadásul elesnek

²² Megjegyzendő, hogy a kiválasztott „miniminta” egy szempontból nem túl-, hanem alulhangsúlyozza a sikert: a minta nemcsak olyan eseteket nem tartalmazott, ahol az ausztriai vendégszereplés abbamaradásának oka a kudarc volt, hanem olyanokat sem, ahol éppen a siker tette lehetővé a külföldi munkavállalás abbahagyását (hazai vállalkozás beindítása, külföldi letelepedés stb.).

járadékoktól, amelyek megilleshetnék őket, az elérhető jövedelem általában elégséges gyógyír számukra az elszenvedett sérelmekért.

Mielőtt a gondok sokaságára áttérnénk, nézzük meg, hogy a magas jövedelem mellett még milyen formában előnyös az ausztriai munkavállalás a (sikeres) munkavállalók számára. Noha nyilvánvaló, hogy a külföldi munkavállalás elsődleges célja a magas jövedelem megszerzése, ennek ellenére vannak más, kevésbé látható, az interjúkban rejtve megjelenő, olykor csak hosszú távon érvényre jutó hasznok is. Idesorolható a szakmai sikerérzet (olyan munkát, oly módon tanult meg elvégezni, amit itthon senki más nem tud); modern gépek, anyagok megismerése; a munkaszervezési készség fejlesztése (ami az itthoni vállalkozás beindításához lehet hasznos); a „megmutattam, mit tudunk mi, magyarok” kiváltotta büszkeségérzés; a nehéz helyzetekben való helytállás képességének felismerése; az osztrákok, a hatóságok megtévesztéséből fakadó kuruc-betyár elégedettségerzés stb.

„1991-től dolgozom kinn, egy viszonylag kis vállalatnál. A főnökön kívül csak hárman dolgozunk itt. Én vagyok az egyetlen magyar, a többiek mind osztrákok. Régebben volt egy magyar, de őt elbocsátották, mert nem dolgozott eléggé precízen.

Egy ismerős kollégám szeretett volna csinálni itthon Magyarországon egy hasonló céget, és kellett volna neki egy olyan ember, aki ismeri ezeket a fortélyokat. Üzleti kapcsolatban állt ezzel a firmával, kiküldött tanulni, kinn meg fogadtak. Először úgy volt, hogy egy-két hónapot dolgozom csak. Aztán valahogy kinn ragadtam.

Először úgy dolgoztam kinn, hogy nem volt semmi papírom, gondoltuk, hogy erre a kis időre úgysem kell. Később, amikor már hosszabb időre számítottam, csináltattunk munkavállalási engedélyt. Most is legálisan dolgozom.

Naponta járok ki saját kocsival, Bécsbe. Reggel nyolcra megyek, és este ötig dolgozom. Egy óra ebéidő van, ilyenkor azt eszem, amit a feleségem csomagolt, általában meleget. Néha nem fejezzük be a munkát pontosan ötkor, ha úgy adódik, addig vagyunk ott, amíg be nem fejezzük a munkát. Volt már olyan, hogy másnap reggel ötig dolgoztunk. Kinn voltunk egy helyen, és a másnap reggeli nyitásra el kellett készíteni a rendszert.

Élveztem is csinálni. Egy olyan hálózatot kellett építeni, ami elég bonyolult volt. Az egésznek a lelke egy számítógép, ami a főnök szobájában van, erre van rákapcsolva a kávéfőző géptől a pénztárgépig minden. A pincérek ezen küldik a konyhába a rendeléseket, ezen jön ki a számla is. Teljesen automatizált minden. Sőt a raktárkészletet is fel lehet vinni a gépre. Ha valaki rendel, mondjuk, egy bécsi szeletet, akkor a rendszer automatikusan levonja a raktárkészletből az egy tojást, a tizenkét deka húst meg ami még ahhoz a húshoz kell. Ha fogytán vannak valamiből, akkor figyelmezteti a beszerzőt, hogy menjen el ahhoz a céghez, akinél a múltkor is vásároltak, már nyomtatja is ki a címet, telefonszámot. Szóval egy ilyen rendszert kellett beüzemelni, sürgős volt a dolog, mert másnap szerettek volna nyitni.

Szeretem csinálni ezt a munkát. Ameddig szükség van rám, kijárok dolgozni. Úgy érzem, hogy egy-két-három évig még biztosan itt dolgozom, jó lenne a nyugdíjjogosultságot is megszerezni...” (35)

„Nem hajtanak bennünket, szépen, nyugodtan lehet dolgozni, az a lényeg, hogy jól meg legyen csinálva. Az osztrák kollégák sem hajtósak, ők minden szünetre legalább

öt percet rátesznek. Én tizenöt évig voltam maszek, voltak alkalmazottaim, tudom, mit jelent az, ha dolgoznak az embernek... Én mindig azt mondtam, hogy inkább legyenek öt perccel előbb a munkahelyen, mint fél perccel később. Ezeknek az osztrákoknak pont fél ótkor kiesik a szerszám a kezükből ott, ahol vannak.

Először nagyon sokat tanultam a munkahelyemen a kollégáktól, a főnöktől, de ők is tanultak tőlem. Kezdetben mindig leintettek, de aztán meghallgattak, igazat adtak. Most egy új, fiatal főnök lett, a régi főnöknek a fia, neki még nincs rutinja, nehezen tudja megszervezni a munkát úgy, hogy az jól menjen. Néha nekem kell megmondani, hogy kinek milyen munkát adjon ki, milyen sorrendben, hogy folyamatosan tudjunk dolgozni. Ilyenkor megharagszik, azt mondja, hogy ez nem az én dolgom, utána meg mégis azt csinálja.” (14)

A külföldi munkavállalás hasznát természetesen nem csupán az egyének, illetve a háztartások szintjén lehet vizsgálni. Mint már említettük, az ily módon felhalmozott kapcsolati tőke, személyes tapasztalat átadható az új generációnak is, ami hosszú távon hatást gyakorolhat a következő kohorszok munkaerő-piaci magatartására.

Az adósságtól való megszabadulás, a tartós fogyasztási javak és az új házak megszerzéséből, az új vállalkozásokból fakadó többletfogyasztás és a helyi szolgáltatások iránti igények növekedése együttesen hatnak a helyi gazdaság egészére.²³ Ezek a hatások az adott régióban csökkenhetnek a külföldi munkavállalás kényszerét.

A „sok gond” – költségek és kockázatok, félelmek és megaláztatások

Idegennek lenni mindig többletkiadással jár. A munkavállalás tekintetében ez egyrészt jövedelem- és járadék kiesésben, illetve rossz alkupozíció formájában ölt testet, másrészt pénzben ki nem fejezhető félelmekben, megaláztatásokban, amelyek elhárítása vagy kompenzálása a külföldi munkavállalás költségeinek zömét teszik ki.

A külföldi munkavállalás legalapvetőbb költsége a mozgáshoz, a magyar munkavállalók esetében leggyakrabban a napi ingázáshoz kapcsolódik. Ennek legfontosabb eleme az utazási költség, de nem elhanyagolható a határátlépés „költsége” sem. További gondok forrása a jogosítvány és a különféle engedélyek megszerzésének költsége, illetve a meg nem szerzett papírok okozta jövedelem kiesés. Ez utóbbiakról a „miniminta” közvéleménye azt tartja, hogy a külföldiek munkavállalásának megnehezítésére szolgáló rejtett intézkedésekről van szó.

²³ Így látta a századfordulón a Zemplén megyei főszolgabíró is: „... tapasztalva a nagy gazdasági fellendülést, a nép rendkívüli megvagyonosodását, a súlyos adó és egyéb közterhek pontos fizetését, könnyű módon való elviselését, a nép művelődését, a gazdálkodás, az ipar és a kereskedelem terén szerzett hasznos tapasztalatait ... Amerika és csakis Amerika által...” (Léderer, 1991, 132. o.).

A korszak kutatója szerint: „Az ország közgazdasági életére a hazaküldött pénzek ... kedvezően hatottak. A kivándorlás a tőkeképződés egyik fontos tényezőjévé vált. Jelentős szerepe volt abban, hogy Magyarország fizetési mérlege a vizsgált időszakban vámkülföldi viszonylatban mindvégig egyensúlyban maradt ... A hazaküldött pénzek ... a kivándorlási régiókban az anyagi lét emelkedését eredményezték.” (Puskás, 1982, 119. o.) Az „amerikások” házaí máig láthatók, de korabeli földvásárlásaik, vállalkozásaik, a hazatértek többletfogyasztása közmondásos volt.

„A legnagyobb probléma persze a jogosítvánnyal van... ezt most a főnök intézi. Az a helyzet, hogy munkavállalási engedélyhez kell egy ausztriai laccim, viszont ha van ilyen, akkor azt mondják, hogy a jogosítványnak is osztráknak kell lenni, nem fogadják el a magyart. Néha meg is büntetnek kemény pénzekre, a múltkor is ezer schillingre vágta meg. Ha nincs pénzed, otthagyhatsz a kocsit az út mellett, és hazajöhetsz pénzért úgy, ahogy tudsz, de ekkor már jóval több lesz a büntetés (háromezer schilling), mert ugye ki kell fizetni azt is, hogy elszállították a kocsidat. Azt mondják, hogy csináltassunk ott jogosítványt, de ez legalább kétszázezer forintba kerülne. Meg még tolmácsot, ottani tolmácsot is kellene szerezni.” (7)

„Most ezt a vízumdolgot²⁴ is megváltoztatták. Régebben volt úgy, hogy reggel az emberek elmentek dolgozni, át a határon, én is mentem velük, aztán meg összeszedtem az útleveleket. Huszonnégy útlevéllal mentem fel délelőtt Pestre, ott megcsináltattam a vízumokat. Estére már megint Ausztriában kellett lennem, hogy át tudjanak jönni a határon. Annyira nem volt képes elengedni őket a főnökük, hogy megcsináltassák a vízumot.” (24)

A napi ingázás (olykor akár száz kilométeres utazás) költségeit az ennek csökkentésére irányuló erőfeszítések kapcsán már vázoltuk. A következő példák a különféle megoldásokat mutatják.

„A kiutazást úgy oldjuk meg, hogy ha olyan helyen dolgozunk, ahol többen is vagyunk innen a környékről, akkor egy kocsival megyünk, felváltva, mindennap más kocsival. Néha az is előfordul, hogy egyedül megyek a saját kocsimmal.” (11)

„Reggel háromnegyed hatkor vagyunk a határon. Ilyenkor nagyon nagy a forgalom, de szerencsére nyáron Andaunál gyalog át tudunk menni. Kocsival elmegyünk a határig, utána meg a firmaautóval megyünk tovább.” (12)

„1992-től dolgozom mint kömüves egy cégnél legálisan, nem messze a határtól. Ismerős magyarokkal mentünk ki dolgozni, mert kellett a pénz. Naponta járunk ki saját kocsival. Mivel innen a faluból négyen is megyünk erre a helyre dolgozni, nekem csak havonta egyszer kell kölcsönadni a kocsimat. Nekem ugyanis nincsen jogosítványom, csak autóm, mindig valaki más vezet. Nem nagyon szeretik ezt a többiek, mindig szakálnak, hogy miért nem teszem már le a jogosítványt. Félnék, hátha valami baja lesz a kocsinak.” (16)

A sok mozgás megnöveli a baleset kockázatát is. Több interjúban utaltak (általában súlyos) balesetre, amelyre a munkába való utazás során került sor. Az életveszélytől való félelem is megterhelő, a baleset pedig kiadásokat, valamint a munkából való kiesés miatti jövedelem-elmaradást jelent. Az interjúkból kiderül, hogy ilyen esetben a legális munkavállalók számíthatnak az átmeneti nehézségek leküzdésében segítségre (legalábbis a sikeres esetekben).

²⁴ A munkavállaláshoz szükséges vízum.

„Összel volt egy balesetem (széttört a lábam), öt hónapig nem tudtam dolgozni, de ez nem jelentett problémát. Kinn is kaptam orvosi ellátást rendszeresen, nyolc hétig gipszben voltam. Táppénzt hat hétig kaptam, mert azt addig fizetik, amíg a munka megy, télen nem. Egyébként télen itthon dolgozom, rokonoknak segítek meg az ismerősök építkezésein, mindig van valami munka...” (12)

„Életbiztosítást kötöttem, rögtön miután elkezdtem kijárni. Napi százhusz kilométert vezettem nő létemre. Két év után, mikor a férjemmel mentünk ki Ausztriába, egy szörnyű autóbalesetet szenvedtünk. huszonnégy csont tört össze bennem, az orvosok azt mondták, hogy ezt nem fogom túlélni, de mégis sikerült. Ekkor már ugye volt munkavállalási engedélyem és balesetbiztosításom. Üzemi balesetnek nyilvánították a balesetet, mivel a munkahely felé való utazáson történt. Százszázalékos táppénzt kaptam, de mivel hivatalosan csak heti húszórányi munkaidőben dolgoztam (a valóságban ennél lényegesen többet, viszont azt feketén, zsebből fizették), a táppénz összege lényegesen alacsonyabb volt, mint a korábbi keresetem. Bécsi kórházban raktak össze. Három hétig egy ausztriai rehabilitációs intézetben voltam. Tíz hónapig nem dolgoztam, de kaptam a rendes táppénzt, illetve a kórházi költségeket is az osztrák biztosító állta.

Amíg nem dolgoztam, megszűnt az osztrák cég, így nem tudtam visszamenni dolgozni. Nem is bánom. A gyerek ekkor került abba a korba, amikor a nagymamák már nem tudják nevelni, az iskolában olyanokat tanítanak, amiben ők már nem tudnak segíteni. Zeneiskolába is én viszem a kislányt.

A mai napig folyik a bírósági eljárás a baleseti biztosítási díj visszafizetéséről. Bár elég sokat kifizettek, még mindig van elmaradásuk. Ha nem lenne könyvelői végzettségem, egy szakembert kellene fogadnom, hogy eligazodjak a rengeteg papír között. Nagyon meg vagyok elégedve az osztrák hatóságokkal és a szakszervezettel: annak ellenére, hogy én már több éve nem foglalkozom az ügyvel, ők hivatalból tovább görgetik. Rendszeresen értesítenek a változásokról.” (25)

„Naponta járunk/jártunk ki kocsival. Mindig valaki más jött a saját kocsijával, így nem kellett a benzint fizetni, összedobni...”

Autóbalesetet szenvedtem, de úgy, hogy egy hétig feküdtem kómában. Késésben voltunk, nehezen jutottunk át a határon, siettünk, aztán meglett a baj. Ekkor nem is Óváról jártunk ki, hanem Sopronból, mert ahhoz közeli helyen dolgoztunk Ausztriában. Az osztrákok kétszázötven schillingért akartak egy éjszakára szállást biztosítani, de mi inkább átjártunk Sopronba aludni ezer forintért. Ez volt a baj. Átszakítottuk a szalagkorlátot, és belezuhantunk a szakadékba.

Egy hétig voltam kómában, közben kétszer mütöttek. Másfél hónapig feküdtem a kórházban. A balesettel járó minden kiadásomat az osztrák biztosító állta, nekem nem kellett fizetni semmit, még a gyógyszereket sem. Az orvosok azt mondták, hogy rendebbe fogok jönni, és megint tudok dolgozni.

Remélem, vissza tudok menni dolgozni oda, ahol eddig dolgoztam. Akkor is szeretnék kimenni dolgozni, ha ez nem sikerül.

Jó lenne osztrák nyugdíjat szerezni. Az a baj, hogy a feleségem nagyon vigyáz rám, azt mondta, hogy többet nem enged ki.” (32)

De a veszély nemcsak az utakon leselkedik, hanem a munka közben is.

„Először a férjem kezdett kijárni Ausztriába dolgozni, parasztokhoz alkalmi munkára (például szénát gyűjteni). Az egyik ilyen alkalommal leesett a szekérről, és »infarktusban« meghalt. A paraszt semmiféle pénzt nem adott nekünk. Hivatalosan azt mondták, hogy a férjem csak látogatóba volt náluk. A Magyarországra való hazahozatala száz-húszezer forintba került.” (28)

A határátlépés és a rendőrséggel való találkozás (eltekintve a megaláztatásoktól) azzal a veszéllyel is jár, hogy a munkavállaló nem érkezik pontosan a munkahelyére. Márpedig ezt – az esettanulmányok tanúsága szerint – nagyon rosszul tűrik a munkaadók. A késés következménye lehet a bocsánatkérés elvárása, a munkahelyi tekintély romlása, szigorúbb esetben jövedelemmegvonás vagy elbocsátás.

„Az osztrákok »tülkapásaival« van mostanában bajom. Nagyon nehezen lehet vízumot szerezni. Most már fényképes vízum az előírás, amihez anyakönyvi kivonat, tébékártya meg rengeteg papír és fénymásolat kell, nem is tudom, hányféle. A legrosszabb az, hogy a vízumot már csak személyesen lehet elintézni, és legalább hat hétbe telik, míg elkészül. Nem értem, mire volt jó ez a megnehezítés.” (12)

„1991–92-ben néha még órákat kellett várni a határon, és ez nagyon rossz volt. Most tíz percet várunk, a határőrök már ismerik az emberek arcát, csak szűrőpróbaszerűen választanak ki egy-két kocsit. Egyszer az EU-sávon jöttünk be, de aztán kiküldtek bennünket. Előfordult az is, hogy több mint egy órát késtünk a munkahelyről, de szerencsére a főnök nem csinált balhét, mondtuk neki, hogy a határon volt a probléma. Munka után teljesen önszántunkból ledolgoztuk azt az időt, amit elkéstünk.” (14)

Az illegális munkavállalókat a rendőrrel vagy a határőrrel való találkozáskor a lebukás veszélye fenyegeti.

„Ismerek olyanokat, akik az Alföldről jönnek, itt Óváron bérelnek lakást, és naponta járnak ki dolgozni. Most például hallottam egy gyerekről (huszonkét éves), aki feketén dolgozott, és elkapták. Szobákat festett ki. Szerencsétlenségére éppen fizetésnapon csípték meg a srácot, talán ez sem véletlen. Tíz napig volt börtönben, kitoloncolták az országból, és öt évre kitiltották.

Most már egyre kevesebben dolgoznak kinn feketén, az ellenőrzések is egyre sűrűbbek. Éppen a múltkor láttam egyet, amikor egy építkezésre vittem vizet. Az építkezéseket viszonylag könnyebben tudják ellenőrizni, körbezárják a területet, és mindenkit igazoltatnak. Kisbuszokkal, civil ruhában járnak az országot a Baupolizei emberei, hirtelen megérkeznek valahova, körbezárják a területet. Akiket elkapnak, kitiltják az országból, a cégnek pedig százezer schillinget kell fizetni fejenként. Én is ott álltam a kocsival, és néztem, hogyan jönnek sorban a lebukott svarcosok. Engem nem is ellenőriztek, valószínű azért, mert folyékonyan viccelődtem velük németül, meg azt gondolhatták, hogy aki ilyen jó kocsival dolgozik, az csak legális lehet.” (33)

A határon való fennakadás (és késlekedés) kockázata sokféle módon mérsékelhető. A különféle megoldások közös eleme az intenzív személyes kapcsolatépítés és -szervezés. Bár ezek némi többletköltséget jelentenek a munkavállalók számára, a terhek megosztásában – nint minden állammal szembeni akcióban – számíthatnak a munkaadók segítségére is.

„Amióta benn vannak az EU-ban, megváltozott a helyzet, megváltozott az ellenőrző apparátus, számítógépes rendszert építettek ki, jobban figyelnek mindenre. De hát, ugye, az emberi jogok... Aki át akar menni a határon, azt át kell engedni, ha rendben vannak a papírjai. Néha ugyan megpróbálkoznak visszaküldeni egy két embert (akin nagyon látszik, hogy dolgozni megy, mert például nála vannak a szerszámok vagy a munkásruhája), de sokan nem hagyják magukat.” (3)

„A magyar jogosítványom kinn nem fogadják el, azt mondják, hogy Ausztriában is kell csináltatni egyet. Ez kétszázezer forintba kerülne, ami nagyon sok pénz. Ha ideiglenes lakcímem van, akkor kell hozzá egy osztrák jogosítvány is, ez az új törvény. Azt hiszem, hogy ez mindenkinek probléma most, aki kijár. Ha nem csináltatok, ezértől ötezer schillingig büntethetnek meg. Szerintem ezt csak azért találták ki az idegenrendészetben, hogy pénzt szedjenek be tőlünk. A dologban csak az a szomorú, hogy amikor benn voltam náluk az idegenrendészetben, nyíltan a szemembe is vágták: ha azt akarom, hogy itt dolgozhassak, akkor azt is vállalnom kell, hogy fizessek ilyen pluszokat.” (6)

Olykor azonban semmit nem kell (és lehet) tenni, csak ki kell várni a sor végét.

„A határon már látszik, hogy ki megy dolgozni. Négy-öt férfi munkásruhában hét-főn reggeli öt órakor biztos nem bevásárolni megy. De ha a papírjaik rendben vannak, át kell őket engedni. Ha kishatáron megy át az ember, ott már szinte arcról ismerik egymást. Néha a határőröknek visznek valamit, például retket vagy ilyeneket. Ez megy. A magyarok jobban kötekednek mostanában, amit nem értek, talán irigyek ránk. Megkérdezik hogy mért sárgarépás a kezem meg ilyenek, aztán kötözködnek.” (8)

Bár...

„A határon egyre szigorodik az ellenőrzés, túlságosan is alaposak. Mindent megnéznek, ha olyanjuk van. Ilyenkor nem találhatnak semmit, se munkásruhát – az a legrosszabb –, se enivalót. Az is baj, ha az útlevelemben túl sok stempli van. Ilyenkor visszaküldik az embert

Előfordult olyan, hogy az egyik reggel egy részeg osztrák vámos jött oda ellenőrizni, és akin látta, hogy magyar és svarcba megy ki dolgozni, azt üvöltözve visszafordította, menjen haza dolgozni. Mert ez látszik az emberen, és a vámosok tudják is mindenkiről, hogy már megint dolgozni megy ki, de nem tudják visszaküldeni. Ha nincs nála semmi, nincs jogcím, amin visszafordítsák. Ha az ember tényleg dolgozni megy ki, nem mit tud csinálni, nem mehet oda a főnökéhez, hogy egy a részeg vámos visszaküldött, és ehhez nem lett volna joga. Ilyenkor az ember visszafordul. De azért ennek ellenére nincs probléma a határon, én még mindig odaértem a munkahelyemre.” (9)

Az interjúk bővelkednek a főnök csúf viselkedését felemlegető esetek elmesélésében. Zömük a kizsákmányolás egyes elemeit (hosszú munkaidő, ehhez képest kevés pénz, ug-ráltatás, a szociális szempontok figyelmen kívül hagyása) példázza. Nincs szó bennük va-lamilyen sajátos osztrák mentalitásról – már csak azért sem, mert van a főnökök között magyar származású is –, „csupán” a rossz munkaerő-piaci pozíciójú vendégmunkás pa-naszkodik munkáltatójára. Megkapó ellentmondás: bár a még inkább kiszolgáltatott ille-gális alkalmazottak történeteit különösen csúfak, ezekben idéződnek fel a munkavállaló és munkaadó közötti (átmeneti) szolidaritás és „családiasság” legszebb gyöngyszemei.

„Ezután elmentem dolgozni egy disszidens magyarhoz, akinek egy öregek otthona szerű intézete volt. Itt dolgoztam mint mindenés, tizennyolc agyvérzéses beteget kellett ellátnom, egész nap vigyázni rájuk. A munka teljesen illegális volt. Ötszáz schillinget kaptam naponta, amivel meg is voltam elégedve. Én jól elvoltam ott a betegekkel, ők is szerettek engem. [...] A főnök nagyon smucig ember volt. Megállapodtunk a bérben, mikor elkezdtem dolgozni, aztán az első fizetésemnél láttam, hogy majdnem csak a fe-lét kaptam annak, amit ígért. Mondtam neki, hogy nem így egyeztünk meg. Erre ő azt válaszolta, hogy igaz, de levonta a szállásköltségemet meg a kaját, amit megettem. Nem tudtam mit csinálni, ha ennyit adott, akkor ennyit adott...” (10)

„Rabszolgamunka ez. Hét év után egyszer azt mondja nekem a főnök, a vaddisznó öregapja, hogy szombaton is menjek. Nem ám az, hogyha tud, akkor jó lenne, ha szomba-ton is bejönne, hanem, hogy gyere szombaton is. Nekem meg éppen nem lett volna jó a szombat. Erre azt mondja nekem, hogy jó, de akkor hétfőn már ne is gyere. Nem volt ekkor még kártyám, kellett nagyon a munka, mit tudtam csinálni, mentem.” (24)

„Ezek a feketemunkások vérét szívják! Kegyetlen. A magyaroknak mindig többet kellett dolgozni, mint az osztrákoknak, pedig legalább tízezer schillinggel kevesebbet kerestek svarcba. Szörnyű... én láttam, hogy milyen körülmények között tartották a lá-nyokat ott kinn. Úgy éltek, mint a ketreche zárt tyúkok, be voltak zárva. Néha, ha be-tegek voltak, vagy volt valami bajuk, az orvoshoz sem engedték ki őket. Éheztek, fáz-tak, dolgoztatták őket, éjjel meg szépeknek és kedvesnek kellett lenniük. Kegyetlen világ ez.” (5)

Na persze, ha a főnök rokon...

„Mindig úgy járunk ki dolgozni, hogy egy kocsiban kettőnek van munkavállalásija, kettőnek meg nincs, így nagyobb az esélye annak, hogy nem küldenek vissza. A mun-kaidő kilenctől kettőig tart naponta. Nem is igazából takarítónői munkát kell végezni, inkább szobalányi feladatokat. Nekünk kell reggeliztetni, felszolgálni, még mosni, va-salni is, tehát végül is mindent. De míg ott vagyunk, kapunk kaját rendesen, ruhát is meg mindent. Nagyon rendes a főnököm, hát végül is a rokonom, vagy az unokatestvé-rem rokona.” (A kérdezett felesége, 24)

Következzen két példa az osztrák kisvállalkozó és a magyar munkás közötti szolidari-tásra az állammal és képviselőivel szemben.

„... ha Bécsben, a munkahelyemen ellenőriznek ... menekülni kell meg elbújni. Ezt úgy csinálják több helyen is, hogy felszerelnek egy kis riasztót, egy kis piros lámpát. A főnök szobájában meg van egy kis gomb. Ha valaki olyan jön be, akkor kigyullad a lámpa, nekünk meg el kell bújnunk. Van egy kis hely kialakítva az épületen belül, ahol biztos, hogy nem találnak meg bennünket, mert, ugye, van úgy, hogy kifele nem lehet menekülni, ha körbezárják a területet. Szerencsére ilyen nálunk még nem volt, mert nagyon jó helyen van a firma. Bécsben benn a városban, egy olyan utcában, amiben kívülről nem is látszik, hogy az nem lakóház, hanem egy kis gyár. Magas kerítéssel van körülvéve, nagy vaskapu van rajta, amin kocsival bejárunk. Azt az ajtót csak belülről lehet kinyitni. Bemenni meg csak az tud, akit beengednek. Ezért aztán nem is félünk annyira...” (9)

„Ellenőrzés még sohasem volt, de a kocsit nagyon el kell dugni, nem szabad, hogy a ház előtt ott álljon, mert akkor rögtön le lehet bukni. Mindig gyorsan be kell állni a garázsba vagy a pajtába. Munkásruhát nem találhatnak az embernél a határon, mert akkor rögtön visszaküldik, meg bepecsételnek az útlevelébe. A munkásruhákat az az ember vitte ki, akinek dolgozunk. Ez egy kőművesmester, aki családi házakat épít, azóta is nála van a munkásruhánk meg a felszerelésünk.” (15)

Más történetek az osztrákoknak a külföldiekkel (s ezen belül a magyarokkal) szemben megnyilvánuló ellenséges érzületeit sugallják, illetve a kizsákmányolás technikáit az osztrák (paraszt) mentalitásával hozzák összefüggésbe.

„Emberileg a vendégmunkások sokkal különbek, jobban meg is értem magam velük. Az osztrákok mind sóherok. Az ausztriai jogi szabályzást én nem nagyon ismerem, nekünk ezt senki nem mondta el. Amit tudunk, azt mind magunktól tudjuk. Nagyon ritka esetben fordult csak elő az, hogy valamire az osztrák kollégák figyelmeztettek volna...” (23)

„Nekem nagyon jó nyelvtudásom van, és nagyon jó a kommunikációs képességem. Ez nagyon sokat számít, jobb pozíciókat sikerült szereznem, mint a többi magyar vendégmunkásnak, de így is másodrangú állampolgárként kezelnek. Ha probléma van a munkahelyen, mindig a magyart veszik elő, mindig ő a hibás, bárki is volt az, aki hibázott. A vendéglátásban ez még inkább igaz, »ez az idő engem agyilag kinyírt«, ha nem véded meg magad, kikészítenek. Többen kibuktak mellőlem, akik nem bírták.” (3)

A paraszti smucigság több interjúban is felbukkan. A következő munkaerő-piaci sorson az osztrák főnök ördögi mivolta piros-fehér-piros fonalként húzódik végig. S ezen nem segít se sváb származás, se nyelvtudás, se bécsi testvér.

„Sváb származású vagyok, ezért nagyon jól beszélek németül. Hat éve mentem ki Ausztriába dolgozni. Parasztoknál voltam »szolgaállat«. Mindent meg kellett csinálnom, amit csak mondtak.

Hetente jártam ki, embertelen körülmények között laktam. Volt egy kis szobám, amit azonban nem fűtöttek télen se, merthogy az drága. Mindennap nem fűrdhettem,

mert a víz is drága volt. Mindennap adtak ennivalót, de ha jól akartam lakni, akkor itthonról is kellett vinnem valamit. A nővérem Bécsbe ment férjhez, ő szerezte ezt a helyet.

Nagyon elegendő volt már ebből a munkából. Kerestem valami mást. Ismerősök útján egy ablakragasztó kisüzembe mentem el dolgozni. Ez is teljesen feketén volt. Itt is mindig kihasználtak. Elég nagydarab ember vagyok, jó munkabírású, minden nehéz munkát velem csináltattak meg. Futószalag mellett kellett dolgoznom naponta tíz órát. Ez időleges munka volt, csak egy évig tartott, utána megszűnt.

Legnagyobb problémám a folyamatos megaláztatottság. Úgy kezelik ott a magyarokat, mintha nem is emberek lennének, minden szar, szemét munkát velük csináltatnak meg. Főleg a határ mellett tudják nagyon kihasználni a vendégmunkásokat.

Most már fél éve nem dolgozom semmit, nagyon kilátástalan helyzetben érzem magam. Mindennap kimegyek, mindenféle hirdetési újságokat szerzek, aztán házról házra végigjáróm a címetek, hátha valahol adnak munkát. De eddig még nem sikerült sehol sem találnom. Pedig nyelvi problémáim nincsenek. Mindenki nagyon fél, az osztrákok is, hátha valami ellenőr vagyok. Nemezszer előfordult, hogy még a feketemunkánál is önéletrajzot kértek. A bécsi nővéremmel most nem vagyunk túl jóba, ezért rá sem számíthatok.” (29)

Munkahelyi konfliktusok természetesen nem csak a főnökkel vannak. Az osztrák munkatársak – akár mint munkaerő-piaci versenytársak, akár mint idegenellenes helybeliek – gondok forrásává válhatnak a magyar munkavállalók számára.

„Azért különbség van osztrák és magyar között. Ahol sofőr voltam, a főnök mindig mondta az egyik alkalmazottjának, hogy menj, segíts a Stefánnak. Az meg odajött, de amint a főnök elment haza, abban a pillanatban ő is hazament. Én ilyenkor nem szólhattam semmit.” (10)

Az idegenség érzete még a legkiegyensúlyozottabb véleményt is áthatja:

„Úgy látom, hogy a mentalitás nagyon fontos. Itthon régebben nem úgy gondolkodtak, dolgoztak az emberek, ahogy kinn kell. Aki még mindig úgy akar dolgozni, azt nagyon hamar kirúgják. Az is előfordulhat, hogy nagyon kihasználják az ilyen embereket, mert nem mernek szólani, nem akarnak kérdezni, nem mondják meg a véleményüket. Ez eleinte nagyon nehéz, de aztán egy idő után az embert már úgy kezelik, mint egy osztrákot, mint egy osztrák kollégát, de ezt ki kell verekedni. Akinek ez nem megy, az rosszabb helyzetben marad. De azért bármit is csinál az ember, mindig csak »Auslander« lesz, marad.” (33)

Hamis lenne a kép, ha nem szólnánk a magyar–magyar ellentétekről. A sok okból kialakuló helyzet „természetes” szereplői a toborzó-felhajtók, akik igyekeznek kihasználni munkavállaló-társaik tudatlanságát, hely- és nyelvismeret hiányát.

„Ismertem olyan sofőrt, aki magyar volt, de nem ennél a cégnél dolgozott. Nagyon sok pénzt keresett... Ez a fazon azt csinálta, hogy vitt magával egy magyar embert, csak úgy, svarcba, mindent elvállaltak, ami munka csak volt. Éjjel-nappal mentek,

megállás nélkül, amíg az egyik aludt, addig a másik vezetett, aztán fordítva. A társának kiszúrta a szemét valami kis pénzzel, ő meg leakasztotta a nagy pénzt.” (10)

A személyes kapcsolatok intenzív használata is termeli a konfliktusokat. Az érzelmileg telített kapcsolatokban előfordulhat, hogy a sikertelen munkaerő-piaci ügylet barátságokat bont meg. A szomszédi viszony rosszra fordulása, a szerelemföltés vagy a szerelmi elhidegülés munkaerő-piaci feljelentés formájában is testet ölthet.

„Múltkor rendszám szerint feljelentettek a határon. Volt egy nő, akit egyszer kivitem magammal, de nem dolgozott rendesen, meg nagyon botrányosan viselkedett, aztán nekem kellett a hátamat tartani miatta. Ezt meg is mondtam neki, de még neki állt feljebb. A következő adandó alkalommal nem neki szóltam, hanem egy másik aszszonynak. Ő képes volt felhívni a határőrséget, és bejelentett bennünket, hogy illegális munkavállalók vagyunk. Annyira azért nem volt fifikás, hogy az osztrák határőröket hívta volna fel, a magyarokat hívta. Valószínű, hogy az osztrákokat azért sem tudta volna felhívni, mert nem beszél németül. Amint kiértünk a határra, rögtön kiszedtek bennünket a sorból, mintha vártak volna bennünket, aztán mondták, hogy mi a helyzet. Szétszedték a kocsit, de nem találtak semmit, nem tudtak mit csinálni. Nem volt nálunk se kaja, se munkásruha.” (24)

A személyes kapcsolatok legszemélyesebbjei, a háztartáson belüli kapcsolatok is el tudnak használdni. Az ettől való – gyakran már többszörösen beigazolódott – félelmek az interjúk sokaságában bukkannak elő. A külföldi munkavállalás paradoxona, hogy egyfelől alig képzelhető el sikeres külföldi vendégmunka stabil hátszország nélkül, másfelől e hátszországot semmi sem rombolja hatékonyabban, mint a külföldi munkavállalás.

Az áttekintett harmincnégyszerű sikertörténetben több formáját ismerhetjük meg a háztartás „elhasználódásának”. A háztartás szétesése, illetve a házasságon belüli elhidegülés megelőzése sok költséggel jár: heti vagy annál ritkább ingázás esetében szaporítani kell a hazautazások gyakoriságát; napi ingázáskor gyorsabban kell vezetni, jobb kocsit kell venni; és mindegyik esetben sok ajándékot kell vásárolni...

„Szegény feleségem azt sem tudta, mi van velem. Még a következő héten vettünk egy rádiótelefont, azóta az mindig velem van. Ha van valami, rögtön fel tudom hívni.” (31)

„A család miatt is jobb lenne hazajönni, kicsik a gyerekeim, még biztos szükségük lenne rám. Bár esténként így is itthon vagyok. Az a baj, hogy mikor este hét-nyolc körül megérkezem, vacsorázom, aztán már nagyon fáradt vagyok. Korán is kell feküdnöm, mert reggel korán csörög az óra, és fáradtan nem lehet kimenni dolgozni...” (35)

„Kell is a pénz. Elég sokan lakunk is együtt, meg a volt feleségemnek is adok pénzt. Én vagyok az egyetlen, az anyám nyugdíját nem számolva, aki rendszeresen keres a családban. A fizetésem nagy része elmegy a megélhetésre. A családi bevételek szinte kilencvenkilenc százaléka tőlem származik. Most fejeztük be a ház bővítését, ez nagyon sok pénzt elvitt. De muszáj volt megcsinálni, mert mit csinállok akkor, ha a fiam egyik nap bejelenti, hogy ide akar hozni egy lányt...”

Hát cigány élet ez! Az bizony! De valamiből meg kell élni. A családommal nekem is sok problémám volt. Először elváltam a feleségemtől. Azt hiszem, hogy azért, mert nagyon eltávolodtunk egymástól. Amiatt, hogy ritkán jártam haza. Talán még ritkábban, mint ahogy lehetett volna. Megismerkedtem egy kis osztrák lánykával, gyakran maradtam ott pénteken is. A válás után egy-két hónapig a lánynál laktam. Aztán annak is vége lett, mert hát sokat jártam haza, és keveset voltam vele. Neki is ugyanaz volt a baja, mint a feleségemnek.

Hát ilyen dolgok ezek, sehol sem lehet otthon az ember, egy idő után mindenhol »Auslander« leszel. Aki sokáig kinn dolgozik, aki képes ezt az életformát valamilyen szempontból megszokni, annak előbb-utóbb lesz valami defektje, az bekattan. Vagy meghülyül, vagy összebalhézik a feleségével, a családjával, vagy kinn kezd el nőzni, vagy nagyképű lesz. Ismerek sok olyan embert, aki hirtelen meggazdagodott, de nem tud mit kezdeni a pénzével. Vagy csak gyűjti és nagyképűsködik, pedig »buta, mint a föld«. Vagy olyan zsugori lett, hogy csak magára meg jó esetben a gyerekeire költi a pénzt, és már nem is tud járni a sok aranytól, de egész nap csak a kocsmába vedel, ha itthon van.” (6)

„A családi háttér nagyon fontos, akkor megy a szeker, ha ketten húzzák egy irányban. Ismerek olyanokat, akik nem tudnak semmit felmutatni. Erősíteni kell egymást érzelmileg, mert különben az ember idegileg összeroppanhat, nőzni kezd, iszik stb. Nagy ár ez.” (25)

„Érdekes, hogy a munkatársaim mindegyike régebben az NDK-ban dolgozott. Hetven százaléknak tönkrement a házassága, vagy elvált. Mindenkinek valami más hiányzott. Ha volt pénze az asszonynak, akkor más kellett neki, ha meg kevés volt a pénz, akkor azért cseszegette a férjét.” [...]

„A legnagyobb probléma, azt hiszem, a családdal kapcsolatban volt. Abban az évben nősültem, amikor kimentem. Kellott a pénz, így hát muszáj volt egyedül hagynom a feleségemet. Ő ezt nagyon nehezen viselte. Fiaitok voltunk mind a ketten... nagyon sok történetet tudnék mesélni, ami biztos nagyon érdekelne, de nem mint szociológust, hanem mint férfit. Azt hiszem, hogy erre a pár év munkára ráment a házasságom. De mindegy is, erről ne beszéljünk, ne hallja meg a feleségem. Néha gondolkodom azon, hogy mégiscsak kimegyek svájcba is dolgozni, kellene a pénz arra, hogy vegyek egy másik lakást. Mind a kettőnknek legyen lakása, ha válunk.” (34)

Sokszor a tudatlanság, a nyelv- és a jogismeret hiánya okoz jövedelemkiesést, illetve akadályt olyan juttatás, járadék elnyerésének, amelyre pedig jogosult lehetne a munkavállaló. Hozzájárulhat ehhez még a munkaadó ellenérdekeltsége, rosszindulata vagy csak nemtörődömsége is.²⁵

„Az a legnagyobb probléma, hogy nem mondják el a munkaadók, mihez vannak jogaink, mindenre nekünk kell rájárnunk.

²⁵ A kétszereplős interjú szereplőinek szövegét álló, illetve dőlt betűvel különböztettük meg.

Még az a szerencse, hogy én nagyon jól beszélek németül, így le tudom fordítani azokat a jogi papírokat, amikről szó van.

Most például valami olyat hallottam, hogy lehetőség nyílta az adóvisszatérítésre is. Nem tudom pontosan, hogyan működik a dolog, de ki fogom deríteni, mert, ugye, elég sokat jelenthet. Azt sem tudom, hogy ez visszamenőlegesen meddig érvényes. Erről is egy régi kollégám értesített, hogy te, figyelj, csináltál te ilyet, merthogy lehet.

Úgy van, hogy először lehet szerezni munkavállalási engedélyt, amit úgy kell kérni, hogy az ember leírja, hol akar dolgozni. Gyakran visszautasítják azzal, hogy nincs elég munkalehetőség az osztrákoknak se, ezért nekünk magyaroknak nem adnak. Az engedély csak egy munkahelyre szól, ha kirúgnak, akkor el is veszett. A következő fokozat a sárgakártya, amit akkor lehet megszerezni, ha legalább tizennégy hónapos munkaviszonyod van. Ez a kártya két évre szól, és Burgenlandban bárhova jó, bárhova elmehetsz dolgozni. A következő lépés a zöldkártya. Amikor megvan a 267 hetes (ötéves) folyamatos munkaviszonyod Ausztriában, akkor megkaphatod, de neked kell kérvényezned. Ez az egész ország területére jó, Ausztriában bárhova elmehetsz vele dolgozni. Az a baj, hogy ezeket a dolgokat nekünk senki nem mondta el. Mindenre nekünk kell rájönni, és aki nem tud jól németül, vagy olyan alamuszi, hogy nem kérdez, nem néz utána, sohasem jön rá. Lehet, hogy most mi is elveszítettünk négy évet az adóvisszatérítésnél, mert nem tudjuk, hogyan van pontosan, de az biztos, hogy visszamenőlegesen csak három évet lehet kérni. Ezt is egy olyan cimborám mondta, aki a firmájánál jobban volt egy irodás gyerekkel, attól tudta meg. Én kaptam itthon Magyarországon ilyen papírt az osztrák adóhatóságtól, be is vittem a céghez, hogy mi ez, de azt mondták, hogy ne is foglalkozzak vele, nem érdekes, ilyet mindig küldenek automatikusan. Kicsit furcsállottam a dolgot, de aztán mégsem foglalkoztam vele.

Én is teljesen méltatlankodva mentem be a tanácsba, hogy hát mi ez. Én jobban beszélek németül, mint a férjem, ezért mentem be én. Azt mondja nekem a hivatalnok: ha akarja, asszonyom, hogy a férje kinn dolgozhasson Ausztriában, akkor jobban teszi, ha nem kiabál, hanem szépen visszafizetik a pénzt, aztán hazamennek. Én meg jól felhúztam magam, hogy milyen bánásmód ez! Aztán fellebbeztünk a megyei tanácsnál, volt egy kis huzavona, de aztán végül is nekünk lett igazunk. Megítélték a pénzt is. Most már új törvényt hoztak, most már az egész családnak kinn kell élnie ahhoz, hogy ilyen segélyt kapjon az ember, meg a gyerekeknek itt kell iskolába járni.

Itt szakszervezeti tag mindenki, aki legalisan dolgozik kinn. Én is az vagyok, fizetem a százhetven schillinget. Mit kapok érte? Semmit, csak azt, hogy kinn dolgozhatom (ha-ha-ha). Nincs ez így jól. Semmi érdekvédelem nincsen itt. Most kaptunk egy levelet, valami szakszervezeti papírt, mert ilyeneket néha küldözgetnek, hatvanórás munkahetet akar meg ilyesmiket. Nem is olvastam el tisztességesen, mert csak felhúzó magam rajta. Én 1990 óta nem voltam szabadságon, meg táppénzen sem, mert nem mertem elmenni, nehogy kirúgjanak. Jó, kifizetik a pénz, de azért mégis ...

Én, ha megyünk át a határon, sohasem szólok meg németül – pedig mindent megértek, meg perfektül is beszélek –, így nem tudnak belém kötni. Egy ideig mondják a magukét, aztán abbahagyják, és továbbmehetünk...

Nekem 2002-ig van zöldkártyám. Tavaly ezért ötszázkilencven schillinget kellett fizetni, most két évre adják, és kilencszáz schillingbe kerül. Mindenhol csak a pénz akarják kihúzni a vendégmunkásokból. Most már sokkal bonyolultabb is megcsinál-

tatni. Erkölcsei bizonyítvány, születési anyakönyvi kivonat kell hozzá, és ezeket mind le kell hivatalosan fordíttatni. Meg háromszor fel kell menni Pestre: először kérdezni, másodsor beadni, harmadszor felvenni, ráadásul mindezt most már személyesen kell...” (24)

„A pénznél nagyon kell vigyázni. Ha az ember nincs tisztában a dolgokkal, nagyon könnyen átverhetik. De én kihajtottam magamnak, ami jár. Minden fizetésnél adnak egy ilyen elszámolási papírt, amin tételesen fel van tüntetve, hogy hány óráam és hány túlóráam van. Először nekem az egyik tétel át volt satírozva, és afőlé volt írva a túlórapénz. Ismertem egy győri gyereket, aki egy irodában dolgozik kinn, ő mondta, hogy kajapénzt is kellene adniuk. Ezután bementem a titkárnőkhöz, mondtam nekik, hogy mi a helyzet, de azok csak hebegtek-habogtak, meg mondták, hogy majd szólnak a főnököknek. Aztán bementem a főnökhöz, neki is elmondtam, hogy mi van, először ő is próbált mellébeszélni. Ha pénzről van szó, nagyon könnyen átvágják az embert. A jogainkról, lehetőségeinkről a legritkább esetben tájékoztatnak, ellentétben a kötelességeinkkel. Az anyám német anyanyelvű, szinte én is anyanyelvi szinten beszélem a németet, engem nehezebben tudnak átvágni.” (33)

„A jogainkat elsősorban a tapasztaltabb magyar kollégáktól tudja meg az ember, ritkább esetben az osztrák kollégáktól. Olyanról még nemigen hallottam, hogy a munkaadó vagy a főnök mondott volna valamit, hogy mire van lehetőségünk.” (14)

„Az osztrákok úgy számítják ki az éves adó mértékét, hogy az alapul vett havi keresetet egyszerűen megszorozzák tizenkettővel, ami normál esetben helytálló is lenne. A mi esetünkben, ugye, más a helyzet, mi nem dolgozunk tizenkét hónapot, hanem csak kilenc-tíz. De nekünk is a tizenkét hónap után kellett adót fizetnünk, mint annak az osztráknak, aki végigdolgozta az évet. Ezt szerintem nem nekünk kellene elintézni, hanem a munkaadónak. De legalábbis szólhatott volna előbb, hogy mi a helyzet. Az a lényeg, hogy az ember csak dolgozzon, nem érdemes szólni a főnököknek valami miatt, mert akkor mindjárt azt mondják: ez a magyar már megint kever valamit. Ezt nem nézik jó szemmel...” (12)

A nyelvtudás hiánya nem csupán jövedelemkiesést okoz, de olyan megaláztatások forrásává is válhat, amelyek egy hosszú és sikeresnek megélt ausztriai munkavállalás után is fájó emlékek maradnak.

„A nyelvet olyan szinten beszélem csak, amilyen szinten a munka megköveteli, de hát ez nem sok. Társalogni már nem nagyon tudok németül, meg nem is vagyok rákényszerítve, mert mindig van valaki magyar ott a közelben, a szomszéd esztergánál vagy este a szobában. Erről jut eszembe egy nagyon kellemetlen élmény, amit nem kívánok senkinek. Úgy éreztem magam, mint egy teljesen védtelen kisgyerek, aki megszire elkerült otthonról. Az történt, hogy még az első héten, amikor semmit nem tudtam németül, este le kellett vinni a lakásból a földszinti kukába a szemetet. Mi a második emeleten laktunk. Én meg mondtam a többieknek, hogy még vacsora előtt leviszem, hogy utána ne keljen. Fogtam is a vödröt meg a kulcsot, aztán elindultam lefelé.

Kiöntöttem. Megyek vissza az emeletre, nézem a kulcsom, nincs rajta szám, na bassza meg, hosszú a folyosó, tele van szobával, és minden ajtó ugyanolyan egyforma. Most hogyan találom meg, hogy melyik az én szobám? Ott járkáltam a szemetessel egyik szobától a másikig, mint valami hülye, hátha meghallom valamelyik magyarnak a hangját. Nem is tudtam németül, nem tudtam senkitől se megkérdezni, hogy merre menjek. Néha kijött valaki, akkor gyorsan úgy csináltam, mintha nagyon mennék valahova. Már egy órája így járkáltam, teljesen kétségbeesve, mikor gondoltam, hogy ez így mégsem mehet, hát lesz, ami lesz, bedugom a kulcsot abba a zárba, amelyik úgy ahogy hasonlított a szobánkra, hátha az lesz az. De nem az volt. Nagydarab, barna ember jött ki, én meg gyorsan elfutottam a szemetesvödörrel, papucsban. Bécs közepén, egy ilyen helyen, egy magyar papucsban szerencsétlenkedik! Rögtön láthatta mindenki, hogy csak feketemunkás lehet. Marhára szégyelltem magam, meg féltem is, mi lesz, ha elkapnak. Aztán vagy két és fél óra múlva nagy röhögést hallottam az egyik szobából, megismertem őket, aztán bementem. Ez volt a legrosszabb élményem Ausztriában. Ez nagyon megalázó meg kiszolgáltatott volt...” (9)

„Nem beszélek németül, csak azt értem meg, hogy mit kell éppen csinálni. Először jót röhögünk azon, hogy mikor egy szőlőparcellával végeztünk, akkor ugye át kell menni a másik részre. A gazda mindig azt mondta, hogy »ándere parcella«, mi meg azt gondoltuk, hogy az Andrásnak a parcellájára megyünk át. Azt hittük: hű, de gazdag ember lehet ez az András. Szóval nem beszélek németül, de nincs is szükségem rá...” (36)

„Kicsit élvezem a kalandos részét. A határon sem szokott probléma lenni, a kocsi-ban mindenkinek van munkavállalási engedélye. Ruhák is nyugodtan lehetnek nálunk. Ha megkérdezik, hogy hova megyek, elég jól beszélek németül, azt szoktam mondani, hogy míg az apám dolgozik, addig én múzeumokban nézeledöm, vásárolgatok vagy ismerősökkel találkozom. Nem szokott probléma lenni...” (37)

A külföldi munkavállalás alapélménye a kiszolgáltatottságból fakadó félelem, ami sok forrásból táplálkozhat. A határon való átlépés minden külföldi munkavállalónak félelemforrás. Az illegális munkavállalóknak a bujkálás és a rejtőzködés második természetükké válik.

„Az ausztriai jogi szabályzással egyáltalán nem vagyok tisztában, de nem is nagyon érdekelnek ezek a dolgok, csak az, hogy el ne kapjanak, mert akkor kitalíthatnak az országból.” (36)

„Egyszer volt olyan, hogy éppen egy tetőn dolgoztunk, amikor jöttek ellenőrizni. Szerencsére én akkor nem voltam fönn, mert lementem vécére. Ott ültem kényelmesen, és nehézkesen végeztem a dolgomat, mikor az apám elkezd iszonyatosan dörömbölni az ajtón, hogy azonnal tűnjek el, itt vannak az ellenőrök. Én úgy, ahogy voltam – gondolj bele, milyen nevetséges a szituáció –, „menekültem” kifelé a hátsó kijáraton. Szaladtam el onnan, beültem az apám kocsijába, aztán elhajtottam egy vendéglőig, ahol befejeztem a nagydolgomat. Én szeretem, ha néha van valami érdekes az életben.” (37)

„Egyszer-kétszer előfordult, hogy ellenőrök jöttek, de csak ritkán. Azt hiszem, hogy az utóbbi időben egyre sűrűsödtek ezek az akciók. Emlékszem, hogy amikor '82–89 között szüreteltünk, egyáltalán nem féltünk. Előfordult, hogy akkor jöttek ellenőrizni, amikor nekem sem volt engedélyem, és ilyenkor menekülni kellett. Beszaladtunk a pajtába, ott volt a kocsi, aztán gyorsan el kellett menni onnan. Volt, aki nem tudott a kocsijához futni, az ment máshova, csak minél messzebb, a benzinkútra meg ilyen helyekre, ahol mi felvehettük a kocsival. A lényeg az volt, hogy se ember, se autó nem maradhatott ott a gazdánál. Engem még sohasem kaptak el, pedig tavaly már egészen kemény ellenőrzések voltak.” (36)

„Először csak alkalmoszerűen járogattam ki dolgozni Ausztriába, próbáltam munkavállalási engedélyt is szerezni, de nem sikerült. Bécsben voltak kint kapcsolataim, a főnököm felesége 56-os magyar volt. Itt dolgoztam először. Medencék víztisztító berendezését csináltuk. Teljesen illegálisan dolgoztam mindig.

Maximum két hétig voltunk csak egy helyen, mindig más házhoz mentünk karbantartani, szerelni, nem is féltém, hogy elkapnak. Családi házaknál nehéz lett volna ellenőrizni... Egy idő után nagyon sok személyes problémám lett a főnökömmel, meg ő is félt az ellenőrzésektől. Eljöttem onnan.

Két évig dolgoztam a sógorommal meg egy osztrák gyerekekkel. Gumicentírozással foglalkoztunk. Ez viszonylag veszélyes hely volt, hiszen itt könnyen lehetett ellenőrizni. A határátlépésnél nem volt probléma, mert a munkásruhánk Bécsben volt. Naponta jártunk át a sógorommal kocsival.

Néha volt ellenőrzés, de ezeket mindig előre tudtuk. Ilyenkor elbújtam. Volt olyan is, hogy csak úgy véletlenszerűen jöttek be. A hátsó kijáraton gyorsan elszaladtam, be a kocsiba, aztán uzsgyi. A sógoromnak volt munkavállalási engedélye, neki nem kellett félnie. Ő mindig feltartotta őket annyi ideig, hogy én le tudjak lépni.

Egyszer egy fiatal srác jött be, kérdeztetett mindenfélét a gumikról, aztán egyszer csak megkérdezte, hogy magyarok vagyunk-e. Annyira nem tudtam jól németül, hogy ez ne derült volna ki. A következő kérdése az volt, hogy hol a munkavállalási engedélyem. Behúzott a csöbe. Hívták a rendőrséget, a gyerek mindenhova velem jött, még a WC-re is, nem tudtam elmenekülni. A rendőrségen beültettek egy cellába. Nem tudtam, mi lesz, de szerencsére csak egy napig voltam benn. Rendesek voltak, adtak egy tolmácsot, és elmondták, hogy mi a helyzet. Az volt a szerencsém, hogy csak heti két napot tudtak rám bizonyítani, úgy nézett ki a dolog, mintha csak kiségiteni járnék ki pár órában, pedig hétfőtől péntekig melóztam.

Bepecsételtek az útvelembe, s két évre kitiltottak Ausztriából. Fiatal rendőrök vittek ki a határra, jól elbeszélgettünk közben. Mosonmagyaróvárra szoktak átjárni diszkóba, kérdezték, hogy melyik a jó hely, hol vannak jó nők, szóval jól elvöltünk. Nem is vittek ki egészen a határig, hogy ne legyen olyan kellemetlen a kitoloncolás. Már előbb megálltak, és gyalog mentem át a határon.

Kicsit kellemetlen volt, de nem jelentett nagy problémát, mert otthon volt egy másik útvelem, amit még korábban csináltattam, hátha valami baj lesz. Másnap reggel már ezzel az útvevéllel mentem vissza. Nem dolgoztam sokáig a gumicentírozóban, hátha még egyszer visszajönnek. Ha újból elkaptak volna, annak biztos súlyosabbak lettek volna a következményei.

Inkább csak G.-ba jártam ki szüretekre meg egyéb kerti munkákra, szőlőmetszésre... Címerezni is jártunk ki, kb. öt-hat éve rendszeresen az egész család megy. Harminc-negyven fős brigádokat szerveznek, ez hivatalos munka, egy hónapos munkavállalási engedélyt adnak. Bécs alá szoktunk kijárni.

A határon néha félttem, mert a számítógépben benne vannak az adataim. Ha elviszik az útleveletem, beütik a számát, rögtön kijön, hogy ki vagyok tiltva.

Egyszer elő is fordult, hogy ellenőrizték az útleveszámomat, és benyomtak egy pecsétet, és visszaküldtek. Minden pecsét alatt ott van egy paragrafus, hogy mi alapján történt az intézkedés, ez a második pecsét egy másik paragrafusra hivatkozik. Azóta nem voltam kinn, nem tudom, hogyha megnézik az útleveletem, mit tudnak meg belőle..." (34)

„A határátlépésnél mindig be vagyunk rezelve. Nagyon rossz úgy indulni a munkába, hogy lehet, be sem engednek az országba. Minden héten megvan ez a rizikó. Ha már a munkahelyen vagyunk, akkor sem jó minden. Fel van szerelve egy lámpa, egy piros lámpa. Ha ellenőrök jönnek, a lámpa kigyullad, nekünk meg menekülni kell. Van egy hátsó vészkijárat, azon megyünk ki, beülünk a kocsiba, és el kell tűnni.” (18)

Úgy tűnik, hogy az ausztriai magyar munkavállalók körében egyidejűleg van jelen a munkavállaló alávetettsége, az alkalmi (vagy legfeljebb rövid távú szerződéssel rendelkező) munkás kiszolgáltatottsága a munkaadónak, a külföldi munkás rossz helyzete a hazaihoz képest, a napi ingázó hátránya a helybeli munkáséhoz képest, valamint a magyar-osztrák viszony történeti összeforrottságából és egyenlőtlenségéből fakadó „sógorság-” és többség-alávetettség érzet.

Az egyoldalúság csapdáját elkerülendő rögtön hozzátesszük, hogy a munkaadó is elkötelezett a hosszú távon jól dolgozó magyar munkás megtartása mellett; az illegális munkást foglalkoztató munkaadó szolidáris is lehet a munkavállalóval a lebukás kockázatának mérséklése érdekében. Továbbá, nem a magyar nemzetiség megítélése a legrosszabb az osztrák munkaerőpiacon. Sőt, a magyar munkavállaló előnye a többiekhez (pontosabban az Ausztriával nem határos országokból jövőkhöz képest) éppen abban rejlik, hogy „legálább nem marad, hanem megy haza”.

A JÖVŐKÉP

Hányan lesznek?

A bevezetőben már röviden érintettük, hogy az esettanulmányok alapján nem becsülhető meg szakszerűen az Ausztriában dolgozó magyarok létszáma. Az interjúalanyok viszont könnyedén válaszoltak a kérdésre. Majdnem egyöntetű véleményük így hangzik:

„Aki képes mozogni, az már biztos volt életében egyszer kinn dolgozni, még ha csak szőlőt szedett is. Ha meg még nem volt, akkor ezután megy majd ki, bár most már nehezebb. De aki ki akar menni, az ki is tud...” (16)

Azt a tényt, hogy a magyar–osztrák határ közeli településeken élő háztartások szinte mindegyikében van valaki (kor, képzettség és családciklus függvényében), aki előbb-utóbb Ausztriában vállal munkát, megerősíti egy 1995. évi jelentés (A Bécs ..., 1995). Nem is lehet ez másként, ha Sopronban naponta közel ötezer fő lépi át a határt (feltételezve, hogy az átmenő nemzetközi forgalom zöme Hegyeshalmon keresztül zajlik). Interjúalanyaink beszámolója szerint a kisebb és időszakos határátlépő helyek forgalma sem lebecsülendő.

A (közel)jövő

*„Ameddig tudok, természetesen kijárok,
patkány egy élet ez, de most már mit csináljak...”*

A megkérdezettek jövőképe nem mozog széles skálán. A terv: minél nagyobb jövedelem megszerzése minél rövidebb kintlét alatt, s végül a vágyálom beteljesítése: az osztrák nyugdíjigogosultság elérése.

„Szeretnék még egy-két évig kijárni, de nagyon fárasztó. Inkább itt maradnék Magyarországon mint mezőgazdasági magánvállalkozó. Nekem ez az év van még hátra, aztán végleg megadják a munkavállalási engedélyt. Ezt még mindenféleképpen megvárom. Ezzel a papírral mindenhová mehetek Ausztriába dolgozni. Az ausztriai nyugdíj sem olyan rossz, azt is jó lenne megcsípni.” (23)

Ami pedig az ausztriai kalandozásokat követő életet illeti: a terv a megszerzett jövedelemből vállalkozást indítani, önállóvá válni, és nem utolsósorban a családdal minél több időt tölteni

„Ez volt az első ilyen munkám, ezt már három éve csinálom. Mindennap ki szoktam járni mindenféle időben, amikor szükség volt rám. Van saját kocsim, azzal megyek, és persze egyedül. Két hónapja már csak hetente egy napra járok ki. Nem szándékozom legalizálni, nem akarok semmihez sem kötődni, csak meg akarom szedni magam... Az az álmom, hogy egy üzlethálózatot építsek ki, hogy ne kelljen ausztriai munkát vállalnom.” (2)

„Annyi pénzt kellene azért összegyűjteni, hogy itthon tudjak csinálni egy olyan műhelyt, amilyenben most kinn dolgozom. Ez annak ez elképzelésnek lenne a befejezése, ami miatt eredetileg is kimentem, csak ezt most teljes egészében én csinálnám. Néha a cégünk Magyarországról is kap megrendeléseket, ezeket én szoktam csinálni. Látom, hogy itt Óváron is lenne annyi kereslet, hogy el tudna tartani egy ilyen kisvállalkozást. Később aztán terjeszkedni is lehetne a környéken.” (35)

A gond, hogy az ausztriai munkavállalás során megszerzett jövedelem megemeli az igény szintet, amit itthon alkalmazottként reménytelen elérni, és a vállalkozói esélyek sem túl biztatóak.

„Hát most egy kicsit gondolkodom, hogy haza kellene jönnöm. Azért ez a hat év kemény volt, nagyon sokat kellett dolgozni. Reggel héttől este ötig volt a munkaidő. Gyakran a hétvégén is el kellett menni dolgozni, és az ember nem mondhatta azt, hogy nem megy. Minden szombat és minden második péntek szabad lett volna, papír szerint. Most már anyagilag rendben vagyok, most már nem kellene annyit dolgoznom.

Nem tudom, hogy itthon, Magyarországon hova tudnék elmenni dolgozni, de ebben a szakmában semmiféleképpen nem dolgoznék. Én már nem megyek el egy maszekhoz dolgozni köművesként.

Talán egy építkezési vállalkozást lehetne indítani. Ezzel meg az a probléma, hogy aki jó szakember, az mind kinn van, aki meg itthon van, azzal meg én nem dolgoznék együtt.

Lehetne kijárni dolgozni oly módon is, hogy nem naponta, hanem csak hetente egy vagy két napot. Ez a munka viszont csak feketén lenne... Dolgoztam egy-kétszer már így, de idegileg nagyon strapás, hogy esetenként el kell bújni a pincébe. Nekem hat évem, 227 hetem van összesen, és ez nagyon sok ahhoz, hogy egy ilyen alkalommal elkapjanak. Ha elkaptak volna, akkor megszűnt volna a munkavállalási engedélyem. Az osztrák rendőrök kétezer schillinget kapnak egy magyar feketén dolgozó vendégmunkás elkapásáért.” (12)

„Amíg ki nem rúgnak, addig biztosan kijárok, szeretnék nyugdíjat is szerezni. Igyekszem olyan munkákat megcsípní, amik viszonylag jobban fizetnek, de ehhez egyre jobban kell dolgozni. Egyre több mindenhez kell érteni, hogy az ember mindenféle munkákat meg tudjon csinálni. Ahány szakmához értesz, annyi ember vagy, és annál szívesebben foglalkoztatnak. Ha majd Magyarországon is meg lehet keresni havi száz-százötvenezer forintot ilyen munkával, mint amilyet én csinállok, akkor lehet, hogy elkezdek gondolkozni azon, hogy nem kellene kijárni, de addig nem.” (6)

A hazai munkaerőpiacra való visszatérés esélyeit latolgatva figyelembe kell venni a kor, a személyes kapcsolatok és a kohorsz hatását. Az Ausztriában eltelt évtized alatt a munkavállaló tíz évvel idősebb lett, ami a hazai állásszerzésben nem előny, ráadásul a külföldön töltött idő alatt megkoptak itthoni ismeretségei is. S tekintve, hogy „rendszerelváltó” kohorszról van szó, nehézséget okozhatnak az ismeretlen hazai munkaerő-piaci szabályok, hiszen a visszatagolódnak szándékozók éppúgy nem használhatják korábbi „szocialista” tapasztalataikat, mint ausztriai ingázó tapasztalataik jó részét sem.

„Először úgy gondoltam, hogy két-három év lesz csak belőle, de több lett, még most is kinn vagyok. Most már azt hiszem, hogy ameddig lehet, ott maradok dolgozni. Negyvennyolc éves vagyok, már nem kapkodnak értem. A műhelyemet nem fejlesztettem az utóbbi nyolc-kilenc évben, aminek az is az oka volt, hogy a fiam nem ezt a szakmát választotta. Most már mindenféle-fajta anyagot meg lehet kapni itthon, Magyarországon is, de a versenyt már nem tudnám tartani. Nem vagyok üzletember, inkább jó szakembernek tartom magam. Amit én megcsinálok, azért vállalom a felelősséget, kinn is, itthon is ezt tettem, de ezt, ami most itthon folyik, hogy mindenki ott csal, ahol tud, én ezt nem tudnám csinálni. Akkor meg nem élnék meg...” (14)

„Most hogy kicsit kiszálltam a vendéglátóiparból – nem akarok visszaváltani, a család nagyon fontos, és ezt nem lehet amellett csinálni –, kicsit kevesebb a jövedelem. Ezért két éve csinálom itthon a Network Marketing hálózatot, amiben nincs kockázat, miközben Ausztriában az építőiparban dolgozom mint segédmunkás, de kisegítetek néha egy vendéglőben is. Négy évig Ausztriában is a vendéglátásban dolgoztam, de sok volt, a családom nem bírta. Meg aztán megszületett a kisfiam, és nem akartam, hogy apa nélkül nőjön fel, ezért átmentem az építőiparba. Itt sokkal több a munka, de legalább naponta haza tudok járni, meg aztán már nem is kell annyira a pénz. Teljesen legálisan dolgozom kint, kivéve, amikor besegítek a vendéglátásban, akkor nem...” (3)

„Meg vagyok elégedve, nem akarok semmi különöset. Jó, hogy hagynak önállóan dolgozni. Azt várom, hogy kapjak majd osztrák nyugdíjat, ez a célom. De azért jobb lenne, ha kicsit közelebb lenne munka, az se lenne baj, ha kicsit kevesebbet fizetnének.” (4)

„Volt idő, 1996-tól, amikor egy olyan firmánál dolgoztam (mindig teljesen illegálisan voltam kinn eddig Ausztriában), ahol teniszütőket kellett húrozni. Nagyon veszélyes üzem volt, nem sokan jöttek ide. Műanyag fröccsöntéssel is foglalkoztak, ami nagyon káros az egészségre. A cég egy idő után úgy gondolta, hogy átköltözik Magyarországra, és itt a faluban vettek egy épületet. A tulajdonos engem bízott meg, havi ötezer schillingért, hogy intézzem az épület felújítását, a vízvezeték bevezetését ... szóval mindent rám bízta. Nekem volt jogom az ügyvédekkel tárgyalni, a pénzeket kifizetni. Nagyon kényelmes munka volt. Miután elkészült minden, azt szeretnék volna, hogy állandóan és hivatalosan én legyek a magyarországi vezető, de ötezer schillingért ezt nem vállaltam. Elég jól keresek a mostani állásomban, ezt semmiféleképpen nem akartam feladni.” (27)

A jövő azonban nem csak a mai ausztriai munkavállalók terveinek vagy álmainak függvénye. Nagymértékben hat rá az osztrák és a magyar regionális és központi politika s mindenekelőtt az EU-csatlakozás. A mai ausztriai magyar munkavállalók nem optimisták:

„Most már nagyon telített a piac, az újaknak nagyon minimális az esélyük. Már csak legálisan alkalmaznak. Ki akartam vinni az unokatestvéreimet, de nem tudtam neki semmilyen munkát szerezni. Sokan akarnak felfelé menni, ott jobban tudnak keresni, a viszonyok is jobbak, de az már sokkal messzebb van.” (33)

„Most már sokkal nehezebb kimenni, mint annak idején, mikor én mentem ki. Nehezebb munkahelyet találni, és az ellenőrzéseket is szigorúbban veszik, mint akkoriban. Szerintem nagyon sokan járnak ki a környékről, innen a városból talán nem is annyira sokan, de H.-ból szinte az egész falu kijár dolgozni. Én ott voltam benzinkutas, láttam hétfő reggelente, hogy milyen rengetegen tolakodnak át a határon.” (34)

„A tévében az ember egyfolytában azt hallja, hogy az ausztriai kormány egyre kijebb akarja szorítani a vendégmunkásokat. Azt mondják, hogy nagy a munkanélküliség, ezért nem kellene annyi »Auslander« munkás. Ezt néha lehet is érezni a határörö-

kön. Van úgy, hogy direkt megnehezítik a határátlépést, hogy elmenjen az ember kedve ott dolgozni, de hát a pénz nagyon nagy úr, azért az ember nagyon sok mindent meg tud, meg akar tenni.

Mostanában egy-két szabályt is megváltoztattak (jogosítvány, vízum). Ebből is az látszik, hogy szigorítanak mindent, hogy ne akarjanak annyian kijárni. Lehet, hogy ezt nem is annyira az osztrákok akarták, hanem csak annak a következménye, hogy aláírták a schengeni egyezményt. Nem tudom.

Most jön a tavasz, és biztos, hogy rosszabb lesz a helyzet, mert ilyenkor »akció« van. Ilyenkor indulnak be az idénymunkák. A feketézők is többen lesznek, akik csak úgy átjárnak a parasztokhoz dolgozni, azoknak a nagy része feketén dolgozik.” (36)

IRODALOM

- A Bécs–Pozsony–Győr régió együttműködési lehetőségei [1995]. Kutatási jelentés. MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest.
- BÍRÓ A. ZOLTÁN [1994]: Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1993. Budapest.
- Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön [1996]. KAM, Pro-Print, Csíkszereda. /Helyzet könyvek./
- GRANOVETTER, MARK [1973]: The strenght of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, No. 78, 1360–1380. o.
- HÁRS, ÁGNES [1998]: *Hungary and the Enlargement of the EU*. Kézirat. World Bank, Budapest.
- LÉDERER PÁL (szerk.) [1991]: A magyar ugar. T-Twins, Budapest. /Társadalomtörténeti olvasókönyvek/
- NAETAR-BAKCSI ILDIKÓ–NAGY BARBARA [1997]: *Elemzés a magyar emigrációval foglalkozó osztrák szakirodalomból*. Kézirat. Bécs.
- PUSKÁS JULIANNA [1982]: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SIK ENDRE [1998a]: A migrációs potenciál a mai Magyarországon. *Európai Tükör*, III. évf., 2. sz., 84–106. o.
- SIK ENDRE [1998b]: *The Social Aspects of Migration in Contemporary Hungary in Relation with the Accession to the EU*. Kézirat. World Bank, Budapest.

FÜGGELÉK²⁶

Azonosító	A kérdezett lakóhelyének			iskolai végzettsége, képesítése	A háztartás jellemzői
	neme	születési éve	típusa		
1	Férfi	1955	Város	Szaktaniskola, géplakatos (főiskolán tanul)	4 fő, a feleség munkanélküli, két gyerek van (iskolások)
2	Nő	1975	Város	Gimnázium, német kéttannyelvű	Egyedül él, saját panellakásban
3	Férfi	1960	Város	Középfokú, vendéglátó-ipari	4 fő, a feleség háztartásbeli, két kicsi gyerek van
4	Férfi	1952	Város	Érettségi, műbútorasztalos	3 fő, a feleség a mezőgazdaságban dolgozik mint műszakvezető (régebben a kérdezett is itt dolgozott 18 évig), egy fiúgyermek van, ő főiskolán tanul
5	Férfi	1945	Város	Technikum, gazdasz., „pincériskola”	3 fő, a feleség munkanélküli (korábban a vendéglátásban dolgozott), egy lánygyermek van, aki fodrászvállalkozást üzemeltet
6	Férfi	1952	Község	Technikum, szerszámkészítő	5 fő, az élettárs háztartásbeli, egy nyugdíjas nagyszülő, két gyermek van, az idősebb fiú munkanélküli (alkalmi munkát végez néha Ausztriában is), a másik óvodás (a kérdezett volt feleségével él egy lánya is)
7	Férfi	1960	Község	Szaktaniskola, festő	5 fő, a feleség „anyaságin” van, a három gyermek még tanul
8	Nő	1971	Község	Érettségi, élelmiszerbolti eladó, pedikűrmanikűr és műköröm képzést adó iskola végzése folyamatban	5 fő (a kérdezett elvált), egy hétéves gyermek, szülők (az apa nyugdíjas, az anya egy ipari üzemben dolgozik) és egy fiútestvér, aki munkanélküli, de néha alkalmi munkaként kijár Ausztriába (a volt férj is illegálisan dolgozik Ausztriában)
9	Férfi	1948	Város	Gépipari technikum, gyártásvezető	4 fő, a feleség dolgozik, egy gyermek főiskolán tanul, a másik gyermek dolgozik
10	Férfi	1965	Falu	Szaktaniskola, központifűtés-szerelő	3 fő, a feleség gyeseen van, két kisgyermek (a nagyobbik már óvodás)

²⁶ Nincs 19-es, 21-es és 22-es azonosító, az esetszám 34.

Azonosító	A kérdezett		iskolai végzettsége, képesítése	A háztartás jellemzői	
	neme	születési éve			lakóhelyének típusa
11	Férfi	1962	Város	Szaktanulmányok, ács-állványozó	3 fő, a feleség egyes van
12	Férfi	1959	Falu	Technikum, magasépítő	4 fő, a feleség tsz-adminisztrátor, két gyermek (4 és 8 évesek)
13	Férfi	1950	Község	Érettségi, villanyszerelő mester	4 fő, a feleség óvónő, két gyermek, a fiú vendéglátó-ipari szakközépiskolába jár (nyáron néha kijár Ausztriába felszolgálni), a lány munkanélküli
14	Férfi	1950	Község	Szaktanulmányok, asztalosmester	4 fő, a feleség az otthonukban lévő fodrászműhelyben dolgozik, két gyermek, a fiú egyetemista (építész), a lány szakközépiskolás (közgazdaságtani)
15	Férfi	1959	Község	Szaktanulmányok, köműves	4 fő, a feleség védőnő, két általános iskolás gyermek
16	Férfi	1958	Község	Szaktanulmányok, köműves	4 fő, a feleség két éve minimálbérrel dolgozik egy maszek boltban, előtte betegeskedett, két gyermek, a lány középiskolás, a fiú általános iskolás
17	Férfi	1951	Község	Szakközépiskolai érettségi, asztalos	4 fő, a feleség a helyi tsz-ben dolgozik mint mérlegképes könyvelő (bruttó 40 ezer forintért), két gyermek van, gimnáziumban tanulnak
18	Férfi	1959	Község	Szaktanulmányok, víz- és központifűtés-szerelő	5 fő, a feleség takarékszövetkezeti adminisztrátor (bruttó 30 ezer forintért), két gyermek van, a 18 éves lány cukrász egy vállalkozónál (minimálbérrel), a fiú nyolcadikos, a nagymama nyugdíjas (16 ezer forint)
20	Férfi	1978	Község	Szaktanulmányok, patkolókovács	6 fő, a szülők mezőgazdasági gazdálkodók, három testvére van, egy általános iskolás, egy gazdaszónyoképzős, egy óvónőképzős (a fogyatékosak általános iskolájában tanultak)
23	Férfi	1961	Község	Szaktanulmányok, ács-állványozó	4 fő, a feleség laboráns, jelenleg háztartásbeli, két gyerek van, általános iskolások

Azonosító	A kérdezett lakóhelyének típusa		A háztartás jellemzői		
	neme	születési éve	iskolai végzettsége, képesítése		
24	Férfi	1956	Község	Szaktanárképző, mezőgazdasági gép-szerelő, hivatásos jogosítvány	4 fő, a feleség háztartásbeli, illegálisan dolgozik Ausztriában (az interjú folyamán ő is aktívan részt vett a beszélgetésben), két gyermek van, általános iskolások
25	Férfi	1967	Község	Egyetem, agrármérnök	2 fő, a feleség háztartásbeli
26	Nő	1965	Város	Szakközépiskola, egészségügyi	4 fő, a férj kőműves, tíz éve feketén dolgozik Ausztriában, két kisgyermek van, óvodás korúak
27	Férfi	1974	Város	Szakközépiskola, építőipari	2 fő, az idős apa nyugdíjas paraszt
28	Nő	1940	Község	Főiskola, tanítóképző	4 fő, a kérdezett nyugdíjas, gyesen lévő lánya két kisgyermeket nevel
29	Férfi	1958	Város	Szaktanárképző, géplakatos	4 fő, a feleség fogorvosi asszisztens, két gyermek van, egy általános iskolás és egy óvodás
30	Férfi	1938	Község	Általános iskola	Egyedül él
31	Férfi	1971	Város	Szaktanárképző, kőműves	3 fő, szülőkkel él együtt, az apa kőműves (Ausztriában vendégmunkás), az anya tímfoldgyári adminisztrátor
32	Férfi	1956	Város	Szaktanárképző, hegesztő	2 fő, az élettárs virágkötő (a feleség gyesen van a hároméves kisgyerekekkel)
33	Férfi	1948	Város	Technikum, szerzőkészítő	4 fő, a feleség adminisztrátor, két gyermek van, gimnazisták
34	Férfi	1969	Város	Szaktanárképző, villanszerelő	4 fő, a feleség gyesen van, egy hároméves kisfiuk van, a nagymama nyugdíjas
35	Férfi	1964	Város	Gimnáziumi érettség, vendéglátó-ipari szakközépiskola, rádió-tv-szerelő	4 fő, a feleség magánvállalkozóként biztosítási üzletkötő, két gyermek van, óvodás korúak
36	Nő	1956	Község	Szaktanárképző, vendéglátó-ipari	3 fő, két gyermek van, a lány szakközépiskolás, a fiú munkanélküli (22 éves, vendéglátó-ipari szakközépiskolát végzett, alkalmilag Ausztriába jár ki szüretelni stb.) (a férj elhagyta a családot)

Azonosító	A kérdezett				A háztartás jellemzői
	neme	születési éve	lakóhelyének típusa	iskolai végzettsége, képzése	
37	Férfi	1974	Város	Gimnáziumi érettségi, egyetemi tanulmányok folyamatban	4 fő, a kérdezett a szüleivel él, az anya adminisztrátor egy állami vállalatnál, az apa ács, Ausztriában legálisan dolgozik, egy húga van (kereskedelmi szakközépiskolában ötödéves)

Magyar munkavállalók Németországban¹

BEVEZETÉS

Tanulmányomban két magyar cég:² a „csőszerelők” és a „kőművesek” világát mutatom be németországi tapasztalataim alapján.

A „csőszerelők” München környékén dolgoznak, körülbelül negyven emberrel. Munkájukhoz nagy mennyiségű föld megmozgatására van szükség, ami sok segédmunkást igényel. E megnevezés mögött sokféle képzettségű ember húzódhat meg, sajnos az adatok hiányossága miatt ennek pontos vizsgálatára nem volt lehetőségem.

A „kőművesek” cége Ludwigshafenben, Stuttgartban, illetve e városok környékén tevékenykedik. Jelenleg 132 emberrel dolgoznak kint, nagy részük kőműves vagy ács-állványozó. A házépítéseknel elsősorban az alapozást, a falak felhúzását, a gyárkémények belső állványozását stb. végzik, míg a látványosabb és drágább munkákat a németek vállalják. Ludwigshafen ipari város, többek között itt van a BASF központja is.

A SZERZŐDÉSEKRŐL

A német–magyar államközi szerződést 1989. január 3-án írták alá. Ebben meghatározták, hogy a következő három évben hány ember milyen engedéllyel dolgozhat Németországban.

A megállapodás 2. cikke szerint az építőiparban 1993. decemberig összesen 5090 fő dolgozhat. Tudomásom szerint a legtöbb német partner tökeeres kisvállalkozás. Telkeket vásárolnak, amelyekre házakat építenek, majd ezeket értékesítik.

A kontingenseket általában évente és cégenként osztják el; a vállalatok a keretnek megfelelő létszámot foglalkoztathatnak. A „kőművesek”-re 3600 „emberhónap” jut évente, ez azt jelenti, hogy ha a cég egy embert alkalmaz egy hónapig, akkor egy „emberhónap”-ot használ el. A kontingens egy részét kisebb magyar cégeknek adják tovább.

Mielőtt a cég bármilyen szerződést kötne egy munkára, bevallást kell készítenie a foglalkoztatottak fizetéséről. A bevallott bér szakmunkás esetén 2800 márka és 20 ezer forint, míg egy építésvezetőnek 3800 márkát és 30 ezer forintot kellene fizetni. A valóság ettől lényegesen eltér. A vezetők közül is csak kevesek jövedelme éri el a 2200 márkát, az

¹ A tanulmány egy 1994-ben készült egyetemi diplomamunka rövidített és szerkesztett változata.

² Mivel a cégek egyike sem járult hozzá, hogy neve a dolgozatomban megjelenjen, a fő profiljuk alapján azonosítom őket.

átlag mindössze 1760 márka. Magyar viszonylatban persze ez sem kevés, de a német bér-színvonalhoz képest nagyon alacsony. Így érthető, hogy miért szeretnek kint magyar vagy más kelet-európai (lengyel, cseh stb.) munkásokat foglalkoztatni. A német partner általában 35 márka körüli órabértet fizet, ebből 9–10 márkát kapnak kézhez az emberek, a többi a cég hasznát növeli.

Korábban a munkavállalók jövedelme úgy épült fel, hogy itthon megkapták a minimálbért (1994-ben 10 500 forint bruttóban), s emellett a kint keresett pénzt külszolgálatosi díjként tették zsebre, ami után nem kellett adózni. 1996 januárjától a szabályok változtak. Aki 183 napnál (fél év) kevesebbet dolgozik külföldön, annak itthon adózni kell a külszolgálatosi díj meghatározott hányada után. A hányad nagysága változó: az 1967-es alapszerződés szerint kint dolgozóknál a 70 százalék feletti rész után kell adózni, ez érvényes erre a cégre is.

Aki több mint hat hónapot dolgozik külföldön, az a külszolgálatosi díj után nem itthon, hanem az adott országban adózik. Míg nálunk ezek a keresetek már a felsőbb adósávokba kerülnek, addig Németországban, ahol 3000 márka fölött van a minimum, nagyon kedvezőek az adózási viszonyok. Ezt erősíti az a tény is, hogy Németországban családi adó van, így a gyermekek, illetve a házastárs után is jelentősek a kedvezmények (az átlagosan levont összeg 118 márka). Bár voltak olyan cégek, akik az adó mértékével növelték („bruttósították”) a díjazást, ennél a vállalkozásnál nem ez a gyakorlat: a dolgozók ugyanazért a munkáért kevesebbet kapnak. Egy olyan helyen, ahol az embereknél első helyen szerepel a pénz, s a vita azon van, hogy ki mennyivel dolgozott több vagy kevesebb órát a beírtnál, 100–200 márka jövedelemkiesés már komoly felháborodást okoz.

A cégnél az engedélyek beszerzésével egy ember van megbízva. Az új külszolgálatost kiviszik dolgozni, s amint kiér, vízumot kérnek neki. A vízumot három hónapra adják, s beletesznek egy vízumpecsétet az útlevelébe, amivel bizonyítja, hogy ott dolgozik. A munkavállalási engedélyhez szükség van a másik féllel kötött szerződésre és a vízumra. Ezek birtokában már dolgozhat az illető egy adott munkahelyen!

A gyakorlatban sokszor előfordul, hogy valakinek éppen lejárt az engedélye vagy még nincs is, vagy ha van is, az nem az adott munkahelyre szól. A német hatóságok bármikor, előzetes bejelentés nélkül ellenőrizhetnek, és többnyire a következő módon járnak el:

Az ellenőrök körbeveszik az építési területet, majd mindenkitől elkérik az engedélyeket. Azokat, akiknek nincs engedélyük, vagy nem oda szóló van, lefényképezik, felírják az adataikat, és másnap reggel jelentkezniük kell a megfelelő papírokkal, s persze büntetést is kell fizetni. Egy-egy ilyen ellenőrzéskor gyakran fennakad valaki. Az engedélyek beszerzésével megbízott úgynevezett ügyintéző mérnök ilyenkor örült iramban igyekszik teljesíteni feladatát, hogy a megadott időben legyen mit bemutatni. Ez természetesen a kirendeltségvezető tudtával zajlik, hiszen ő is tudja nagyjából, hogy melyik munkahelyek problémásak ebből a szempontból.

Az államközi szerződés szerint egy ember két évet dolgozhat Németországban. Bár a statisztikából kiderül, hogy a legtöbb ember nem is marad két évnél tovább, de vannak, akik tovább szeretnének maradni, s ha a főnök erre érdemesnek tartja őket, akkor kiskapukat keresnek. A kintlét idejének meghosszabbítására több lehetőség is adódik. Előfordul, hogy a munkavállalót papíron a négy évig maradó vezetők közé sorolják. Máskor

megváltoztatják valamelyik személyi adatát (név, születési év), s ekkor a számítógép már nem azonosítja a két embert – az engedélyeket újra kiadják.³

Az idő rövideje nemcsak a beosztottnak okoz gondot. A kirendeltségvezető a cég egyik tulajdonosa, ő köti a szerződéseket, ismeri a kinti viszonyokat, s ott mindenért felel. 1985-ben került a céghez mint beosztott, majd amikor az előző főnöknek (aki most itthon irányítja az ügyeket) el kellett hagynia Németországot, ő került a helyére. A vízumhosszszabítás neki is egyre nagyobb gond. Volt olyan időszak, amikor a családját kitétték Németországból, s egy szomszédos francia városból járt át mindennap. Bujkálnia kellett, s csak úgy mert bemenni az irodájába, ha előtte egy beosztottja körülnézett, hogy nincs-e ott valamilyen ellenőr.

A céghez való beálláskor mindenkivel aláíratnak egy munkaszerződést. A munkavállalót először három hónapos próbaidőre veszik fel, s csak ha bevált, akkor írhatja alá az éves szerződést.

A munkaköri leírás elég egyértelmű: „esetlegesen változó munkakörben foglalkoztatja”. Ebben benne van a kirendeltségvezető lakásának vasárnapi kifestése is, persze megfelelő órabérért. A szerződés szerint a kiküldöttnek az éves munkaóra egy hónapra jutó átlagát kell ledolgoznia, aminek mértékét nem ismerem. Jelenleg az emberek általában mindennap (vasárnap kivételével) reggel héttől délután ötig-hatig dolgoznak, szombaton csak délig. Havonként nem ritka a 200–220 munkaóra.⁴

Általános, hogy a dolgozó első ki- és utolsó hazaújtját kifizetik (a vasúti jegy 80 százalékat). Egyébként általában háromhetenként járnak haza úgy, hogy csütörtökön a munkaidő lejárta után eljönnek, s vasárnap éjjel érnek vissza. Ilyenkor a csütörtök teljes napnak számít, a péntek és a vasárnap pedig utazónapnak, amire szintén fizetnek napidíjat.⁵

Persze kisebb módosítások gyakran vannak. Az építésvezető a munkától függően beosztja, hogy mikor hány ember mehet haza, s megbeszélik egymás közt, hogy kik legyenek azok. Őket már csütörtökön délben elengedik. Bár a hazaút 10–12 óra, élmény látni azt az izgatott készülődést és rohángálást, ami ott csütörtökönként zajlik. Az esetek többségében kialakult csoportok utaznak együtt. Az autó tulajdonosának mindenki fizet az odavissza útért száz márkát és kétezer forintot, ezért ő elviszi utasait a Keleti pályaudvarig, szerencsés esetben hazáig.

A szerződés szerint csak a német ünnepnapokat tartják meg. A másik cég vezetője azt mondta, hogy kötelező mind a magyar, mind a német ünnepnapokat megadniuk, úgyhogy itt van némi eltérés a két vállalat között.

A magyar fizetést általában itthon kiküldik a megadott címre, a márkát pedig kint kapják meg minden hó tizedikéig. A gyakorlatban ez úgy néz ki, hogy az emberek minden hazaútkor vagy előleget kapnak, vagy megkapják a kiküldetési díjukat.

³ Ez a megoldás néha problémát okoz. Kintlétemkor az egyik munkást lefényképezték gyorsajtásért, s az illetőnek be kellett mutatnia a jogosítványát a rendőrségen. Ezt azonban valahogy el kellett kerülni, mert a jogosítványa és az útlevele a fenti okok miatt nem ugyanarra a névre szólt. Az esetet csak sűrű magyarázkodással lehetett megoldani, ami szintén az ügyintéző mérnök dolga volt.

⁴ Amikor kint jártam, volt olyan nap, hogy az állványozók reggel héttől délután ötig dolgoztak, megvacso ráztak, s héttől tízig tovább dolgoztak, hogy hazajöhessenek másnap.

⁵ Régebben kéthetenként jártak haza, de csak péntek délután indultak, s hétfő reggelre vissza kellett érni, ami azt jelenti, hogy kb. 24 órát voltak otthon.

A cég munkásai az esetek nagy részében szállásokon laknak. Láttam olyan helyet, ahol kétszobás, konyhás, fürdőszobás lakásokban voltak négyen-öten, másutt közös fürdő volt a szobákhoz. Tehát nagyon eltérőek a viszonyok. A vizet, villanyt a cég fizeti, emellett mosógépet biztosít, négyhetenként tiszta ágyneműt, vaságyat és egy szekrényt. A többi berendezési tárgyat vagy otthonról hozzák, vagy lompizzák (ez utóbbi a kint rendszeresen végzett lomtalánítások alkalmával kitett holmik módszeres átválogatását jelenti).

A kiküldötteket a szállásról a cég mikrobuszaival vagy személykocsijaival viszik a munkahelyre.

A szabadságukat előre megbeszélt időben vehetik ki. Sokan azért nem veszik ki ezeket a napokat, mert erre az időre csak a magyar bért kapják. Általában mindenki kiviszi egy-egy nyáron a feleségét néhány hétre. Ezt a kiküldöttek vezetőjével engedélyeztetni kell, ami nem szokott problémát jelenteni.

A szerződés szerint minden munkásnak kötnék baleset- vagy betegbiztosítást. A valóságban ez nem így van. Jobban megéri a cégnek betegség esetén is kifizetni a teljes ellátási költséget, mint az, hogy mindenki után fizesse a biztosítást. Ez a gyakorlat nem általános, hiszen a másik cégnél az összes dolgozónak volt biztosítása. Igaz, ők a beteget igyekeznek minél előbb hazaküldeni, mert itthon a TB már fizet.

A védőruhát és munkakesztyűt a cég biztosítja ugyan, de értékét az első havi ellátmányból levonják.

A végleges hazaútnak több oka is lehet. A szerződés jogot biztosít a kirendeltségvezetőnek, hogy bármikor bárkit hazaküldhessen kényszer szabadságra.⁶

Ha valaki saját kérésére vagy önkényesen jön haza, többféle költséget vonnak le a béréből, hogy a cég mindenféle pénzbeli kötelezettségét lefedjék.

Összegezve megállapítható, hogy meglehetősen keményen érvényesülnek a munkáltatói jogok a szerződésekből. Hozzáteve, hogy a mindennapi a gyakorlat még keményebb, hiszen az emberek teljesen kiszolgáltatottak, s csak a kirendeltségvezetőn múlik, hogy ezt a sajátosságát mennyire használja ki.

HOGYAN ÉLNEK A KÜLSZOLGÁLATOSOK?

Az embereknek általában nyomós ok kell ahhoz, hogy családjukat otthon hagyva másutt keressenek munkát. A legtöbb külszolgalatos 30–45 év közötti férfi. Közülük a fiatalabbak épphogy megnősültek, de nincs lakásuk, az albérlet drága, a szülőknél lakás konfliktusokkal teli, az önálló lakáshoz viszont sok pénz kell. Az idősebbek „OTP”-t fizetnek vissza, vagy gyerekeiket szeretnék támogatni. Több mint 40 százalékuknak nincs autója, így ennek megszerzése is sokak kitűzött célja. A külföldi munkavállalás okai közt első helyen az anyagi okok szerepelnek.

Az elváltakat az is ösztönzi, hogy tartásdíjat csak az otthoni bérükből vonnak le.

Az okok mellé mindig adódik egy rokon vagy egy munkatárs, barát, aki már dolgozott külföldön, vagy éppen ott is van. Ők gyakran adnak bátorítást, és segítenek is a kijutásban. Némelyeknek a testvére, unokatestvére, sőt a gyereke is külföldön tartózkodik.

⁶ Kintlétem alatt volt olyan eset, amikor az egyénnel szerda este közölték, hogy másnap menjen haza, s majd értesítik, ha megint szükség lesz rá.

A külföldön dolgoztató cégek általában újsághirdetés útján toboroznak embereket. A jelentkezőket behívják, s különböző feltételek alapján válogatnak. A „kőművesek” esetében a munkaerő-felvevő megtekinti a jelentkezőt, és ha megvannak neki a megfelelő bizonyítványai s biztató a kinézete, akkor aláírattják vele a szerződést, már mehet is. Emiatt gyakori a megfelelő szaktudás hiánya, és ezért van szükség a három hónapos próbaidőre is. A felvett munkavállalót valamelyik éppen kiutazó viszi magával; néhány hét után kiderül, mennyire bírja a helyi viszonyokat.

Az emberek teljesen elszigeteltek a németektől, bár a munkahelyen mindig vannak német munkavezetők is. A velük való kisebb konfliktusokra az építésvezető próbál megoldást találni, a több embert érintő ügyekben a kirendeltségvezető jár el. Az elszigeteltségnek csak egyik oka a nyelvtudás hiánya. A vezetőknek sincsenek – pedig ők magas szinten beszélnek németül – német kapcsolatai. A helyiek nem fogadják be az idegent.

A kirendeltségvezető, illetve annak jobbkeze, valamint családjaik teljesen külön élnek az emberektől. Sok olyan dolgozó van, aki a kint töltött két év alatt soha nem is találkozik velük. Az építésvezetők és az ügyintéző mérnök közös szálláson laknak az emberekkel, de általában külön szobát, lakást kapnak. Ennek praktikus okai vannak. Egyrészt olcsóbb, mintha külön lakást bérelnének nekik, másrészt bármiféle gond, esemény esetén nekik kell intézkedni. Ha például valaki megbetegszik, vagy baleset éri, akkor az ügyintéző mérnök feladata, hogy orvoshoz vigye. A szálláson lakó vezetők intézik az emberek egyéb ügyesbajos dolgait is: autóvásárlásban, postai küldemények felvételében, bírságok elintézésében nyújtanak segítséget.

A munkavállalóknak érdekképviseleti szervük nincs, s a német szakszervezetekkel sem állnak kapcsolatban.

Az emberek tudják, hogy a németek többet keresnek, de arról nincs információjuk, hogy a cég mennyi pénzt kap utánuk. Az esetleges elégedetlenséget magukba fojtják, legfeljebb egymás közt megvitatják, de csak ritkán hozzák az építésvezetők vagy rajtuk keresztül a kirendeltségvezető tudomására. Az elégedetlenség oka főképpen anyagi természetű. Emellett a bánásmód válthatja ki, különösen akkor, ha egy konfliktus vagy váratlan hazaküldés okot ad rá. Mindazonáltal az elégedetlenség nem állandó beszédtema, elfogadják a helyi körülményeket, a kiszolgáltatottságot a több pénzért cserébe.

Az esti vacsora nagyon fontos. Általános dolog, hogy a feleségek itthon készítette lefagyasztott főztjéből melegítenek. Itthonról viszik a bort és más italokat is. Helyben többnyire csak kenyeret, tejet, zöldséget és sört vásárolnak. Gyakran előfordul, hogy egy-egy lakóközösség összefog, és mindennap más gondoskodik a vacsoráról.

A vasárnap a pihenésé, illetve a mosás, takarítás ideje. A feketemunkát vállalók persze vasárnap is dolgoznak, de nincsenek sokan. Bár jó pénzt kapnak érte, nem szívesen áldozzák egyetlen szabadnapjukat ilyesmire, sőt a büntetéstől is félniük kell.

A szabadidő eltöltésére nincs sok lehetőség. Néha betérnek a közeli pizzériába, olcsóbb kocsmába.

Az emberek kedvelt elfoglaltsága a lompizás. Ennek lényege a következő: a város egyes területein különböző időkből lomtalanítást tartanak, amiről értesítik az ott lakókat. Ilyenkor változatos dolgokat pakolnak ki az utcára: magyar szemmel jónak tekintett bútorokat, még működő tévéket, hűtőket stb. Ha a szállón megtudják, hol van lompi, akkor egy kölcsönkért cégbusszal a helyszínre mennek, s ami megtetszik, azt a szállásra viszik. Többet hoztak így haza használható bútort, biciklit, műszaki cikkeket. A szállón már több-

szőr okozott problémát, hogy az alagsori helyiségeket telepakolták lompis holmikkal, és mozdulni sem lehetett tőlük.

Legtöbben mégis azt a szórakozást választják, hogy a szállón ücsörögnek, és iszogatnak, kártyáznak, esetleg olvasgatnak (az újságok közül a *Kiskegyed*, a *Csók és könny*, a *Zsarumagazin* és hasonlók népszerűek). A közös italozások okozzák a legtöbb gondot is, előfordul, hogy összeverekednek, kimásznak az erkélyre stb. Az ilyen ügyeket első esetben pénzlevonással büntetik, többszöri előfordulásakor hazaküldik az elkövetőt.

A végleges hazautazásként a legtöbben a két évet jelölik meg. A már hosszabb ideje kint lévők nem tudnak pontos időt szabni. Többen mondták, hogy a feleségüktől teszik függővé a döntést. Ha az asszony egyszer is szól, hogy nem bírja így tovább, mennek haza. Persze a legtöbb feleség nem szól, hiszen a megkeresett pénz sok mindenért kárpótol. Megszokják a több pénzt, azt, hogy gond nélkül bármikor kicserélhetik a hűtőt, bevezethetik a telefont stb. Az egyik, saját bevallása szerint nagyon takarékos ember arról panaszkodott, hogy képtelen tartalékot gyűjteni, mert valamire mindig elmegy a pénz.

Sokan ügyeskednek („seftelnek”) is, hogy jövedelmüket kiegészítsék. Korábban számítógépprogramok, -alkatrészek, chipek, rágógumik, cukrok hazai eladásával sokat lehetett keresni. Nagy üzlet volt az aranybehozatal. Bár hivatalosan nem szabad a külföldön vásárolt aranyat itthon értékesíteni, a külszolgálatosok előre meghatározott minőségű és mennyiségű aranyat hordtak be a Nemzeti Bankba, ahol megvették tőlük. Másik nagy lehetőség volt a napidíj eladása, amit a valutahiányban szenvedő vállalatok akár dupla áron is megvettek. Mára a lehetőségek nagyon leszűkültek. Maradt a New York-cukorka és a kilós rágó, de ezeken sem lehet már annyit nyerni, mint korábban.

A külföldön dolgozók mindegyikének van egy zöld könyve, amivel sok mindent be tudnak hozni vám nélkül, kint pedig valamelyik családtagjuk útlevelére vásárolva visszakérhetik a mehrwertsteuert (az áfát). Így olcsóbban jutnak hozzá a kívánt dolgokhoz, mint itthon. A zöld könyvre két évben egyszer mindenki behozhat vámkedvezménnyel egy autót. Egy ilyen vámkedvezmény ára egymás között százezer forint körül mozog. Azok, akiknek már van autójuk, általában pénzzé teszik a vámkedvezményüket.

A szálló gyakori vendége egy orgazda, aki – a kinti viszonyokhoz képest is olcsón – lopott fűrókat, ruhákat ad el az embereknek. Fizetés után jelenik meg, s amelyik lakásban „leverí a sátrát”, ott mindig kisebb tumultus támad. A tőle vásárolt műszaki dolgokat itthon sokan továbbadják (a 80–100 márkaért megvett Bosch-fűrőt 8–10 ezer forintért).

A külföldi munkát vállaló emberek életét tehát elsősorban a pénzszerzés tölti ki, de amellet, hogy lakást, autót vesznek, kifizetik az OTP-jüket, nem gazdagodnak meg, s nagyobb tőkére sem tesznek szert, amit később befektethetnének. Legtöbbjük, ha hazajön, valószínűleg ott folytatja az életét, ahol előzőleg abbahagyta.

Az 1995-ös évtől ezek a cégek valószínűleg nem fognak már kint dolgozni. Németország igyekszik visszaszorítani a külföldi munkavállalókat, hiszen a német egyesülés óta jelentősen megugrott a munkanélküliek száma. Az is igaz, hogy a magyarok olyan munkákra szerződtek, amelyeneket a németek nem szívesen végeznek el, vagy nincs elég szakemberük hozzá. Emiatt valószínű, hogy egyéni munkavállalóként az Európai Unió portugal és egyéb munkásai fogják átvenni a magyarok helyét. A hazajövő magyarok közül egyéni munkavállalóként nem sokan fognak visszamenni, hiszen nincs nyelvismeretük, nem ismerik a helyi szabályokat. Nagy részükre, úgy gondolom, ugyanaz a munkanélküliség vár, mint amit itthagytak.

MELLÉKLET

A cég egyik tagjának jelentése a kinti problémákról, fegyelmetlenségekről

Emberi tényezők szerepe a kivitelezésben

• Dolgozóink munkahelyi magatartásával, a munkafegyellemmel (munkaidő betartása, munkahelyi italozás tilalma, munkahelyről való eltávozás, munkahelyi rend) problémánk nem volt, e tekintetben a szokványos építőipari átlagnál lényegesen jobb állapotot sikerül fenntartani. A szálláshelyeken már rosszabb a kép, mivel a családjuktól távol az italozásra, trehányásra, lustaságra hajlamosak az emberek. Ennek ellenére duhajkodás, verekedés, botránys, esetleg büntetendő magatartás tudomásunk szerint nem volt.

• Az utasítások ártértékelése, felülbírálata, elmulasztása gyakori eset, annak megtagadására viszont nem volt még példa.

• Nyílt, egyenes gerincű elégedetlenségét még ez idáig senki sem mondta el, holott a problémák őszinte feltárására és megbeszélésére hívtuk fel a dolgozóink figyelmét.

• Önkényesen hazautazott:

– alacsony illetmény miatt 1 fő (O. Zs.);

– számunkra ismeretlen okból 8 fő (Z. B., D. A., Sz. F., V. A., V. E., K. J., E. F., Sz. I.);

– I. B. személyének kifogásolásával, utólagosan indokolta 4 fő (F. R., R. F., Z. G., C. Gy.);

a fentiekben túlmenően italozás miatt hazarendeltünk 1 főt, egészségügyi alkalmatlanság miatt 2 főt, szakmai alkalmatlanság miatt 6 főt. Az éves fluktuáció 58%.

• A kifizetett illetményekkel kapcsolatos általános elégedetlenség oka, hogy alapvetően bármennyi pénz kevés. Ezen indokkal önkényesen hazautazott 1 fő.

Az elszámolási rendszerünk alapvetően teljesítményorientált, úgynevezett egyösszegű, a munka megkezdésekor ismertett, ledolgozott idő arányában felosztott és nemileg differenciált illetményelszámolás történik.

• A konkrét példák felsorolása kapcsán a következő eseteket tartom kirívónak:

– S. F.-et a foglalkoztató üzemből elküldik szakmai alkalmatlansága és károkozása miatt.

– R. F. és Z. G. a hazautazási időponthoz rendelt elvégzendő feladatot összecsapták, visszautazásukat követően az építető által tett minőségi kifogások kijavítására vonatkozó utasításomat látszólag tudomásul vették, majd távoztak.

– E. A. és K. S. kiléptetését követő időszakban a munkabrigád teljesítménye javult, a további időszakban teljesítményprobléma nem merült fel.

– Z. B. magányosnak érezte magát egy vasárnap délelőtt, és mivel a lányosház zárva volt, nem várt estig, inkább hazautazott.

– Sz. I.-t kislánya megkérdezte a telefonban, hogy mikor megy haza, ő meg azt találta mondani, hogy nemsokára. Úgy is tett.

– C. J. és K. A. a hazautazásuk időpontjához igazított falazási teljesítményt úgy próbálták teljesíteni, hogy a falazóhabarcsot a patakba öntötték.

- Sz. I. egy hazautazás alkalmával jól összecsomagolt, és a visszautazáskor hiába vártam a Keletinél.
- E. F. egy hazautazást követően még azt az ígéretét sem teljesítette, hogy az általa fuvarozott embereket visszahozza.
- F. R. szabadsága ideje alatt más céget talált, ahol folyamatos foglalkoztatásban bízott.
- C. Gy. és V. A. egy hideg reggelen nem tudott a szakmájának megfelelő munkát végezni, inkább hazalopakodott.

Migrációval foglalkozó hazai kutatók

A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport (MTA Politikai Tudományok Intézete) évkönyvében évről évre közreadjuk azoknak a hazai kutatóknak a név- és címjegyzékét, akik ismereteink szerint a nemzetközi migrációnak valamely részterületével foglalkoznak. Ha ön nem szerepel a jegyzéken, bár itt lenne a helye, és szeretne felkerülni a listára, kérjük, jelentkezzen. Címünk: 1068 Budapest, Benczúr u. 33. (Sik Endre, Tóth Judit)

☎/Fax: 342-9571

Név	Cím	Kutatási téma
Ambrus Ágnes	ENSZ Menekültügyi Főbiztossága 1124 Budapest, Gyimes u. 3/B. ☎ 250-4654, 212-3122	Menekültek és más védelemre jogosult vándorok jogállása, ENSZ szerepe
Back András	Államigazgatási Főiskola 1182 Budapest, Ménesi u. 5. e-mail: backlaw@mail.mtav.hu	Idegenrendészeti és menedékjog szabályozása, Magyarország EU-csatlakozása és a migrációs szabályozás
Blutman László	József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi Tanszék 6722 Szeged, Rákóczi tér 1-3. ☎06/62 454-488	Nemzetközi jogi védelem, személyek szabad mozgása az EU-ban
Bognár Katalin	Menedék Egyesület 1093 Budapest, Lónyay u. 49. ☎215-1642	Menekültek társadalmi beilleszkedése, szociális ellátása
Cseresnyés Ferenc	Jannus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Filozófiai és Politika Elméleti Tsz. 7601 Pécs, 48-as tér 1. ☎ 06/72-211-433	A magyarországi bevándorlási politika vizsgálata, magyar menekültek Németországban, Ausztriában
Dövényi Zoltán	MTA Földrajztudományi Intézet 1062 Budapest, Andrássy út 62. ☎ 311-6838	A migránsok területi elhelyezkedése Magyarországon
Fejős Zoltán	Néprajzi Múzeum 1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12. ☎ 316-5996	Migrációtörténet, interkontinentális migráció, diaszpóraelmélet, etnikai indíttatás és migráció

Bíró A. Zoltán Gagy József, Oláh Sándor	Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda (Románia) MTA PTI címén	
Hárs Ágnes	Szerkesztő 1024 Budapest, Keleti Károly u. 29. ☎ 316-5940 e-mail: h8129har@ella.hu	A migráció gazdasági hatásai, a munkaerő nemzetközi vándorlása
Horváth László	Mátra Múzeum 3200 Gyöngyös, Kossuth u. 40. ☎ 06/37-311-447	Kivándorlás a 20. sz. első felében, kivándorlás Észak-Magyarországról
Juhász Judit	Központi Statisztikai Hivatal 1525 Budapest, Pf. 51. ☎ 345-6518	Migrációs statisztika, a bevándorlók szociológiai vizsgálata
Kovács András	MTA Politikai Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571 e-mail: kovand@mtapti.hu	A délszláv menekültek repatriálásának szociológiai kérdései
Lágler Péter, Lovász Irén	Janus Pannonius Tudományegyetem Levélcím: 1011 Budapest, Hunyadi János u. 17. ☎ 202-0211	Kórogyi menekültek Magyarországon, repatriálásuk
Lévai Imre	MTA Politikai Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	Migrációs elméletek és modellek
Nagy Boldizsár	Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi Jogi Tanszék 1364 Budapest, Egyetem tér 1–3. ☎ 266-8055 e-mail: nagyb@ceu.hu	Menedékjog Magyarországon, Közép-Kelet-Európában, migráció Közép-Kelet-Európában, Magyarország és az EU migrációs együttműködése
Nyíri Pál	Oxford University MTA PTI címén	A magyarországi kínai közösség szociológiai vizsgálata
Parragi Mária, Ugróczky Mária	Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály 1903 Budapest, Pf. 4.	A magyar állampolgársági jog története, gyakorlata
Puskás Júlia	1145 Budapest, Amerikai út 71/B. ☎ 3643-239	Kivándorlás a tengerentúlra, (1870–1970), a kivándorlók etnikai összetétele
Rédei Mária	Regionális Informatikai Kft. 1221 Budapest, Gerinc u. 103. ☎ 228-5014, 226-4103 e-mail: petelang@mail.elender.hu	A magyarországi emigráció/immigráció előrejelzése, demográfiai elemzése, a migráció és a területfejlesztés kapcsolata, magasan kvalifikáltak migrációja
Sik Endre	MTA Politikai Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571 e-mail: sik@tarki.hu	Xenofóbia, migránsok gazdaság-szociológiai vizsgálata, migrációs potenciál

Stark Tamás	MTA Történettudományi Intézet 1250 Budapest, Pf. 9. ☎ 355-8539, 355-7649	A II. világháborúval kapcsolatos népeségmozgások Közép-Kelet-Európában, a közép-kelet-európai zsidóság sorsa a vészidőszakban és a vészidőszak után; szovjet fogság
Szabó Máté	Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogiudományi Kar, Politológia tanszék. 1364 Budapest, Egyetem tér 1–3. ☎ 266-9503	Kisebbségekkel, migránsokkal foglalkozó társadalmi szerveződések
Szabó A. Ferenc	Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem 1581 Budapest, Hungária krt. 9–11. ☎ 260-0740	Emberveszteségek, népesedés és népesedéspolitika Magyarországon (1941–1960), a migráció biztonságpolitikai összefüggései
Szántó Miklós	MTA Szociológiai Intézet Levélcím: 1068 Budapest, Benczúr u. 1.	A nyugati magyarság szociológiai jellemzői
Szászi Ferenc	Bessenyei György Tanárképző Főiskola 4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 30/B ☎ 06/42-402-488, 308. Mellék	Külső és belső migráció Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében
Szónokyné Ancsin Gabriella	József Attila Tudományegyetem 6722 Szeged, Egyetem u. 2–6. ☎ 06/62-454-177	Migránsok Szegeden és a Dél-Alföld határ menti területein
Tóth Judit	MTA Politika Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	Migrációs szabályozás, a politika és a közigazgatás kapcsolata, csatlakozás az EU-hoz – migrációs következmények, diaszórapolitika
Tóth Pál Péter	KSH Népeségtudományi Intézete 1525 Budapest, Pf. 51. ☎ 345-6000 e-mail: tothpp@mailop.ksh.hu	A bevándorlók demográfiai, szociológiai vizsgálata, migrációs politika
Veliky János	Kossuth Lajos Tudományegyetem 4010 Debrecen, Pf. 48. ☎ 06/52-316-666, 489-100	Erdélyi migráció, a menekültek beilleszkedése

A kötetet gondozta és a kiadást szervezte a Sík Kiadó Kft.

Felelős szerkesztő: Rátz Miklós
A borítót tervezte: Pap Klára

Szöveg-előkészítés: Szóköz Bt.
MSZH Nyomda – 99.067 Budapest, 1999
Felelős vezető: Nagy László ügyvezető igazgató